tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

9 771019 468006

İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 5.000.000.- TL

HAZİRAN 2003
CİLT 39 • SAYI:
234

ISSN 1019-4681
212163 - 2003/06

HALİDE EDİB'İN BİLİNMEYEN MEKTUPLARI

TEHCİR EDİLMİŞ RUMLARIN İADESİ

BAHA TEVFİK'İN HAYATI

CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDA İNTİHAR VAK'ALARI

fest TRAVEL

"Köşe Bucak İstanbul" Gezilerimiz 12 Yıldır Sürüyor

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

1 Haziran 2003 Pazar
AÇIK SALONLARIYLA ARKEOLOJİ MÜZESİ
Profesyonel Rehber DENİZ YALAV

•

1 Haziran 2003 Pazar
SURLAR – KAPILAR
Sanat Tarihçisi HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

7 Haziran 2003 Cumartesi
BÜYÜKADA
Sanat Tarihçisi Dr. VERA BULGURLU

•

7 Haziran 2003 Cumartesi
EMİNÖNÜ'NDEN DİVANYOLU'NA
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

8 Haziran 2003 Pazar
EDİRNE
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

8 Haziran 2003 Pazar
ADIM ADIM BEYOĞLU – II: PERA
Profesyonel Rehber TURGAY TUNA

14 Haziran 2003 Cumartesi
ÇİLİNGOZ KOYU – LONGOS ORMANLARI – KIYIKÖY
Orman Fak. Öğr. Üye. NECMİ AKSOY

•

14 Haziran 2003 Cumartesi
İSTANBUL'DA MİMAR SİNAN YAPILARI – II
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

15 Haziran 2003 Pazar
ADIM ADIM BEYOĞLU –I: GALATA
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

21 Haziran 2003 Cumartesi
HEYBELİADA
Sanat Tarihçisi Dr. VERA BULGURLU

•

21 Haziran 2003 Cumartesi
TERKOS GÖLÜ – KIYI KUMULLARI – DURUSU PARKI AV MÜZESİ
Orman Fak. Öğr. Üye. NECMİ AKSOY

•

22 Haziran 2003 Pazar
İSTANBUL'DAKİ İNANÇ MEKANLARI –I
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

28 Haziran 2003 Cumartesi
AYASTEFANOS'TAN YEŞİLKÖY'E
TURGAY TUNA

•

29 Haziran 2003 Pazar
HEBDOMON'DAN BAKIRKÖY'E
TURGAY TUNA

•

29 Haziran 2003 Pazar:
BOĞAZİÇİ YALILARI
Doç. Dr. MURAT BELGE

BAŞVURULAR İÇİN

Gün Barbaros Bulvarı, Barbaros Ap. No. 44
K. 7 D. 20 80700 Balmumcu/İSTANBUL
Tel: (0 212) 216 10 36 – 37
Fax: (0 212) 216 10 30
e-mail: fest@festtravel.com
web: www.festtravel.com

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

KÜLTÜR GEZİLERİ
Haziran 2003

01 Haziran 2003
Kuşadası / PYGELA-Kadıkalesi
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

07-08 Haziran 2003
ASSOS-BEHRAMKALE
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

15 Haziran 2003
DOĞANIN SIRRI FOÇA
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

22 Haziran 2003
BERGAMA (PERGAMON) Allianoi
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

27 Haziran - 07 Temmuz 2003
Doğu'dan Batı'ya Açılan Kapılar DOĞU ANADOLU
(Sivas, Erzurum, Kars, Ağrı, Van, Erzincan, Malatya, Kayseri)
Öğr. Gör. Arkeolog AHMET UHRİ
Sanat Tarihçisi MEHMET KAYAOĞLU

EBRULİ ASTRONOMİ ETKİNLİKLERİ

Güncel astronomi konusunda bilgilendirme, gökyüzünü tanıma, Gözlemevi'nde ve açık alanda gözlem, takım yıldızlarını tanıma ve Evren'in sınırlarına yolculuk...

Haziran 2003
UZAY KAMPI
HALİT MİRAHMETOĞLU
SENA ÇELİK

ebruli TUR

Rezervasyon: Adres: 1443 sok. (Kıbrıs Şehitleri) Mutlu Apt. No. 37/3 Alsancak İzmir
Tel: (0 232) 464 07 18 - 463 60 43 • Fax: (0 232) 464 92 03
e-mail: ebruliturizm@hotmail.com • http:\\ebruliturizm.sitamynet.com

tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

HAZİRAN 2003 • CİLT 39 • SAYI 234

4 *Nicole A.N.M. Van Os*
Halide Edib'in Florence Billings'e Yazdığı İngilizce Mektuplar

13 *Vefa Erginbaş*
Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İntiharlar

21 *Foti Benlisoy*
Tehcir Edilmiş Rum Ahalinin İadesi

31 *Ahmet Demirel*
1930'lu Yıllarda Bir İsimDeğişikliği: Maarif Vekaleti/ Kültür Bakanlığı

39 *Yavuz Selim Karakışla*
Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler-III

49 AH MİNE'L GARAİB
Turgut Kut
Godyalar Kimdir, Nasıl Delirir ve Eğlenirler?

51 *Selçuk Çıkla*
Baha Tevfik'in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği; Muhalif, Asi ve Sıra Dışı-I

59 GÜNDEMDEKİ TARİH
Orhan Koloğlu
Abdülhamid Der Demez!..

61 KİTAP DAĞARCIĞI
Orhan Koloğlu
Abdülhamid Üzerine...

64 KİTABİYAT
Yaşar Tolga Cora
"Halide"

ÖN KAPAK: Halide Edib ve Billings'e yazdığı bir mektupla kolaj.
ARKA KAPAK: 1 Eylül 1908 tarihli **Nekregu** mizah gazetesinin ilk sayısının birinci sayfası.

O KURLARA MEKTUP

BİRSEN TALAY

Haziran sayısı Halide Edib'in şimdiye kadar yayımlanmamış mektuplarıyla başlıyor. Nicole van Os'un yayına hazırladığı bu mektuplar Halide Edib tarafından İngilizce olarak Florence Billings'e yazılmış. Edib, 1923'te Münih'ten, Hampstead'den, Viyana'dan Türkiye'ye, Cumhuriyet'in ilk yıllarına bakıyor ve neler görüyor? Yanıtı Nicole van Os'un yazısında..

İkinci makale ise Vefa Erginbaş'a ait. Erginbaş da Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki intiharları konu olarak seçmiş. İnhiharlarda hangi yöntemler ağırlıkla kullanılıyordu? Kadınların ve erkeklerin tercihi farklı mıydı? İntiharların sonuçları ve bunların basına yansıması da ele alınıyor. O dönemde intihar haberlerine getirilen sansür ile bügun canlı olarak televizyonlarda sunulan programları karşılaştırıp, düşünmek için bir fırsat da sağlıyor.

Foti Benlisoy, 1918 ile 1920 yılları arasında tehcir edilen Rumların iadesine ilişkin ilginç bir araştırmayla yer alıyor bu sayımızda.Bu tehcir sırasında kurulan komitenin çalışmalarını aktaran yazda, tehcir edilen nüfusun yerleşim alanları ve iskan edilenlerin sayısı da bir liste halinde verilmiştir.

Ahmet Demirel, Cemil Koçak'ın *Toplum ve Bilim*'de yayımlanan bir yazısı üzerine kaleme aldığı makalesinde, 1930'lu yıllarda Maarif Vekaleti ve Kültür Bakanlığı adlarının birlikte kullanılmasının yarattığı karışıklığı açıklığa kavuşturmaya çalışıyor.

Yavuz Selim Karakışla'nın iki aydır yayımladığımız "Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler" başlıklı yazısının üçüncü ve son bölümünü yayımlıyoruz.

"Ah Mine'l Garaib" adlı köşemizde Godyaların kim olduğunu, nasıl delirip, eğlendiklerini aktarıyor Turgut Kut.

Selçuk Çıkla ise iki sayı arka arkaya yayımlanancak olan çalışmasında Baha Tevfik'i anlatıyor. İlk bölümde Tevfik'in hayatı, yazarlığı, mizacı ve felsefeciliği ele alınıyor.

Gündemdeki Tarih'te yine Türkiye'nin bir gündemine vurgu yapılıyor. Abdülhamit...

Kitap Dağarcığı'nda yine Abdülhamit var. Orhan Koloğlu, Abdülhamit üzerine yazılmış sekiz kitabı tanıtıyor. Kitabiyat bölümünde ise Yaşar Tolga Cora, Halide Edib ile ilgili iki kitabı ele alıyor ve bunları birlikte değerlendiriyor.

Gelecek sayımızda buluşmak dileğiyle...

OKURLARDAN MEKTUP

Mezar Taşlarının Önemi!

Mayıs ayında yayımlanan sayınızda İstanbul'daki mezarlıklarla ilgili iki yazı yer alıyordu. İkisi de birbirinden güzel olan bu gibi yazıları görmekten mutlu olduk. Gerçekten de mezar taşları dile gelebiliyormuş. Sosyal tarih açısından bakıldığında, çalışılması gereken nice başlık olduğu bir kez daha anlaşılıyor. Johnson'un yazısı ise biraz insanın yüreğini burkuyor.

Osmanlı'nın Batı'ya göre daha gelişkin hijyen anlayışını Taksim'deki mezarlıklar nasıl da yansıtıyor? Anlaşılan yok olan sadece mezarlıklar değil, çok değerli bir çok kavram da yok olmuş. Ancak merak ettiğim bir konu var. Pınar Şenışık'ın yazısında "hatun" kelimesi "gatun" olarak transcribe edilerek ifade edilmiş.. Bunun nedenini merak ettim doğrusu?

Çalışmalarınızda başarılar dilerim.

Sabiha Ertem/İstanbul

Cambridge Üniversitesi Yayınları...

Bir kaç sayıdır Cambridge Üniversitesi Yayınlarından kitapların tanıtımına yer veriyorsunuz. Bu girişiminizin ne denli önemli olduğunu vurgulamaya gerek var mı? Yabancı dil bilen ancak yeni çıkan kitapları inceleme, izleme fırsatı olmayan araştırmacılar için çok yararlı oluyor. Başlattığınız bu girişim devam edecek mi?

Sürekli okunuruz olarak, bu tür çalışmalara öncelik vermenizi isteriz. Hatta tanıtılan kitapların sayısı artırılamaz mı?

Yayın hayatınızda başarılar dilerim.

Necmi Polat/Ankara

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi

HAZİRAN 2003

CİLT 39 • SAYI 234
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Murat Belge

GENEL MÜDÜR
Nihat Tuna

YAYIN YÖNETMENİ
Birsen Talay

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Bağış Erten

YAYIN KURULU
Ahmet İnsel, Orhan Koloğlu, Turgut Kut, Eser Tutel, Emre Yalçın

DANIŞMA KURULU
Robert Anhegger, Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Masami Arai, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Baha Tanman, Ekrem Işın, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Yavuz Selim Karakışla, Kurtuluş Kayalı, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacob Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos

TASARIM **Ümit Kıvanç**
UYGULAMA **Çiğdem Dilbaz**
KAPAK **Çiğdem Dilbaz**
DÜZELTİ **Serap Yeğen**
MONTAJ **Şahin Eylimez**
FOTOĞRAF **Mehmet Özcan**
FİLM ÇIKIŞ **4 Nokta Grafik**
Tel. 527 89 35 Fax: 511 97 22
BASKI **Sena Ofset**
DAĞITIM **Dergi Planlama Pazarlama**

•

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

OKUR İLİŞKİLERİ **Pekkan Yazı**

İSTANBUL Klodfarer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58
E-MAIL: [illegible]

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel: (0.312) 425 36 00-425 20 71

İZMİR 857. Sok., No:6/312 Konak
Tel: (0.232) 484 45 90-489 89 09
Faks: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi
Yıllık: 55.000.000.- TL
6 aylık: 27.500.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 80 $/yıl
Amerika 80 $/yıl
Avustralya 80 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ 865277** no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kıbrıs satış fiyatı: 5.000.000.- TL

Halide Edib'in Florence Billings'e Yazdığı İngilizce Mektuplar

"Bu da Ghejer..."

NICOLE A.N.M. VAN OS

1999 yazında, "Margaret Storrs Grierson Araştırma Destekleme Bursu" almış olduğum için bir ay süreyle Smith College Library, Sophia Smith Collection'da çalışma fırsatım oldu. Kardeşlerinin ölümünden sonra çok zengin olan Sophia Smith tarafından kurulan bu kız koleji 1875 senesinde açılmıştır. Kolejin kütüphanesine bağlı olan Sophia Smith Collection ise 1942 senesinde Margaret Storrs Grierson tarafından kurulmuştur.

Başlangıçta, özellikle kadın yazarların eserlerinden oluşması planlanan bu kurum, giderek kadınların hayatları ve faaliyetleri ile ilgili tarihsel belgelerin bir araya toplandığı genel bir koleksiyona dönüşmüştür. Koleksiyonun büyük bir bölümü, bu kız kolejinin Amerika ve dünyada öncü kadınlardan oluşan mezunları tarafından bağışlanan evraklardan oluşuyor. Ancak, zamanla ünü giderek yayılan bu kuruma başka kişiler de çeşitli bağışlar yoluyla önemli katkılarda bulundu.

Böylece, Florence Billings'in evrakları da büyük bir ihtimalle onun ölümünden sonra kuzenleri tarafından Smith College Library'e bağışlandı. Evrakların yanı sıra Florence Billings'e ait kitaplar da kuzenleri tarafından kütüphaneye bağışlanmıştır. Aşağıda tam metni bulunan ve Halide Edib Adıvar tarafından İngilizce olarak yazılmış yedi mektup, Florence Billings'in Smith College Library'de bulunan evraklarının arasından çıktı.[1]

Florence Billings

Florence Billings,[2] 1879 senesinde Amerika'nın Massachusetts Eyaleti'nde bulunan Hatfield kasabasında doğdu. 1899 senesinde liseyi bitiren Billings, 1903 yılında Stanford Üniversitesi'nden mezun olup öğretmenliğe başladı. Birinci Dünya Savaşı başladıktan sonra, gönüllü olarak Fransa'da çalıştı. İlk önce Fransızlar'a destek oldu, Amerika savaşa katıldıktan sonra da Amerikan Kızılhaçı için yine Fransa'da çalışmaya devam etti. Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra, gönüllü olarak Near East Relief adlı yardım kuruluşuna katılarak Türkiye'ye geldi. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra 6 Ağustos 1919 günü kurulan bu kurum, misyonerlerin artık imkânsız olan eski faaliyetlerinin ve çalışmalarının bir bölümünü devam ettirmeye uğraşıyordu. Amacı "yetim ve dul kadınlara bakmak, savaşın doğrudan ya da dolaylı kötü etkileri, insanların acımasızlığı veya başka nedenlerden dolayı kimsesiz veya başkalarına bağımlı bırakılmış olanların sosyal, ekonomik ve sanayi refahını teşvik etmek," olarak belirlenmişti.[3]

Cemiyetin faaliyetleri İstanbul ve özellikle Anadolu'daki Ermeni ve Rum çocuklarına yöneldi. Florence Billings, bu insani nedenlerle 1920 yılında Annie T. Allen ile beraber İs-

• Hollanda Leiden Üniversitesi, e-mail adresi: n.vanos@luwp.leidenuniv.nl

•• Bu makalenin Türkçe editörlüğünü üstlenen Yavuz Selim Karakışla'ya teşekkür ederim.

1 Smith College ve Sophia Smith Collection hakkında daha fazla bilgi için bkz http://www.smith.edu/libraries/libs/ssc/home.html ve http://clio.fivecolleges.edu/smith/sophia/

2 Bu bölümde bulunan bilgilerin çoğu şu gazete kupüründen alındı: "Florence Billings, Pioneer Resident, Passes Away" Redlands Daily Facts, 10 Eylül 1959, Smith College Library (bundan sonra SCL), Sophia Smith Collection (Bundan sonra SSC), Y. Billings, Kutu I, Dosya 2.

3 SIXTY-SIXTH CONGRESS. SESS. I. CH. 32. 1919. August 6, 1919. [S. 180.] [Public NO. 25] District of Columbia. Near East Relief incorporated (tüzüğünün tam metni için bkz http://www.armenian-genocide.org/Affirmation.228/current_category.7/affirmation_detail.html).

tanbul'dan Konya'ya gitmiştir. Bu seyahatin amacı Konya'da bütün savaş yıllarını Ermeni mültecilerle birlikte çalışarak geçirmiş olan Bayan Cushman'ın işlerini devralmaktı.[4] Konya'ya varışından birkaç gün sonra Delibaş İsyanı patlak verince, Florence Billings kendisini ve himayesi altındaki çocukları kargaşanın tam ortasında buldu.[4]

Birlikte çalıştığı Annie T. Allen'in ani ölümünden sonra bütün sorumlulukları üstlenen Florence Billings'in Anadolu'da yenilerek geri çekilen Yunanlıların yakarak imha ettiği köylere Ekim 1921'de yaptığı ziyaretlerde gözlediklerini içeren bir raporu bulunmaktadır. İkinci bir raporu ise 1922 yılının Aralık ayında Yunanistan'da ve 1923 yılının Şubat ve Mart aylarında da Türkiye'de ziyaret ettiği esir kamplarıyla ilgili gözlemlerinden oluşur.

1923'te Türkiye'den ayrılan Florence Billings'in Amerika'ya dönüşünden sonra da Türkiye ve Yakındoğu'ya ilgisini kesmediği, günlüğüne Türkiye ile ilgili yazdıklarından belli olmaktadır.[5] Bu ilgi o kadar büyüktür ki, 1926'da Amerika'ya kesin dönüş yapmaktan sonra Columbia Üniversitesi'nde Yakındoğu ile ilgili bir yüksek lisans çalışmasına başlamıştır. 1927 yılında "Kilikya, Anadolu, Nisan 1909'daki İsyanın Nedenleri"[6] isimli teziyle yüksek lisans derecesi aldı. Florence Billings 1959 yılının eylülünde Redlands kasabasında öldü.

Florence Billings ve Halide Edib

11 Ağustos 1921'de Florence Billings'i Mustafa Kemal (Atatürk) ile tanıştırmış olan Annie T. Allen, muhtemelen onu Halide Edib ile de bir araya getirmiştir. Annie T. Allen'in günlüğünden anlaşıldığına göre, sık sık Halide Edib ile görüşüyordu. Örneğin, 1921 yılının haziranında en az dört defa onunla yemeğe çıkmış, çay içmiş ve görüşmüştür. Ayrıca, 19 Ağustos 1921'de Ankara İstasyonu'ndan trenle cepheye giden Halide Edib'i yolcu edenler arasında da bulunmuştur. Halide Edip cephedeyken bile yetimler için yapılması düşünülen yurtlar konusunda onu ziyaret etmiştir.[7]

Florence Billings okul yıllarında.

Florence Billings'in Halide Edib ile tam olarak ne zaman tanıştığı bilinmiyor. Ancak, aralarında sıcak bir arkadaşlık kurulduğu aşağıdaki mektuplardan iyice belli oluyor. Halide Edib mektupların başında Florence Billings'e hep "Bayan Billings" diye hitap ediyor. Ancak yine de, kullandığı ifadeler ve mektuplarının kişisel tonu, arkadaşlıklarının ne kadar samimi olduğunu bizlere gösteriyor. Kitaplarında duygularından ve özel düşüncelerinden neredeyse hemen hiç bahsetmeyen Halide Edib, Florence Billings'e yazdığı mektuplarında çocuklarından uzak kalan bir anne ve eşi zor bir dönem geçiren bir kadın olarak yaşadığı sıkıntıları hiç saklamıyor. Aşağıda okuyacağınız yedi mektuptan altısı doğrudan doğruya Florence Billings'e hitaben yazılmıştır.[8] Bir tanesi de Professor Earle'ye yazılmıştır. Ancak Halide Edib bunun bir kopyasını da Florence Billings'e göndermiş olduğu için, bu mektup da arşivde bulunmuştur.

Mektuplar özellikle iki konuya ışık tutuyor. Birincisi, Halide Edib'in yazarlık hayatına ilişkin bilgiler veriyorlar. İkincisi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin yaşadığı siyasî gelişmeler ve Halide Edib'in bunlarla ilgili duygu ve düşünceleri hakkında bilgi veriyorlar. 1923 ve 1924 yıllarında gönderdiği ilk mektuplarında, Halide Edib, Florence Billings'e yazdığı kitaplar, yapılan çeviriler ve yabancı yayıncılarla yaptığı pazarlıklardan bahsediyor. Florence Billings'den kendisini Amerika'da temsil etmesini rica ediyor ve özellikle Amerika'da yayımlanacak olan Shirt of Flame (*Ateşten Gömlek*) adlı hatıraları hakkında yazıyor. *Vurun Kahpeye* kitabını nasıl yazdığını da ayrıntılarıyla anlatıyor. 1926 yılında yazdığı mektuplar ise, beklenebileceği gibi, daha çok İzmir Suikasti ve onu takip eden yargılamalarla ilgili.[9] Olayların nasıl geliştiğini, Mustafa Kemal'in (Atatürk) nasıl bir rol oynadığını; eşi Adnan (Adıvar) ve kendisinin ne kadar üzüldüğünü anlatıyor. Mektupların en acıklı bölümü ise Mehmet Cavit Bey'in[10] yargılanışını, asılmasını ve idamdan sonra eşinin başına gelenleri anlattığı yerler...

4 İstanbul'dan Konya'ya geçen yol ve orada geçen olaylar ile ilgili raporu ve ayrıca Delibaş isyanı ile ilgili raporunu başka bir makalede daha ayrıntılı anlatacağım.

5 SCL, SSC, Y. Billings, Kutu II. Dosya 13 ve 14.

6 "Causes of the Outbreak in Cilicia, Asia Minor, April 1909." (Master's Thesis, Columbia University, 1927). SCL, SSC, Y. Billings, Kutu II, Dosya 16.

7 Annie T. Allen'in günlüğü. SCL, SSC, Y. Billings, Kutu II. Dosya 15.

8 SCL, SSC, Y. Billings. Kutu I. Dosya 5.

9 İzmir Suikasti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kandemir, Feridun, **İzmir Suikastinin İçyüzü**, İstanbul: Ekicigil Matbaası, 1955.

10 Mehmet Cavit Bey'in hayatı ile eserleri ile ilgili bilgiler için bkz. Karaman, Deniz, **Cavid Bey ve Ulûm-i İktisâdiye ve İçtimâiye Mecmûası**, Ankara: Liberte Yayınları, 2001.

Halide Edib [Adıvar]'ın Türkçe veya İngilizce'den yabancı dillere çevrilen romanlarının listesi.

Ateşten Gömlek *filminden bir sahne.*

Ateşten Gömlek

Chalide Edib

Das Flammenhemd. Übers. aus d. Türk. von Heinrich Donn Wien u.a.: Interterritorialer Verl. Renaissance, 1923 (1923, 1924, 1925).

Ayrıca 1925'te Almanca başka bir isim altında da yayımlandı:

Chalide Edib

Aische. Das Mädchen von Smyrna. (Berecht. Übers. aus dem Türk. von Heinrich Donn. Neudr. des Romanes "Das Flammenhemd.")- Berlin, Wien (vs.), Renaissance-Verl [1925].

Halide Edib

The Shirt of Flame; with an introduction by Florence Billings, New York, Duffield & Co., 1924.

Khalida Edib

Vohni: povist' z turets'koi vyzvol'noi viiny, pereklav Vasyl' Sofroniv. L'viv: Nakladom "Chervonoi Kalyny", 1927.

Khalide Edib khanum

Ognennaia rubashka, per. s turetskogo A. Ablaeva i K. Cherniavskogo; pod red. V.A. Katan'iana. Tiflis: Akts. o-vo. "Zakkniga", 1927.[1]

Edib, Halidé,

Eldskjortan: roman från världskriget. (övers. Från osmanturkiskan av Hjalmar Lindquist). Stockholm: P. A. Norstedt & söners, 1928.

Edib, Halidé,

Liekkipaita: romaani Turkin vapaussodasta (teoksen ruotsinklelisestä painoksesta suomentanut Alll Nuorto), Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Kirja, 1929.

Halide Edib

Plamena košulja: roman iz vremena turske revolucije, [prev. Jak_a Sedmak]

Zagreb: Zaklada Tiskare Narodnih novina, 1930.

Halida Edib Khanum

The daughter of Smyrna: a story of the rise of modern Turkey, on the ashes of the Ottoman Empire - the Turk's revolt against Western domination, his thrilling adventures, sufferings and sacrifices in the cause of national honour and independence, rendered into English by Muhammad Yakub Khan. Lahore, India: Dar-ul-Kutub Islamia. [1941, 2inci baskı].

Khalida Edib Hanem

La fille de Smyrne. Version française de M. Mourad Kiwan. Alger: Editions Afkar, [1948].

Sinekli Bakkal[2]

Adivar, Halide Edip: The Clown and his Daughter. London: Allen & Unwin, 1935.

Halide Edib

De dochter van den pias. (Vertaald [naar de Engelsche vert. uit het Turksch] van A.W.L. Bondam.) Arnhem: Van Loghum Slaterus. 1937 (1937, 1941).

Halide Edib

Gjøgleren og hans datter, oversatt av Johanne Grieg Cederblad. Oslo: Gyldendal, 1938.

Adivar, Halide Edib.

Rabī`ah. Muhtarmah Khālidah Adīb Khānam kā ek bemiṯl shāhkār (mutarajjimah, `Abdurrahīm Shiblī), Lāhaur: `Ālamgīr Buk Dīpo, 1939.

Adivar, Halide Edib,

Rue de l'épicerie aux mouches. (trad. de l'édition originale par Stella Corbin). Istanbul: Editions P.M., 1944.

Edib, Halidé

Rabia, koransångerskan (med författarpresentation och ordförklaringar av övers. till svenska av Lennart Westlinder). Stockholm, Hökerberg, 1947.

Halide Edib

El Payaso y su hija (Traducción del inglès por Rafael Vázquez Zamora).

Barcelona: Destino, 1954.

Edib, Halidé

El Almacén de las Moscas. La Habana: Arte y Literatura, 1987.

Adivar, Halide Edib,

O dromos tou Sinekli Bakkal, Athina: Livanis, 1999.[3]

Yeni Turan

Halideh Edib Hanum

Das neue Turan, ein türkisches Frauenschicksal. Weimar, G. Kiepenheuer, 1916.

Halide Edib

Novi Turan. (sudbina jedne Turkinje) prev. Ivo Kršić Zagreb: J. Čaklović, 1920.

Inside India (London: G. Allen & Unwin, Ltd., [1937])

Halide Edib Hanum

Andrun-e-hind. Transl. by Maulvi Seyyed Hashimi. New Dehli: Anjuman-e-Taraqqi-e-Urdu, 1939.

1 Ukraynaca ve Rusça çevirileriyle ilgili bilgileri benimle paylaşan Prof. Edward Keegan'e teşekkür ederim.

2 Bilindiği gibi **Sinekli Bakkal** önce İngilizce sonra Türkçe olarak yayımlandı.

3 Bu bilgiyi bana veren Eleni Gara'ya teşekkür borçluyum.

Halide Edib'in Mektupları

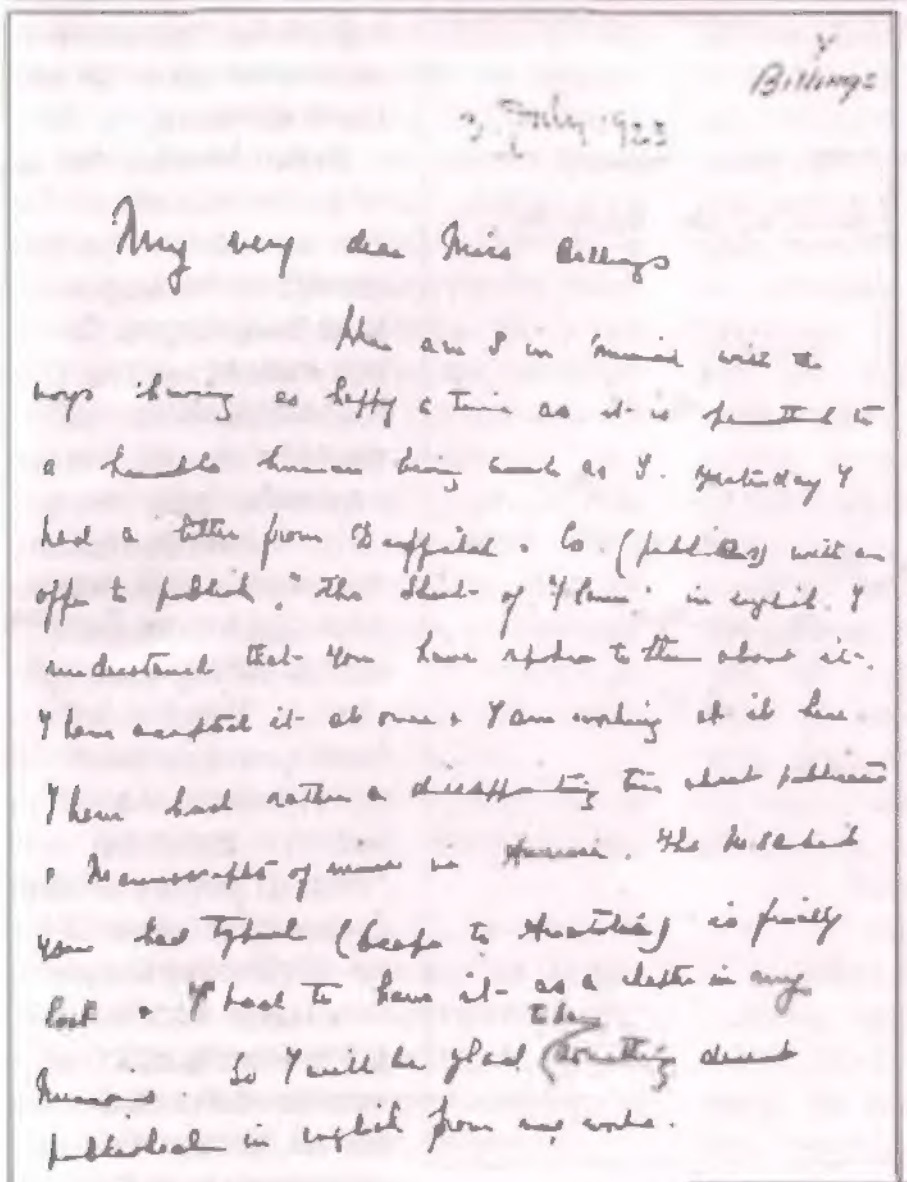

3 Temmuz 1923 tarihli mektubun ilk ve ikinci sayfaları.

I. Mektup

Yer: Münih.
Tarih: 3 Temmuz 1923
veya birkaç gün öncesi.

Çok sevgili Bayan Billings,

Burada oğullarımla birlikte Münih'teyim ve benim gibi alçak gönüllü bir insanoğlu ne kadar mutlu olabilecekse o kadar mutluyum. Dün Duffield & Co. yayınevinden "Shirt of Flame" (Ateşten Gömlek) kitabımı İngilizce olarak yayımlama teklifi içeren bir mektup geldi.[1] Anladığım kadar onlarla konuşmuşsunuz. Hemen kabul ettim ve burada onun üzerinde çalışıyorum. Amerika'da yayımlamak konusunda ve benim el yazmalarımla ilgili olarak benim için gayet üzücü bir süreç geçti. Daktiloya geçirdiğiniz "Escape to Anatolia" (Anadolu'ya Kaçış) sonunda kayboldu ve onu ancak bir bölüm olarak hatıralarıma katmak zorunda kaldım. Bu nedenle, yazdıklarımdan bir parçanın nihayet İngilizce olarak yayımlanması beni memnun eder.

Sizden bir ricam var, sevgili Bayan Billings. Sizin benim adıma Amerika'daki yayıncı ve dergilerle ilgilenen tek yetkili kişi olmanızı istiyorum. Yayımlatmayı becerdiğim her şeyin yüzde ikisini sizin almanızı isterim. Şu anda çok fazla olmadığını biliyorum ve yayıncılar dünyası ile irtibatınızın sorun ve zorluklarını bu miktar telafi etmez. Ancak başanlı olursam bir şey olabilir ve fakat sizinle çalışmaktan daha mutlu olacağım.

İngilizce elyazmalarım konusunda çok şanssız olduğum için onu bu sefer Eylül'de Amerika'ya dönen oğullarımla göndereceğim. Elyazmamı size verecekler ve düzeltmek ve Amerika'ya hazırlamak için sizin bakmanızı ya da sanatçı sayılan başka bir kişiye vermenizi isterim.

Asıl ismini "Chemise of Fire" koyduğum, anlatılacak kalabalık bir grup olarak seyretmeye gelen İngiliz askerler tarafından İngilizce kulağa daha hoş gelen "Shirt of Flame" (Ateşten Gömlek) ismi koyulan filminin gösterime girdiğini öğrenmek ilginizi çeker diye düşündüm.[2] Çoğunlukla Anadolu'da çekilen filmin savaş sahneleri ordu tarafından canlandırılmış. Üç Türk bölüğü bunları oynadı ve gerçek savaş gibi görünüyor. Neyse, hiçbir şey Türk dünyasını bu kadar heyecanlandırmadı. Geceler boyunca polis sinemanın kapısındaki kavgaları engelleyemedi, yüzlerce kişi aynı anda içeri girmeye çalıştı. Hem kitap, hem de film çok büyük bir başanya ulaştı.

"Dağa Çıkan Kurt" Avusturya'da Almanca yayımlanacak. Aynı zamanda Fince, Norveçce ve Almanca'ya çevirildiğini öğrenmek beni şaşırttı.[3] "Shirt of Flame"i bir başarıya dönüştürebilirsek, belki bu kitabı da Amerika'da aynı yayınevinden yayımlatabiliriz. Amerika'da iyi zaman geçirdiğinizi ümit ediyorum, ancak Münih'te olmanızı isterdim. Çok güzel, sakin ve en önemlisi, çok ucuz burası.

Sizden bir mektup geleceği ümidiyle, sevgilerimle,

Halide Edib

Pansiyon Sierhut
Prinz Ludwig Str 9
Münih

3 Temmuz 1923

Yayıncılar mektuplannda sizin bir mektubunuzdan bahsediyorlar, ancak onu henüz alamadım.

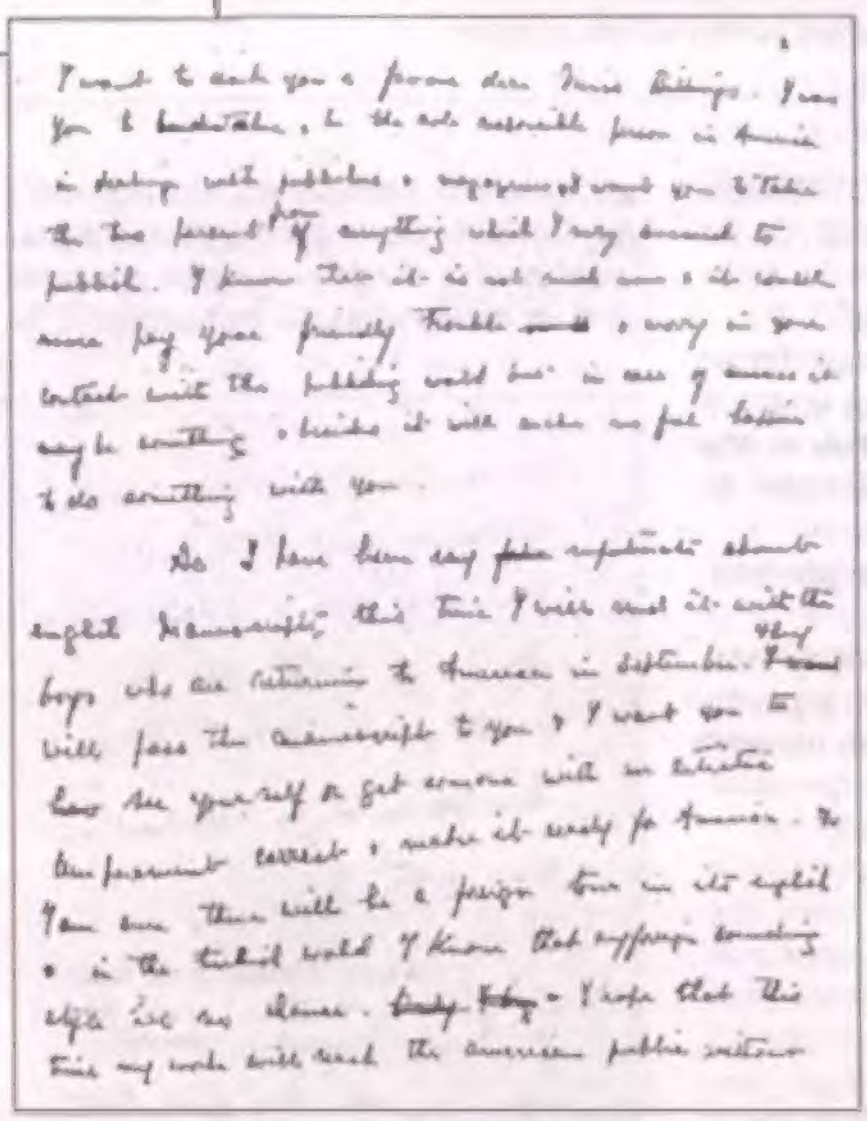

II. Mektup

Yer: Münih.
Tarih 24 Ağustos 1923

24 Ağustos Münih

Sevgili Bayan Billings,

Mektuplannızı Münih'te aldım ve şımartılıp sizinle sohbet ettiğimiz zamanlardaki gibi hissettim. Ancak son günlerimi diş ağrılan ve diş doktorlan ile geçirerek tamamen mahvoldum. **Ateşten Gömtek** bitirilip daktilodan geçirildi. Oğlanlar 29 Ağustos "Ohio" gemisiyle Hamburg'dan ayrılacaklar. New York'a 10 veya 11 Eylül'de varacaklar. Birkaç gün New York, Hotel Albert'te kalacaklar. Sizi göremezlerse yazılan bir mektupla beraber Mr. Hoffin'e verecekler. Kitap ve değişiklikler hakkında yazdım. Mr. Hoffin'e sizin Amerika'daki temsilcim olduğunuzu ve acil konularda size danışmasını da yazdım.

Size kısa bir hikâyenin çevirisini gönderiyorum. **Saturday Evening Post**'ta yayımlanırsa çok sevinirim. Olmazsa benim diğer hikayelerimi yayımlamaya hazır olduğunu düşündüğüm **Asia**'ya verilmesinde sakınca yok.

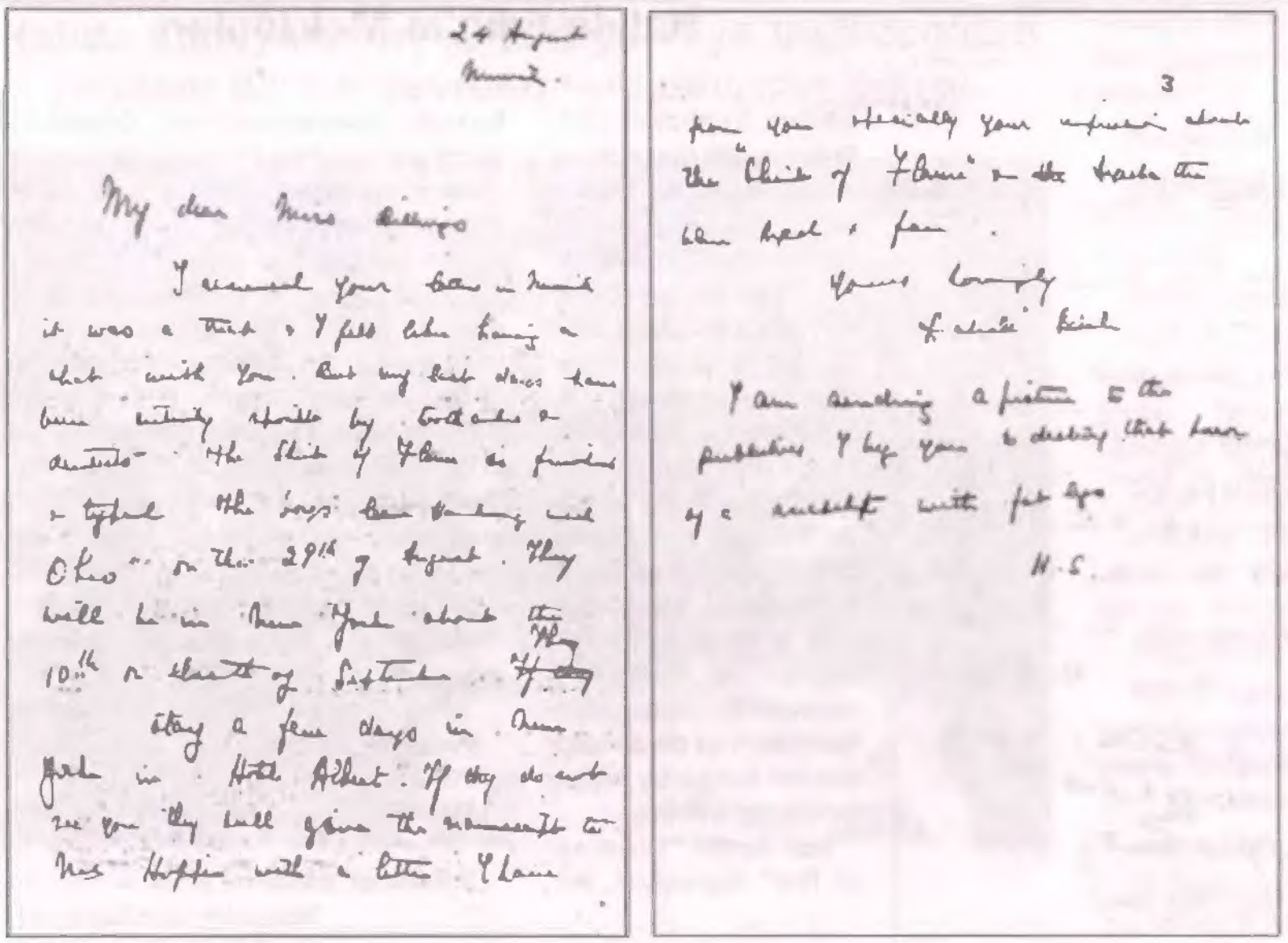

24 Ağustos 1923 tarihli mektubun birinci ve son sayfaları.

Ekime kadar adresim Pension Abbagia, Maximilians Platz, Munich olacak. Ondan sonra Konstantinopel, Hilal-i Ahmer eliyle. Dr. Hikmet beni her yerde bulur.

Size "aurevoir" diyorum sevgili Bayan Billings ve sizden haber almayı ümit ediyorum, özellikle **Ateşten Gömlek** ve **Mavi Gözlü Sarı Saçlı Ayşe**[4] hakkındaki düşüncelerinizi bekliyorum.

Sevgilerimle,

Yayıncıya bir resmiml gönderiyorum. Sizden bir ricam var, o korkunç şişko bacaklı fotoğrafı ortadan yok eder misiniz?

H.S.

III. Mektup

Yer: İstanbul.
Tarih: 27 Mart 1924

27 Mart (1924)

Sevgili Bayan Billings,

Bu mektuba gerçekten başlamadan size hiç resmî bir görevimin olmadığını ve en az iki sene daha olmasını istemediğimi söylemem gerekiyor. 27 Şubat tarihli mektubunuzu dün aldım. Kızılay'dan gelen bir sürü başka mektuplarla beraber Türk Ocağı'na (bir kulüp) gönderilmiştir. İtiraf etmeliyim ki posta servisi fazla düzensizdir ve mektuplar sadece geç gelmekle kalmaz, ara sıra da kaybolur. Böylece, Ocak ayında gönderdiğiniz mektubu hiç almadım ve size gönderdiğim ve mektubunuzda bahsettiğiniz fotoğraflı karttan sonra size bir mektup ve bir kart daha atmıştım.

Bayan McAfee'den yeni bir mektup aldım. Geçen sene Ankara'ya gönderdiği bir mektup ve iki tane **Yale** dergisi. Canım pek makale yazmak istemiyor. Münih'ten dönüşümden sonra roman yazmakla çok meşguldüm. İkinci bir dizi olarak çıkmaktadır. Birincisi yayımlandı bile. Bundan başka birkaç kısa öykü yazdım. Hepsi çok fazla sevildi ve çok aranır oldu. Nihayet onbirinci kitabımın ardından bile "modası geçmiş birisi olmayacağım" diye tuhaf bir düşünceye kapılabilirim. Bayan McAfee ile ilgili iş konusunda: kabul ederse daha önce dizi olarak çıkanı **Yale** için çevirmeyi içtenlikle tercih ederim. Şu anda Türkiye ve Türk Devrimi'ne karşı duyulan ilgiden dolayı bunun Amerika'da ilgi çeken bir konu olacağına inanıyorum. Size konusunu kısaca anlatayım:

Yunan işgali süresince Anadolu'da

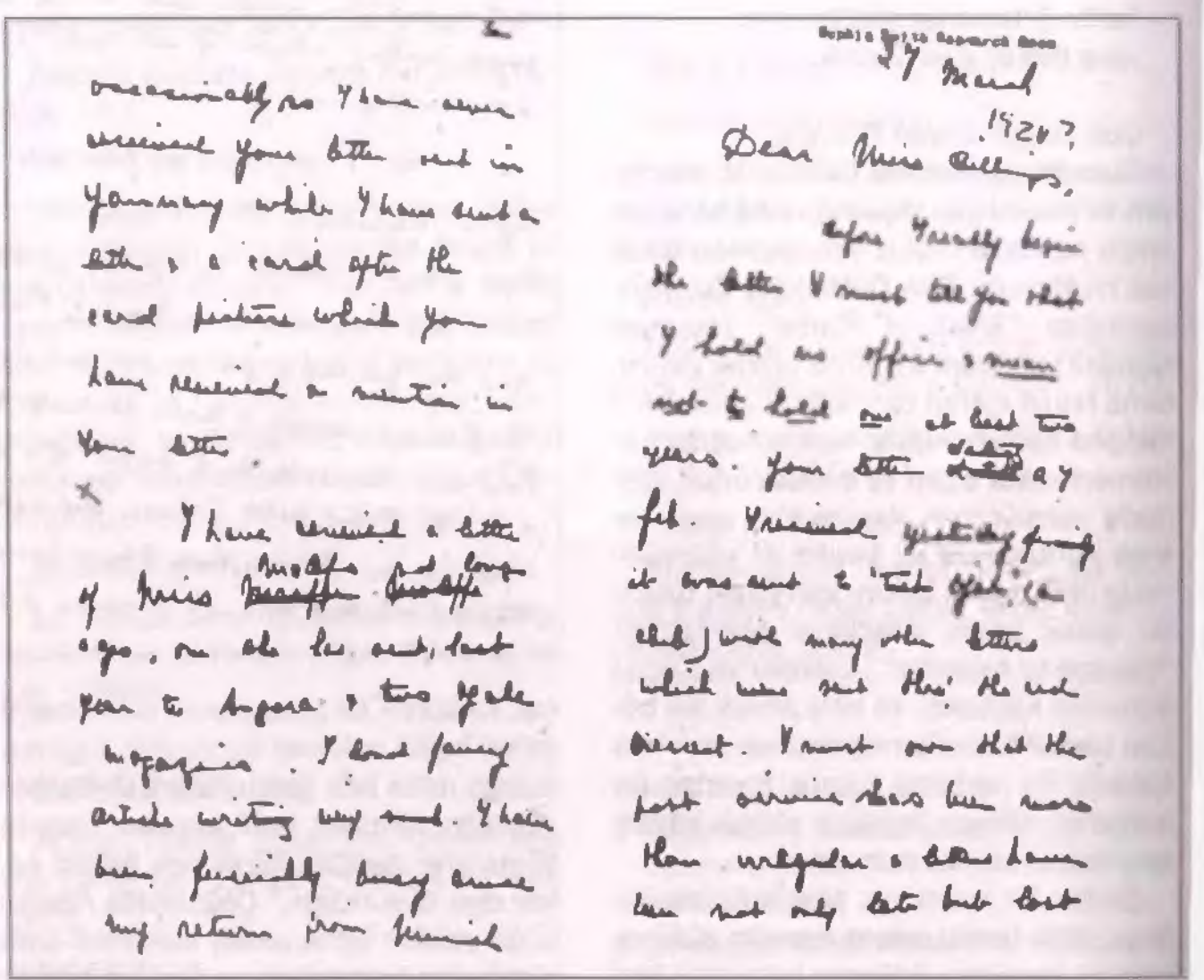

27 Mart 1924 tarihli mektubun ilk iki sayfası.

birkaç kadın Yunanlılar ile ilişkiye girmiştir. Yunanlıların mağlubiyeti ve kaçışından sonra yerel halk, Türk Ordusu asayişi henüz kuramadan önce bunları linç etmişti. Bu olayların hepsini araştırıp bir tanesinin üzerinde özellikle durdum ve köylülerin söylediklerinden başka gerekçeler de olduğunu keşfettim. Bu örneklerden bir tanesini uydurulan ve sanatsal bir sürü ayrıntılarla bir romana dönüştürdüm. Adı "Vurun Kahpeye!" Onu linç edenlerin savaş çığırtkanlığı. Ona lütfen bunları anlatıp, bana kararınızı bildirir misiniz? Romanın çevirisi Yale dergisinin toplam 40 sayfasını kaplayacak. Bu demektir ki üç veya dört sayıda yayımlayabilirler. Bunun karşılığı olarak 500 dolar almayı kabul ederim.

Bayan McAfee ile ilgili olarak bu kadar. Şimdi gelelim kendi **"Ateşten Gömlek"** işimize.

Mektubum ve kartlarıma ne cevap ne de sizden bir haber alamayınca (ki galiba mektubu hiç alamamışsınız), Bay Duffield'e geçen hafta bir telgraf çektim. Ancak dün akşam sizin mektubunuzu aldığım için, şimdi durumu biliyorum.

Kitabın yayımlanmasının ertelenmiş olmasından dolayı üç nedenle üzgünüm:

Birincisi: Şu anda bütün dünyada Türkiye'ye karşı duyulan kuvvetli ve genel ilgi zamanla azalacak. Amerikalı okuyucudan başka, Hintliler ve İngilizler de kitapları okuyacak. Bu iki ülke için kitabın mümkün mertebede çabuk yayımlanması iyi olur. Hatta petrol sorununa rağmen.

İkincisi: Mart ayına kadar oyaladığım Alman yayıncı bana baskı yapıyor. Kitap İngilizce çıkar çıkmaz, Almanca ve Rusça da yayımlanmasını sağlayacağım. (Bütün eserlerim Rusça'ya çeviriliyor.)

Üçüncüsü: Bir eserimin Amerika'da çıktığını görürsem, Amerikalı okuyuculara yönelik olarak kendimden daha emin ve daha cesur biçimde çalışırım.

II. Film sorusuna gelince: Siz onu tavsiye ettiğiniz için Bay Hopkins'in benim yetkilim olarak çalışmasına razıyım. Ona film şirketiyle iş anlaşması yapmak için tüm yetkiyi veririm. Benim yetkilim olarak kendisi için kabul edilebilir olan şartları kabul ederim. Film şirketi hikâyeyi kabul ederse, büyük bir ihtimalle bir Türk sanatçıya ihtiyaçları olacak. Aktör olarak değil, ancak yerli bir havası olacak, kıyafetler, yüzler ve sahneler ile ilgili tavsiyede bulunabilecek biri olarak. Ben hem sinema hem de tiyatro sanatçısı olan Ertuğrul Muhsin'i[5] tavsiye ederim. O Reinhardt'in[6] bir öğrencisi ve sinema ve tiyatro için de yazar. Çok uzun bir mektup yazdım, değil mi? Acele bir cevabınızın gelmesi ümidiyle...

Sevgilerimle,
Halide Edib
Mart 27, 1924

Adnan imzalı fotoğrafını gönderecek ve sevgi ile anılmak ister. "Ayesha, the Fair"

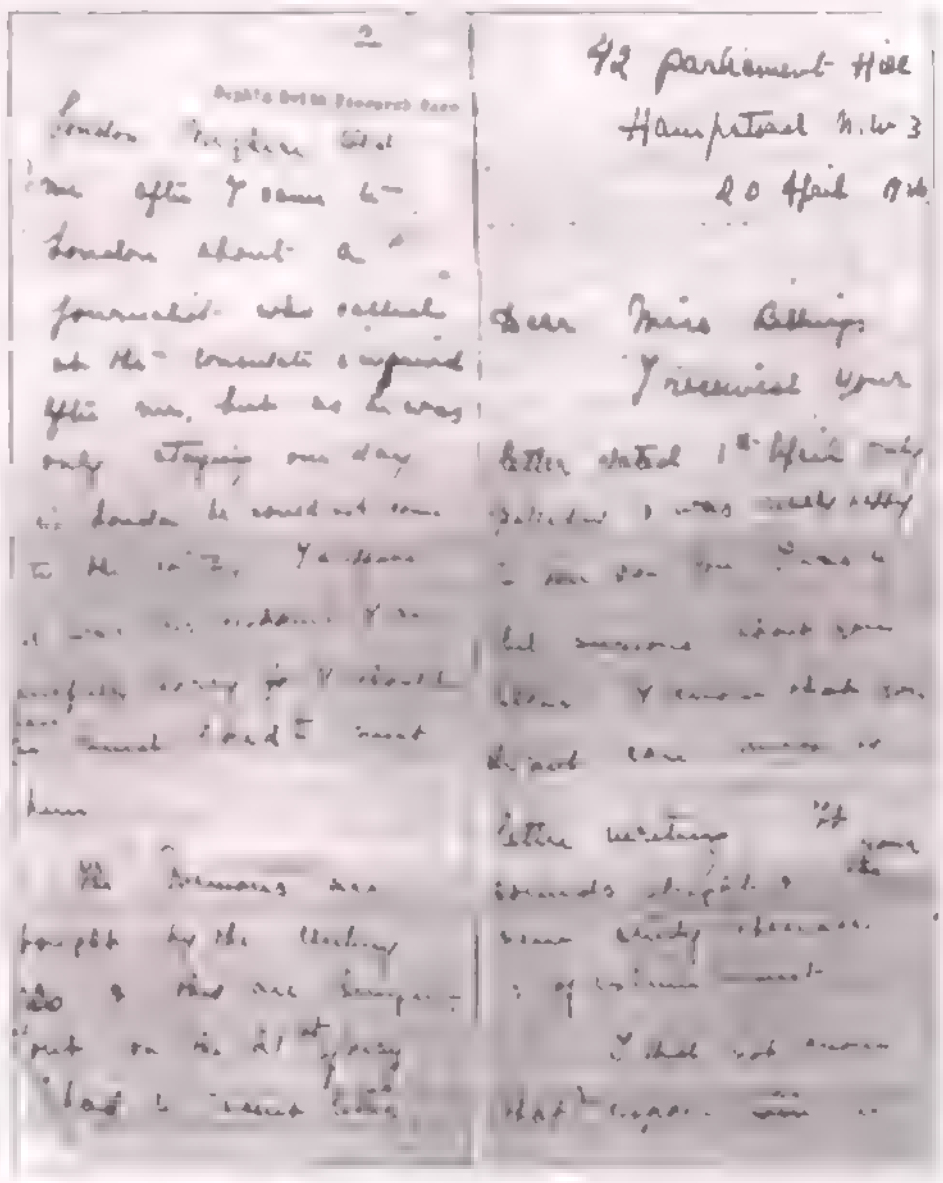

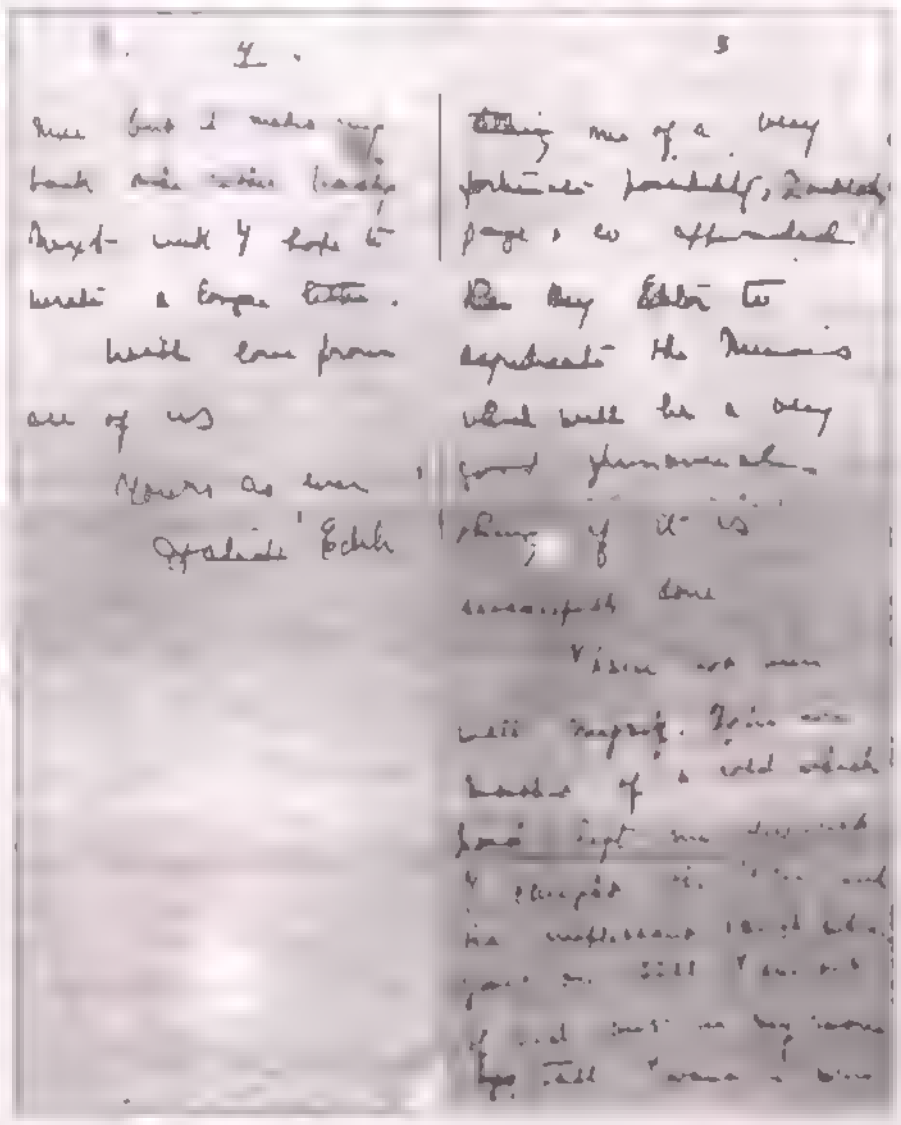

20 Nisan 1926 tarihli mektubun ilk ve ikinci sayfaları (üstte), üçüncü ve dördüncü sayfaları (solda).

IV. Mektup

Yer: Hampstead, İngiltere.
Tarih: 20 Nisan 1926

Sevgili Bayan Billings,

1 Nisan tarihli mektubunuzu ancak dün aldım ve sizden haber almak beni gerçekten mutlu etti. Mektup yazmayı pek sevmediğinizi bildiğim halde, sizi biraz merak ediyordum. Mektubun çok coşkulu bir havası var ve özellikle yeni başladığınız çalışma çok ilginç.

Bay Hopkins'in Londra'ya geldiğini bilmiyordum. Londra'ya geldikten sonra Nigâr bana konsolosluğa uğrayan ve benim hakkımda bilgi isteyen bir gazeteciden bahsetti. Ancak sadece bir gün Londra'da kaldığı için, taşraya gelememiş. Bu Bay Hopkins idi zannediyorum. Çok üzgünüm, çünkü onunla tanışmak çok isterdim.

"Hatıralarım" Century Co. tarafından satın alındı ve onlar 21 Mayıs'ta onu yayımlayacaklar. Bana çok iyi bir fırsattan bahseden yeni bir mektup aldım. Doubleday Page & Co. editörüm ile hatıralarımın dağıtımı konusunda bağlantı kurmuşlar. Başarılı bir şekilde yapılırsa mali acıdan çok iyi bir şey olur.

Bendeniz çok iyi değilim. İki ay süren

için hiç cevap aldınız mı?

Film şirketine olan mektubumu ilişikte gönderiyorum. Lütfen, okur musunuz? Associate Editor ismini doğru okuyup okuyamadığımdan emin değilim. Beni temsil edip etmeyeceğini sormak için Mr. Hoffin'a ayrı bir mektup göndermemin gerekli olup olmadığını bana söyler misiniz?

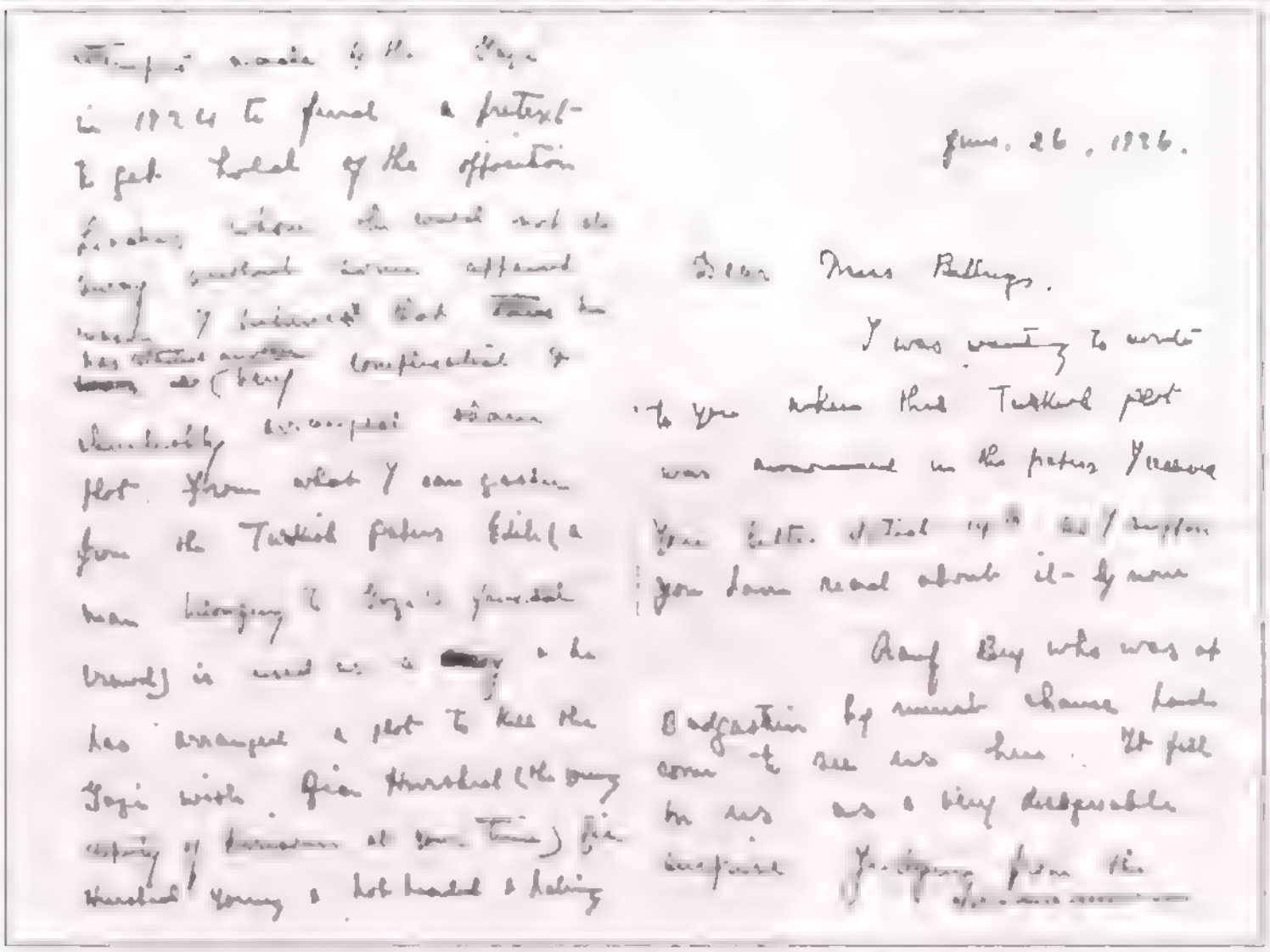

26 Haziran 1926 tarihli mektubun ilk iki (üstte) ve son iki sayfaları.

ve beni çok zayıf düşüren bir soğuk algınlığının ardından şimdi de gribe yakalandım. Ayrıca halen çok kötü öksürüyorum. Yataktan kalktım ancak hâlâ odamda duruyorum. Daha fazla yazmak isterdim, ancak oturmak sırtımı oldukça fena ağrıtıyor. Önümüzdeki hafta size daha uzun bir mektup yazabileceğimi ümit ediyorum.

Hepimizden sevgiler ile,
Sizin
Halide Edıb'ınız

V. Mektup

Yer: Vıyana (?).
Tarıh: 26 Haziran 1926

Tam size mektup yazacaktım ki Türkiye'deki komplo gazetelerde yayımlandı. 14 (Haziran) tarihli mektubunuzu aldım, yani komployu şimdi artık sizin de öğrendiğinizi tahmin ediyorum.

Bad Gastein'de[7] kalan Rauf Bey tesadüfen bizim ziyaretimize gelmişti. Bu bizim hiç hoşumuza gitmeyen bir sürpriz oldu. Gazi'nin 1924'te geçerli gerekçe göstermeden gönderemediği muhalefetin liderlerini halletmek üzere bir mazeret bulmak için ne yapmaya çalıştıklarına bakılırsa, gene çok karışık ve şeytani düzenlenmiş sahte bir komploya giriştiğine inanıyorum.

Türkçe gazetelerden anlayabildiğim kadar (Gazi'nin favorilerden biri olan) Edib [okunmuyor] olarak kullanılmış ve Gazi'yi öldürmek için bir komplo hazırlamış. Ziya Hurşit (senin zamanında Gire sun'un genç milletvekili olan). Ziya Hurşit genç ve delikanlı, ve yeni rejimden nefret ederek tuzağa düşmüş. Bütün komplo Edib'in bir arkadaşı ve adi bir suçlu olan Şevki adlı biri tarafından anlatılmış ve herkes tutuklanmış.

Ziya Hurşit Terakkiperverler, meclisteki eski muhalefet (yani sizin zamanınızdaki) ve İttihatçılar'dan önde gelen birkaç üyenin de komploya dahil olduklarını itiraf etmiş (ya da işkence ile itıraf ettirildi, zannediyorum). Hepsi tutuklanmış. Ziya Hurşit yazılı ifadesini (işkence ile verdirileni) reddediyor ve komplodan tek sorumlu kişinin kendisi olduğunda ısrar ediyormuş. Bu arada, tutuklular arasında bulunan Edib herkesin işin içinde olduğunu söylüyormuş. Gazi davaya bakacakmış. Refet [Bele], Ali Fuat [Cebesoy], Kâzım Karabekir ve diğer İttihatçılar tabii ki herşeyi reddediyorlarmış. Gazi tarafından oldukça hantalca düzenlenmiş bir düzmece. Nereye kadar varacağı önümüzdeki hafta belli olacak, galiba. Bütün olanlardan anladığım bu kadar ve bizler çok üzgünüz. Her şey daha net olunca size yine yazacağım. Sevgilerimle, Halide Edib.

VI. Mektup

Yer: Hampstead, İngiltere.
Tarih: 5 Kasım 1926.

(Florence Billings'e ait kopya)
Sevgili Profesör Earle,[8]

Cavit ile beraber dünyanın gelmiş geçmiş en cesur, en temiz ve en muhteşem insanlarından bazıları işkence gördü. Cavid'in vatanına verdiği hizmetlerin çok büyük olduğunu hatta savaşlardan daha kalıcı olduğunu siz çok iyi biliyorsunuz. Ve Türkiye'de her zaman temiz, insani ve temsili bir hükümet olmasını savundu. Mahkeme'de yaptığı konuşma Türkiye'de yapılan konuşmaların en muhteşemiydi ve salon hıçkırıklarla doldu. Affedilmek istemedi. Suçsuzluğu ve kimliğinin muhteşem bir göstergesi idi. Darağacına beyaz bir gömlek giyerek ve elleri arkadan bağlı olarak gitti. Karısına veda ve sevgi sözleri yazma dileği cellatları tarafından sadece kabaca reddedilmekle kalmadı, aynı zamanda ertesi gün gazetelerde buna genişçe yer verildi.

Cavit Bey'in karısı delirmiş; haftalarca kendi kendini mahvetmemesi için sürekli müdahale edilmiş. Bebeği ondan alınıp, bakılmak üzere kocası şehit olan bir kadına verilmiş. Duyduğuma göre, yine kendisine geleceğine dair biraz ümit varmış. Ancak, arkadaşları deli kalması veya ölmesi için dua ediyorlarmış. Tabii, bu bir anne veya eşin yaşadığı acıların tek örneği değildir. Hiç kimseye ailesinin bir üyesini görme fırsatı verilmemiş. Abidin'in annesi İzmir'de darağacının ayağında düşüp ölmüş. Tatlı, iyi ve tamamen suçsuz bir gencin tatlı ve iyi annesi. Bu tek tük örneklerden bahsetmenin doğru olup olmadığından emin değilim, çünkü mahkemeler hiç kimsenin bir haber alamadığı Kürdistan'daki kanlı gelişmeleri saymazsak bile şimdiden binden fazla kişiyi mahvetti. Bu uzücü olaylardan bahsettiğim için beni affedersiniz. Türkiye'nin bir dostu olduğunuzu ve Cavit gibi adamları takdir ettiğinizi biliyorum. İleride bir zamanda bu mahkemeleri ve Türkiye'deki muhalefetin tarihini çalışmak isterseniz size tavsiyelerde bulunmaktan ve yardım etmekten memnun olurum. Şimdilik kitabımın ikinci cildini yazıyorum ve M. Kemal'in geçmişteki hizmetlerini titiz ve tarafsız olarak yazacağım. Ancak, sıradan bir grup katil ve çetecilerden oluşan yandaşlarla Türkiye ve Türkler'e ne yaptığını tarihin bilmesi lazım. Tabii, İtalya ve Yunanistan'ın dışarıdan oluşturduklan sürekli tehditler, kimseyi Türkiye'nin bugünkü acıları hakkında konuşturmuyor. Hiç kimse ne kadar süreceğini bilmiyor, ancak vatanı işgalden kurtaran hiçbir Türk yiğitliği, ortaya çıkartılan bu ekonomik felaketi telafi etmeye yetmez.

Yakında Bayan Earle'nin tamamen iyileştiğinin haberini almak ümidiyle, sizlere hem Dr. Adnan'ın hem kendimin en derin sevgilerimizi iletirim.

Saygılarımla,
Halidé Edib

VII. Mektup

Yer: Hampstead, İngiltere.
Tarih: 5 Kasım 1926.

5. South Hill Mansions
South Hill Park Gardens
Hampstead N. W. 3

5 Kasım 1926

Çok sevgili Bayan Billings,

23 Ekim 1926 tarihli mektubunuz şimdi geldi, oturdum ve önce Profesör Earle'ye yazdım, onların sorunlarından dolayı bir güzel ağladım. Karısı bebeğin doğumundan önce o kadar sevinçli bir bekleyişteydi ki. Bana yazdığınız zaman ondan daha fazla haber almaktan müteşşekir olurum.

Şimdi sizin hiçbir mektubunuzu cevapsız bırakmadığımı söyleyeyim ve ben de sizin gibi neden son aylarda sizden bir mektubun gelmediğini merak ediyordum, özellikle Türkiye'de şehit düşürülen arkadaşlarımızdan dolayı acılı bir üzüntüyle dolu bu günlerde. Bir yerde bir hata olması gerek, neyse "Bu da geçer."

Dr. Adnan beraat etti. Beraatı çok saçma, çünkü ülkeyi terk ettikten iki sene sonra, yarı uydurulan bir düzmece komplodan sorumlu tutularak Ankara'ya çağırıldı. Ancak, ölesiye işkence görenler de Adnan kadar suçsuzdular. Beraatının nedeni, zannederim, Adnan'ın gerçekten aziz kişisel ünü ve ayrıca onlara karşı yapacağımız yayınlardan korktular. Türkiye'den yeni dönen Bayan Panaffidine, bana Paris'ten bu beraatın bizi Türkiye'ye geri döndürmek için düzenlenmiş bir kandırmaca olduğuna dair bir mektup gönderdi. Onun Amerika'daki adresini kaybettim ve ona yazmak istiyorum. Bayan Panaffidine de sizin gibi aynı kurumun bir üyesidir, galiba, Yakın Doğu Organizasyonu.[9]

Hatıralarımın ikinci cildini yazıyorum. Birinci cildinin İngilizce baskısı ancak bu hafta Murray'ler tarafından yayımlandı. İlişikte sizi ilgilendiren bir ilanını koyuyorum. Ali Ayetuaalah (sic!) büyük bir başarı ile mezun oldu. Yani 1.400 adayın arasından, (geçen 400 arasında), en yüksek not alan ilk kırk arasına girdi. Bu Amerikan tarzı yetiştirilmesine bağlı, bu eğitim onu büyük çapta değiştirdi, artık eskisi gibi sağı solu belli olmayan ümitsiz bir çocuk değildir. Ona gündüzlü bir iş de bulmuştum ve akşamları okula gidiyordu. Londra'da yaşamayı ve eğitim görmeyi ümit ediyordu. Bir ay süresince çok başarılı idi, ancak buradaki İçişleri Bakanlığı en sonunda ona istediğimiz çalışma iznini vermedi. Çalıştığı şirket Türkiye ile çok iş gördüğü için İçişleri Bakanlığına onu burada tutmak için olabilecek en güzel mektubu yazdı, ancak nafile. Şansımıza Arabistan'a gitmekte olan Bay Crane Londra'ya uğradı. Ve Ali'ye bu sene de yardım etmeyi vaat etti.

Şimdi size dönelim. Yakın Doğu sorunu üzerine çalıştığınıza göre, buraya gelmek için neden ilkbahara kadar bekleyeceksiniz? Burada da çok zengin malzemeler bulursunuz ve aynca sizin için her-

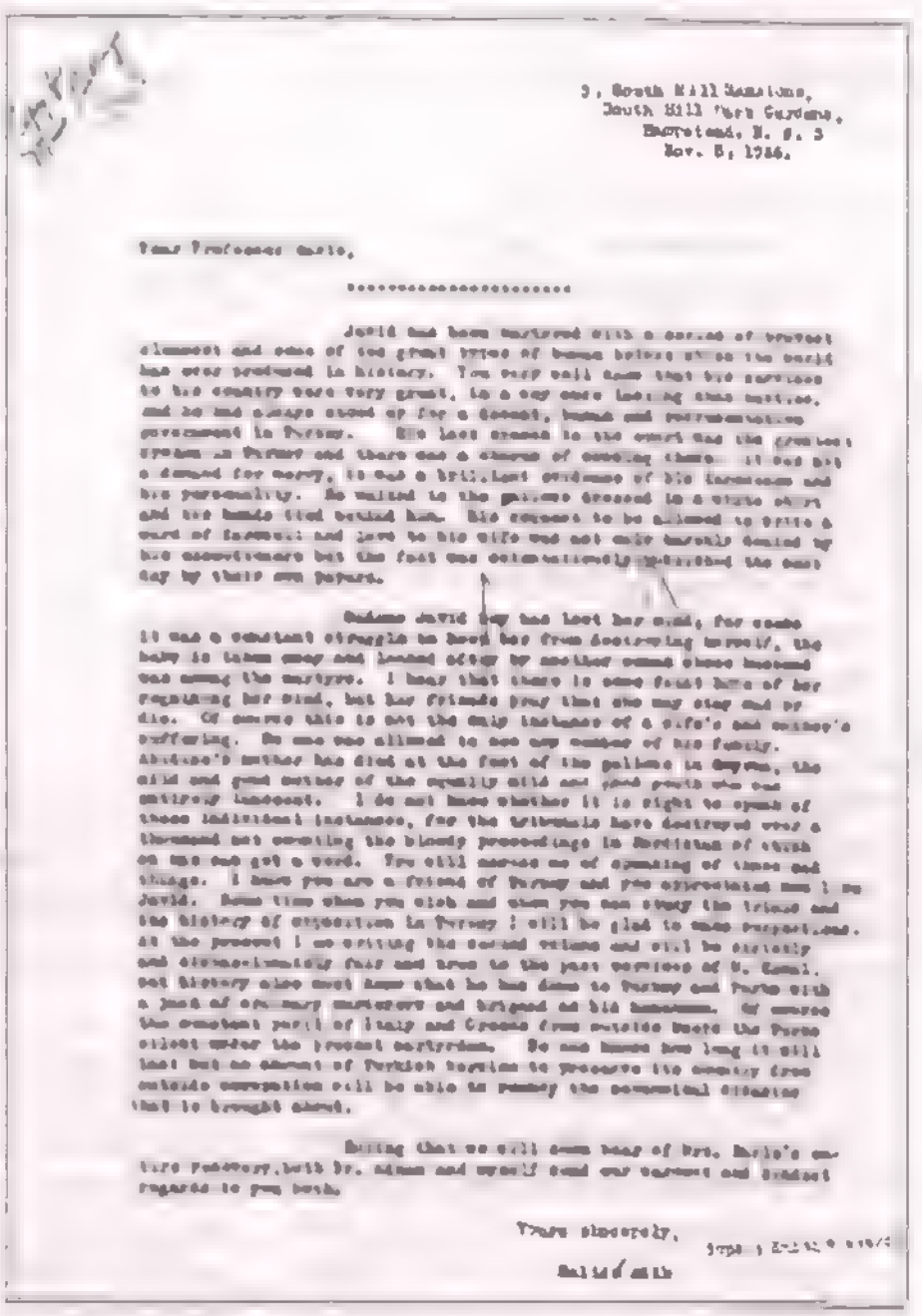

Prof. Earle'ye yazdığı 5 Kasım 1926 tarihli mektup.

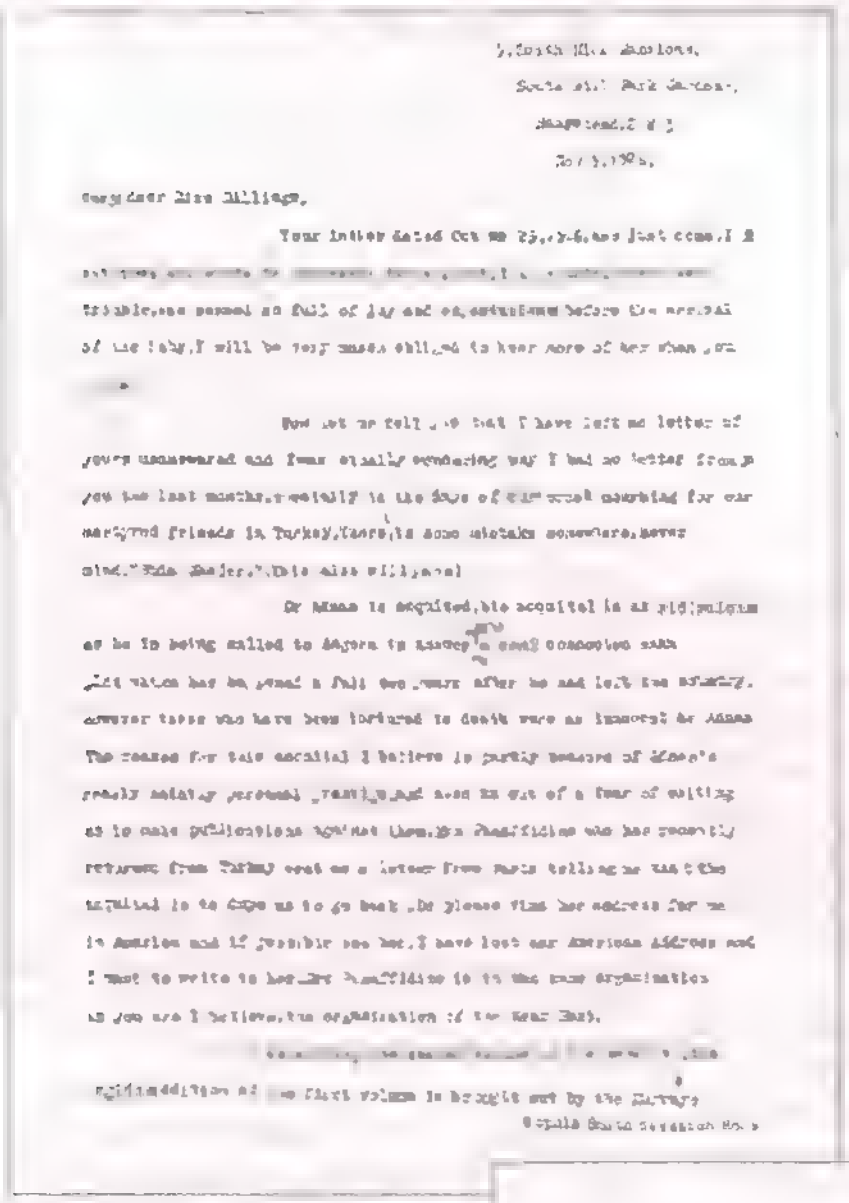

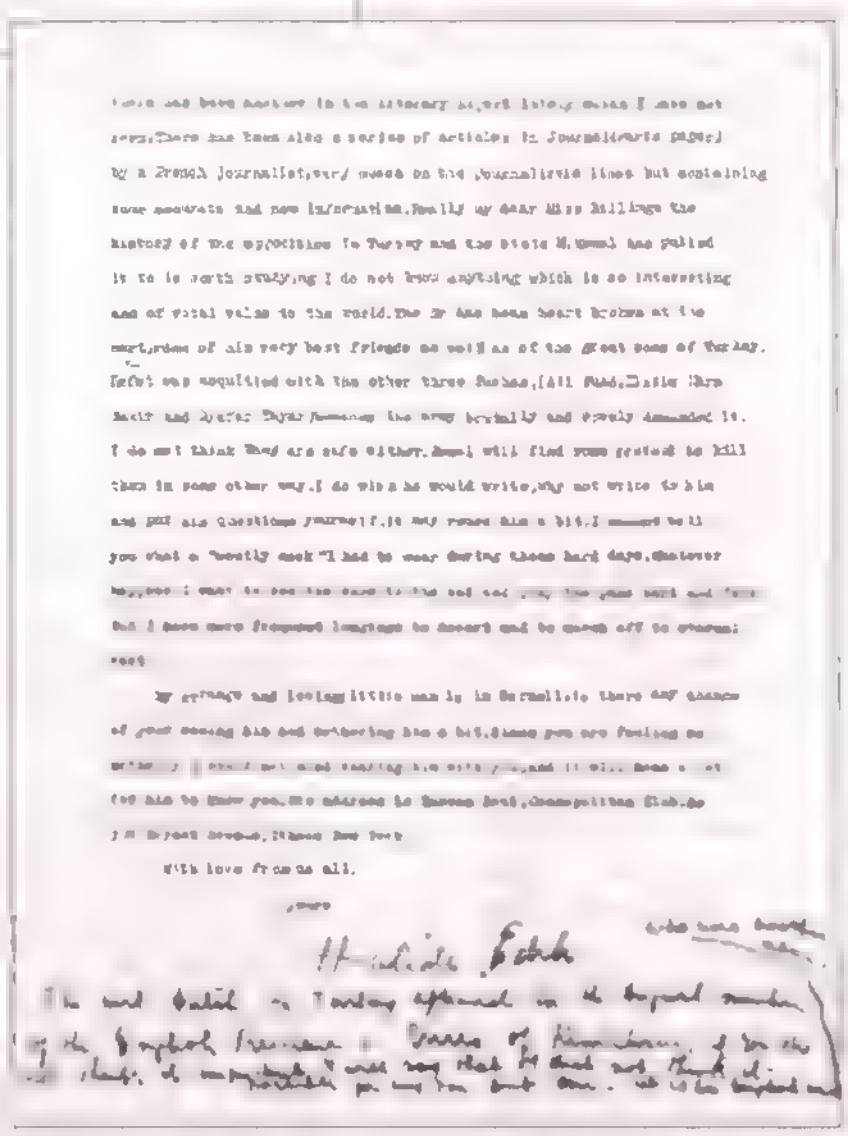

Billingis'e yazdığı 5 Kasım 1926 tarihli mektubun ilk (üstte) ve son (sağda) sayfaları.

şeyi yapmaya hazır olan bizler vanz. Hampstead bölgesinde, yan bodrum bir dairede oturuyorum. Arkadaki odaların muhteşem bir manzarası var, bir göl var, ağaçlar var, güneşin batışında ağaçların arkasında minareye benzeyen kuleler var ve Majesteleri'nin kuğuları geceleri onun karanlık gölgelerinde çok sevimli daireler çiziyor. Bizimle yaşamak isterseniz, sizin için bir yatak odasına dönüştürebileceğim göle bakan küçücük bir ek odam bile var. Ya da size bize yakın çok rahat bir oda bulabilirim ve bütün yemekleri bizimle yiyebilirsiniz. Böylece fazla pahalı olmaz.

Şimdi Türkiye'ye dönelim, detaylı yazamam bugün; bu mektup başka yönlere doğruldu. Ancak, hem **Public Ledger** ve **New York Evening Post**'da birkaç tane iyi makalenin çıktığını biliyorum ve **Literary Digest**'te[10] henüz görmediğim yeni bir tane daha çıktı. (Paris gazetesi olan) **Journal**'de Fransız bir gazeteci tarafından yazılan bir dizi makale de var. Çok gazetecivari bir havaları var, ancak titiz ve yeni bilgileri de içeriyorlar. Gerçekten, sevgili Bayan Billings, Türkiye'de muhalefetin tarihi ve M. Kemal'in bunu ne durumlara düşürdüğü araştırılmaya değer. Dünyada bu kadar ilginç ve hayati bir önem taşıyan başka hiçbir şey bilemem. Doktor'un kalbi, en iyi arkadaşlarının ve Türkiye'nin en büyük oğullarının şehitliğinden dolayı kırıldı. Ordunun kabaca ve açıkça istemesi üzerine, Refet öbür üç paşa (Ali Fuat, Kâzım Karabekir ve Cafer Tayar) ile beraber beraat etti. Onların tehlikeyi atlattıklarını zannetmiyorum. Kemal onları bir şekilde öldürmek için bir mazeret bulur. Keşke yazsa, niye ona yazıp sorular sormuyorsunuz, belki biraz kendine gelir. Bu zor günlerde ne kadar "pahalı bir maske" taşımak zorunda kaldığımı size anlatamam. Ne olursa olsun bu şovu sonuna kadar götürmek ve oyunu sert ve onurlu şekilde oynamak istiyorum. Ancak sık sık her şeyi bırakıp edebî huzuruma kaçma isteğine kapılıyorum.

Benim garip ve sevimli küçük adam Cornell'dedir. Acaba onu görmeye ve ona biraz annelik yapmaya fırsatınız var mı? Çok anaç olduğunuzdan dolayı onu sizinle paylaşmak benim için hiç sorun olmaz ve sizi tanımak da onun için çok anlamlı olur. Adresi Hassan Zeki, Cosmopolitan Club, 301 Bryant Avenue, Ithaca, New York.

Bizim hepimizin sevgileriyle,
Sizin,
Halide Edib

Türkiye ile ilgili en iyi makale **English Review**'in Ağustos sayısında çıktı: "Kemalizm'in Krizi".[11] Önemli olduğunu düşünmezseniz, şunu söyleyeyim ki sizden başka kimse için mümkün olduğu zannetmiyorum. Yazarı başka bir isim kullanan İngiliz bir adamdır.

Halide Edib

NOTLAR

1 İlk baskı Florence Billings'in bir önsözüyle Duffield & Co. tarafından yayımlandı. Halide Edib, **The Shirt of Flame; with an introduction by Florence Billings**, New York, Duffield & Co., 1924.

2 "Ateşten Gömlek" filmi 1923'te çıktı. Filmin yönetmeni, senaryo yazarı ve oyuncularından biri Muhsin Ertuğrul idi. Başka bir oyuncu Bedia Muvahhit idi. Böylece bu filmde ilk defa bir Türk-Müslüman kadını oynamış oldu.

3 Başka kitaplarının çevirileri mevcut olsa da (bkz. bu sayfadaki yazı) bu kitabın bahsettiği dillerdeki çevirilerini bulamadım ve gerçekten çıktığına şüphelerim var.

4 Halide Edib'in bu adda bir kitabı bulunmamaktadır. **Ateşten Gömlek** kitabının başkahramanın adı da Ayşe'dir, ancak bu Ayşe yeşil gözlü ve siyah saçlı olarak tanıf ediliyor.

5 Muhsin Ertuğrul (1892-1979) 1920 ve 1930'larda Türkiye'nin neredeyse tek film yönetmeniydi. İlk filmlerden biri Halide Edib'in romanından esinlenerek Ateşten Gömlek oldu (bkz. sonnot 12).

6 Max Reinhardt (= Maximilian Goldmann) Baden 1873 – New York 1943. Bkz. http://www.dartmouth.edu/~germ43/resources/biographies/reinhardt-m.html ve http://library.lib.binghamton.edu/special/reinhardtintro.html.

7 Bad Gastein Avusturya'da kaplıcaları bulunan bir kasaba.

8 Büyük bir ihtimalle Edward Mead Earle (1894-1954). Edward Mead Earle **Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway** (New York Macmillan, 1923) kitabının yazarıdır.

9 Near East Relief. Bkz. dipnot 3.

10 "Killing 'Conspiracy' in Turkey." **Literary Digest**, Cilt. 90, Sayı 11, 11 Eylül 1926, ss. 14-15. Bahsedilen öbür makalelerin referanslarını bulamadım.

11 Oriens, "The Crisis of Kemalism." **English Review**, Cilt. 43. Temmuz-Aralık 1926, ss. 162-165.

Lizol, Bıçak ve Tentürdiyot:

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İntiharlar

VEFA ERGİNBAŞ

"İntihar" sözcüğü bugün, birçok kere ve bir çok yerde duyduğumuz/maruz kaldığımız bir kavram. Kendini öldürmek isteyen bir kişinin elbette bir sebebi vardır. Bu toplumdan topluma, kültürden kültüre, dinden dine değişen skalada tanımlanabilecek bir olgu. Çoğu kez, gazetelerin popüler tarih sayfalarında Osmanlı sultanlarıyla ilgili söylentiler duyarız, intihar mı ettiklerinin yoksa bir cinayete mi kurban gittiklerinin tartışıldığı yazılar, elbette hiçbir zaman bir sonuca ulaşmayan yazılar.[1] Ya da her gün Ortadoğu'da bir intihar saldırısının haberiyle irkiliriz. Çoğu için bu anlaşılmaz bir durumdur. Oysa bizim bilebildiğimiz kadarıyla Batılı toplumlar ile Batıdışı toplumların intihara bakışları kökten farklılık göstermektedir. Bu olguyu anlamlandırmak aslında Batılı toplumlarda ve diğerlerinde varolan anlayış ve zihniyet ayrımını ortaya çıkarıyor: bir Batılı için intihar saldırısı düşünülemezken bir Filistinli için onursal ve arzulanan bir davranış olabilmektedir. Bu daha çok bireyci, rasyonel Batı tipi insanla; kolektivist, eskatolojik (ahiret merkezli) Batıdışı insanın bir yansımasıdır.

Elbetteki bildiğimiz ilk en kuşatıcı çalışma Emile Durkheim'ın *Suicide* isimli çalışmasıdır.[2] Sosyolojiyi bir disiplin olarak ciddi anlamda kurmaya çalışan ilk düşünür Durkheim'dır ve kendine "intihar"ı örnek olay olarak seçmiştir. Bu düşünmeye değer bir konu: Durkheim o güne kadar ruhi bir hastalık olarak görülen intiharın psikolojik sebeplerinin dışında sebeplerinin de olabileceğini öne sürmüştü ve daha önemlisi bunların sosyolojik olduğu iddiasındaydı. Durkheim'dan sonra Maurice Halbwachs 1930 yılında *Les Causes du Suicide* isimli kitabında Avrupa genelindeki intihar olaylarını yeni bulgu ve istatistiklerle inceledi. Halbwachs bu kitabında sosyolojik olarak bilinen tezle, patolojik olarak bilinen tezin karşılaştırması yaptı ve ikisinin birbirinden bağımsız değerlendirilmesinin hata olacağı kanısına vardı. Ona göre, intihara sebep olduğu düşünülen akli rahatsızlık toplumsal bir faktörden de kaynaklanmış olabilirdi.[3]

Edebiyat "intihar"ın dramatize aracı olarak kullanıldığı bir disiplin.[4] Örneğin Goethe'nin ölümsüz ve gerçekten trajik eseri: *Genç Werther'in Acıları*. Bir günlük olan bu eserin sonunda aşk acısı Werther'i intihara sürekler.[5] Goethe'nin kitabının yayımlanmasından sonra intihar olaylarının arttığı söylenir ve bu kitle iletişim araçlarının intihar üzerindeki etkisinin kanıtı sayılmıştır ve psikiyatride Werther etkisi olarak isimlendirilmiştir.[6] Bilebildiğimiz kadarıyla aşk veya "illet-i aşk veya kara sevda" Osmanlı toplumunda da intihar sebeplerinin en belirginlerinden biridir.[7] Cumhuriyet döneminde de intiharın konu edildiği romanlar yazılmış. Örneğin bunlardan biri, Nedime Ali ve Aka Gündüz tarafından yazılan *Üç Kızın Hikayesi*'dir. Bu kitabın ikinci baskısı 1943'te yapılmış.

Osmanlı toplumunda intiharla ilgili çok bir şey bilmiyoruz. Bir iddiaya göre "Osmanlı toplumunda intihar olgusu ciddi bir toplumsal sorun olmaktan uzak"tır.[8] Bu elbette İslâmiyette intiharın cinayetten daha kötü bir eylem olarak görülmesinin bir so-

---

* Boğaziçi Üniversitesi, Tarih ve Sosyoloji (çift anadal) öğrencisi.

** Yazının yayımlanma sürecindeki çabalarından dolayı Nadir Özbek'e, gazete taramaları sırasındaki sabrından dolayı müstakbel eşime ve yüreklendirmeleri için sevgili Servet'e teşekkür borçluyum.

nucudur. Oysa 19. yüzyılın sonuna geldiğinizde belki de intihar eden ilk Türk aydını Beşir Fuad'la karşılaşıyoruz. 5 Şubat 1887'de (24 Kanun-u Sani 1302)[9] Beşir Fuad inandığı bir değer uğruna intihar etmiştir: Edebiyatımızdaki ilk natüralist olarak bilinen Fuad ölümü de bütün doğallıyla yaşamak ve gözlemlemek gerektiği düşüncesine inandığı için bileğini kesip daha sonra da hissettiklerini not ederek kendini öldürmüştür. Şöyle yazar ölürken Beşir Fuad: "Ameliyatımı icra ettim, hiçbir ağrı duymadım. Kan aktıkça biraz sızlıyor. Kanım akarken baldızım aşağıya indi. Yazı yazıyorum, kapıyı kapadım diyerek geri savdım. Bereket versin içeri girmedi. Bundan daha tatlı bir ölüm tasavvur edemiyorum. Kan aksın diye hiddetle kolumu kaldırdım. Baygınlık gelmeye başladı."[10] Beşir Fuad'ın bu soğukkanlı intiharı bize intihar eden bir şairin Sylvia Plath'in bir şiirini anımsatıyor: "Ölmek/ Bir sanattır, her şey gibi/ Eşsiz bir ustalıkla yapıyorum bu işi. / Öyle ustaca ki insana korkunç geliyor. / Öyle ustaca ki gerçeklik duygusu veriyor./ Bu konuda iddialıyım sanırım."[11] Ülkemizdeki belki de tek Beşir Fuad uzmanı olan Orhan Okay bu konuda şunları yazıyor: "Beşir Fuad'ın intihar ettiği 5 Şubat'tan 11 Mart'a kadar geçen beş haftalık süre içinde, İstanbul'da, izahı zor bir şekilde intihar vakıalarının arttığı gazete haberlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Beşir Fuad'ın üzerine, genel olarak intiharın, dinî, ahlakî ve psikolojik sebepleri üzerine yazı ve münakaşalar da gazetelerde yer almıştır. 14 Şubat 1887 tarihli bir gazetede çıkan ilk intihar teşebbüsü haberinden sonra bir kısmı halktan, bir kısmı meslek sahibi kişilerden olmak üzere hemen her gün bir veya iki intihar yahut intihara teşebbüs haberine rastlanmaktadır. Gazetelere geçmeyenlerin de olabileceği düşünülmelidir. Bunların arasında konumuzu ilgilendiren, Mekteb-i

(Üstte) Cumhuriyet döneminde intiharın konu edildiği romanlardan birinin kapağı. (Sağda) Mayakovski'nin intihar haberini veren bir gazete kupürü.

Rus şairi Mayakovski

Rusya'nın en büyük şairlerinden Vlâdimir Vlâdimiroviç Mayakovski bundan on beş gün evvel bir aşk mes'elesinden intihar etmiştir. Mayakovski Rus muharrirlerinden bir genç kızı sevmiş ve aşkına mukabele göremediğinden kalbine bir kurşun atmıştır. Mayakovski bıraktığı mektupta vatandaşlarının kendisini takdir etmemelerini tavsiye etmiş ve hareketinin bir yeis eseri olduğunu söylemiştir.

Mayakovski 1894 tarihinde Kafkasya'nın Bağdadie köyünde doğmuştur. Büyük Rus şairi çocukluğunda Moskova'ya gelerek hayatını kazanmak için ressamlık etmiş ve 1905 senesinde yazı yazmağa başlamıştır. Mayakovski Rusya'daki ihtilâl hareketine iştirak etmiş ve bu esnada neşrettiği eserler kendisine büyük bir şöhret temin etmiştir.

Tıbbiye hocalarından doktor kaymakam (yarbay) Ömer Bey'in tıpkı Beşir Fuad gibi damarlarını kesmek suretiyle intihara teşebbüsüdür. Haberi veren gazete Ömer Bey'in Beşir Fuad'ın arkadaşı olduğunu da ilave etmektedir... 11 Mart 1887 tarihli İstanbul gazetelerinde matbuat müdürlüğünce yayımlanan bir bildiriyle bu gibi intihar haberlerinin ve intiharla ilgili münakaşaların zararlı olacağına sert bir şekilde dikkat çekilmiştir. Ertesi günden itibaren gerek intihar haberlerinin, gerekse konu ile ilgili münakaşaların artık basında yer almadığı görüldüğünden bir çeşit sansür uygulanmış olduğuna şüphe yoktur. Tez çalışmalarım sırasında incelediğim dönemin gazetelerinde takip ettiğim kadarıyla bu sansür en az altı ay kadar devam etmiş olmalıdır. Altı ay sonra, muhtemelen yasağın kaldırılması üzerine, haberler arasında intiharların hâlâ devam ettiği görülmektedir."[12]

Cumhuriyet'in ilk yıllarında da İstanbul'da bir intihar salgını başladığı şuradan anlaşılıyor ki 30 Temmuz 1931 tarihinde 1881 sayılı Basın Kanunu'nun 38. maddesi ile bölgenin en büyük idarî amirinden izin alınmadıkça gazetelerde intihar yazılarının ve haberlerinin yayımlanması yasaklanır.[13] Yabancı ülkelerde meydana gelen intihar olaylarının yayımlanması da ayrıca bir problem olduğundan, 29 Mayıs 1932 tarihinde ay-

Beşir Fuad.

nı maddede yapılan bir değişiklikle Türkiye dışında meydana gelen intiharların da yayını yasak edilmiştir.[14] İntihar ve cinayet olaylarının yaygınlığı karşısında İstanbul vali muavini Fazlı Bey gazetelere bir tamim gönderir. Aynı durum, İkinci Dünya Savaşı'nı müteakip[15] ve 12 Eylül askerî darbesinden sonra da görülür; Sıkıyönetim Komutanlıkları, gazeteleri bu konuda uyararak, intihar olaylarını yayımlamaktan kaçınmalarını ister.[16] Orhan Okay İkinci Dünya Savaşı yıllarında bu gibi haberlerin gazetelerde "Tabancasını temizlerken ateş aldığından..." veya "Bahçede dolaşırken boğazı çamaşır ipine takıldığından..." gibi cümlelerle verildiğinden ve ferasetli okuyucuların bunun kamufle edilmiş bir intihar olayı olduğunu anladığından bahseder.[17] Benzeri uygulamalara Durkheim'ın Prusya ve Fransa ve Gates'in İngiltere çalışmalarında da yer verildiğini görüyoruz.[18] Durkheim'a göre bu intihar haberiyle ilgili bir sorun değildir, bu haberin verilmesiyle ilgili bir sorundur. Benzer şekilde geçen yıllarda Batman'da meydana gelen genç kız ve kadın intiharlarında intihar hikâyelerinin "doğal reklam" işlevi gördüğü dolayısıyla yasaklanması kulağa hoş gelmese de önerilmiştir.[19] Bize de bunun ne kadar etkili olduğunu sorgulamak kalıyor. İstanbul'da bu yıllarda gazete okuyan kesimin bir azınlık olduğu düşünülürse bu tedbirin ancak çok az insanı bağladığı görülür. Geriye kalan kesimi düşünecek olursak, intiharlar ünlü kişilere ait olunca bütün ayrıntılarıyla kulaktan kulağa yayılmaktaydı.[20] Bütün bunlar toplumsal değişmenin seyrinin belirlenmeye çalışıldığı daha doğrusu dayatıldığı dönemlerde intihar olaylarının arttığını gösteriyor.

Bu olay bizi toplumsal değişim ve sekülerleşmenin zoraki veya ihtiyari olarak yoğunlaştığı Cumhuriyetin ilk yıllarındaki intihar olayları üzerine düşünmeye sevk ediyor: İntihar oranları nasıl değişmişti? Toplumsal dönüşümün en fazla yaşandığı, ekonomik ve sosyal sıkıntıların zirvede olduğu bu dönemde intihar yaşa, cinsiyete, ekonomik duruma, yere göre nasıl değişiyordu? İnsanlar nasıl intihar ediyorlardı?[21] Bir süre sonra gazetelerde intihar haberleri verilmesi niçin yasaklanmıştı? Bu dönemin insanları için intihar ne demekti, neleri imliyor, nelere karşılık geliyordu? Bütün bunlar can alıcı ve kışkırtıcı sorular. Bu soruların cevaplarının bulunması bu yazının ana amacı olacak.

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında İntiharlar

Türkçe'ye Tanzimat'la giren 'intihar' kelimesine ne Vankulu Lügati'nda (1170) ne de Burhan-ı Kati'da (1278) rastlanmamaktadır. Ancak daha sonra Batı dillerindeki romanlarda görülen "suicide" kelimesine karşılık olarak, Tanzimat döneminde Türkçe'ye çevrilen eserlerde, 'kendini katletme'nin yerine 'intihar' kullanılmaya başlanmıştır. Bu sözcük Arapça'da kurban demek olan "nahr"dan meydana gelmiştir.[22]

Türkiye'de intihar ile ilgili sayısal bilgiler 20'li yıllarda Türkiye İçtimaiyyat Enstitüsü'nün zabıtaya başvurması ile elde edilmiştir. Enstitü'ye göre son on yılda İstanbul'daki intihar vakaları artış göstermiştir.[23] Cumhuriyet'in kurulmasını takip eden yıllarda intihar vakıaları niçin artış göstermiş olabilir? Eğer Osmanlı toplumunda intiharın klasık dönemde asgarî seviye seyrettiği ve bunun sebebinin de dinî duyarlılıklar olduğu tezi kabul edilecek olursa[24], Cumhuriyet'le birlikte kamusal alanda yaşanan sosyal değişikliklerin sekülerleşmeyi tetiklediği ve bireylerin azalan dinî inançları karşısında Weber'in "anlam sorunu" (meaning question) diye nitelendirdiği türden bir sorunla karşılaşılmış olabileceği sonucuna varabiliriz. Cumhuriyet'in kuruluşunu izleyen 1927-1946 dönemine ait olan intiharlarla ilgili en kapsamlı ve açıklayıcı çalışmayı Nezahat Arkun'un yaptığını teslim etmeliyiz. İlk baskısı 1962'de yapılan bu kitabın ikinci baskısı 1978'te yapılmış. Arkun, bir psikoloji profesörüdür ve çalışmasında Freud'un psikanaliz kavramlarından yararlanır. Arkun'un tezine göre intihar, kendi kendini yok etme isteğinin ortaya çıkmasından ve saldırma empülsünün kendine karşı yönelmesinden başka bir şey değildir.[25] Ancak kitabın önemi tezinden değil, sunduğu istatistiki bilgi ve sosyolojik yorumlardan kaynaklansa da tam olarak doğru istatistikler verdiğini söylemek mümkün değil. Örneğin benim incelediğim döneme ait *Cumhuriyet* gazetesini incelediğim 1930 yılının sadece son altı

"Denize atılarak intihar" moda oldu

— Zehra modayı çok takip ediyor.
— O halde bu yaz suya intihar edecek!

VUKUAT

Bir genç kendini astı

Sinema meraklısı ve âşık bir terzi çırağı kendisini iple asarak intihar etti

Dün bir genç evlek kendini tavana asarak intihar etmiştir.

İntihar eden 15 yaşındaki İsmail, Galata'da Fermeneciler'de Fevzi El. terzihanesinde çıraklık etmektedir. Şark Vilâyetlerinde doğup büyüyen, tecrübesiz ve görgüsüz olan bu genç bundan bir müddet evvel iş aramak üzere şehrimize gelmiştir. Bu genç Aliye isminde bir genç kızla tanışmıştır. İsmail yeni tanıdığı bu genç kızı çılgınca sevmiş, fakat kız İsmail'e hiç rağbet göstermemiştir. İsmail kıza son defa evlenmek teklifinde bulunmuş, genç red cevabı almıştır.

Fevkalâde sinema meraklısı olan İsmail sinemada tedricen nihayetlenen aşk maceralarının kuvvetli tesirleri altında kalmıştır. İsmail son defa gördüğü bir filmde tıpkı kendi başından geçen maceraya benzer bir macera seyretmiştir. Bu filmde köyünden gelen bir genç büyük bir şehirde bir kıza âşık oluyor, birdan cevabı ret alınca intihar ediyor.

İsmail sinemayı seyrederken âdeta vak'ayı başından geçiriyormuş gibi heyecanlanıyor, sinemadan çıkınca her vakit yattığı dükkânına avdet ediyor. Aşkından yüz görmüyen ve büyük bir ıstırap içinde yaşıyan İsmail filmi taklit ediyor. Dükkânın tavanındaki halkaya geçirdiği ipin ilmiğini boynuna takıyor, ve ayağındaki sandalyeye bir tekme atarak intihar ediyor.

Zavallı âşık genç böylece hayatına kıydıktan sonra dükkân sahibi bi sebebleyin dükkânına geldiği zaman bu feci manzara ile karşı karşıya gelmiş ve hemen vak'ayı polise haber vermiştir.

Bir dönemin intihar haberlerinden örnekler.

ayında 92 girişime rastladım, oysa Arkun'un istatistikleri bütün bir yıl boyunca sadece 79 girişim olduğunu söylüyor. Bu farkın zabıtaya her girişimin ihbar edilmemesinden kaynaklandığı açıktır. Peki gazetelere bu kadar güvenmek doğru mu diyebilirsiniz; o dönemde *Cumhuriyet* gazetesinde benzeri haberler "Vukuat" başlığı altında bir yanında eli bıçaklı bir adam diğer yanında ağzı düdüklü bir polis resmiyle birlikte veriliyordu. Günümüzün üçüncü sayfa gazeteciliği diye adlandırdığı bu tarz polisiye haberler o dönemde de rağbet görüyor olmalı ki her gün bu haberlerden birkaçına rastlıyoruz. Siyaset haberlerinden sıkılmış bir kitlenin bu haberleri okuması kaçınılmaz görülüyor ve kuvvetle muhtemel gazetecilerce benzeri haberler kaçırılmamaya çalışılıyordu. Haberlerin yasaklanmasını müteakip "asparagas" nevinden haberler yapılmış olabileceğini de gözden kaçırmamalıyız elbette.

Kadınların İntiharları

Özellikle kadın intiharlarını anlamlandırmaya çalışmasına binaen Arkun'un kitabı "anlayış ve sezişi çok daha kuvvetli bir cinsiyetten olan biri tarafından kaleme alınmıştır ve yazarın kendisi de özgür Türk kadınının bir örneğidir" diye övülmüştür.[26] Bu ifadeye bakılırsa altmışlarda bile yurtdışında akademik mahfillerde Türk kadınının zincirlerle bağlı bir oryantalist imgeyle birlikte anıldığı ortaya çıkar. Öyle ya, değilse Mr. Shneidman niçin böyle bir ifadeye başvurma gereği duysun ki?

İstatistiklere boğulmadan açıklayıcı bilgilerle bu dönemde intiharı anlamaya çalışalım. Her şeyden önce bu dönemde kadınların daha çok intihara giriştikleri, erkeklerinse bunu daha çok başardıklarını görüyoruz.[27] Bu bilgi bize kadınların daha blöfçü olduklarını erkeklerinse niyet etmişlerse işi sonuna kadar götürdüklerini gösteriyor. Peki niçin kadınlar daha çok blöf yapmış olabilirler? Her şeyden önce intihar edecek kişilerin bunu mutlaka daha önce birilerine söyledikleri bilinen bir olgudur. İntihar'a yeltenmek bazen bir şeyi elde etmenin aracı olurken, bazen de ilgiyi çekmek amacına binaen denenmektedir. Bu girişimin denendiği yaş gtubuyla da bağlantılıdır. 1927-1946 arası dönemde gerek kadınlarda gerek erkeklerde girişimler 10-20 yaş arasında fazladır ve bundan sonra yaşla azalmaktadır. Erkeklerde zamanla artarken, kadınlarda azalır. Her iki cinsiyet için de 80'den sonra artar.[28] Bütün dünya üzerinde intiharın bekârlarda/yalnız yaşayanlarda evlilerden daha çok olduğu bilinmektedir. Oysa bu dönem İstanbulu'nda 10-20 ve 50-80 yaş arasında evlilerin diğerlerinden daha çok intihar ettikleri gözlenir. Girişim olarak da evliler daha çok intihara kalkışmaktadırlar.[29] Bütün dünya istatistiklerinin tersi olan bu duruma bir

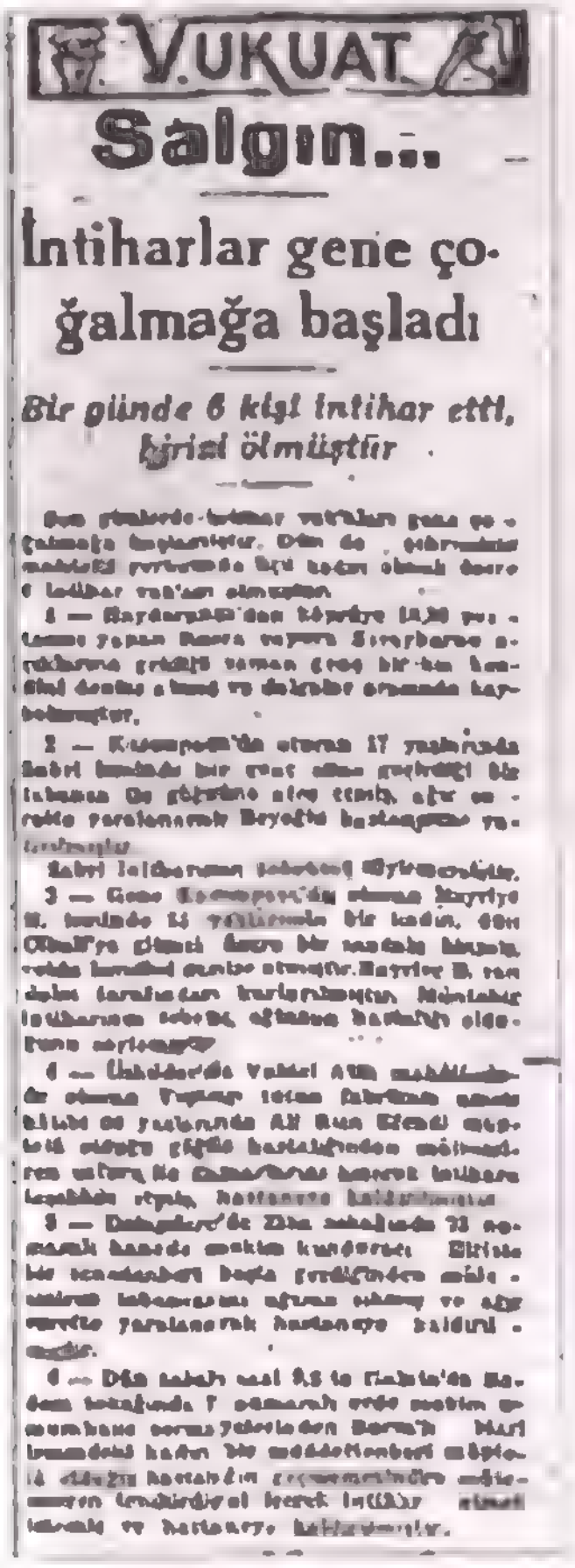

VUKUAT

Salgın...

İntiharlar gene çoğalmağa başladı

Bir günde 6 kişi intihar etti, birisi ölmüştür

açıklama borçluyuz. Arkun'a göre yeni kurulan aile bağları sarsıntılar geçirmektedir. Burada Arkun'un kitabına orjinallik kazandıran bir alıntı yapmak bu dönem intihar olaylarını anlamak açısından önemli: "Bizde bu en yüksek frekansların rastlandığı 1927, 1928 ve 1931 yıllarının Türkiye için siyasal ve sosyal açılardan ne anlam taşıdığını görelim. Siyaset açısından Türkiye'nin bağımsızlığı için en büyük tehlikeleri ile Sevr anlaşmasının ezici koşulları ortadan kalkmıştır. Sosyal bakımdan 1924'te başlayan laiklik hareketlerinin ardından 1924'te Halifeliğin kaldırılması, 1925'te tekkelerin kapatılması olayları gelişmiştir. 1926'ta Medeni Kanunun kabulü ile aile hayatında esaslı bir değişime olmuştur: Evlenme din kayıtlarından silinerek hukuk esaslarına dayanmış ve tek kişiyle evlilik prensibinin kabulü ile çok kadınla evlilige son verilmiştir. Evlenmede olduğu gibi boşanmada da kadının ve erkeğin eşit oya sahip olduğu kabul edilmiştir. (Eskiden erkeğin bir sözü eşini boşamak için yeterliydi.)

Böylece giyimde, görüşlerde ve aile hayatında esasolan laiklik, bir taraftan kadına sosyal hayatta erkekle eşit bir yer sağlamış, bir taraftan da kadına birtakım görevler, sorumluluklar yüklemiştir. Bir taraftan bütün meslekleri seçme ve her yerde bir Avrupalı kadın gibi ve bir Avrupalı kadın giyimi ile dolaşma özgürlüğünü ve hakkını kazanan kadın, diğer taraftan da eski Türk ailesindeki korunan ve erkeğe bağımlı olan durumdan uzaklaşmıştır. Böylece kadın, hukuk bakımından kendi hayatından kendisi sorumlu olacak bir düzeye ulaşmıştır.

Bu gerek dinî, gerek sosyal karakterdeki devrimler, görüldüğü gibi, erkeklerden fazla kadınların toplum hayatındaki yerlerini, davranışlarını kökünden değiştirmiştir. Bu durumların birtakım kişisel sarsıntılara, bocalamalara sebep olması beklenir."[30] Görüldüğü gibi evlilerdeki intihar oranının yüksekliği kadın hayatındaki toplumsal ve bireysel değişmeye yoruluyor. Zafer Toprak da, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki genç kız ve kadın intiharlarını tartıştığı iki makalesinde kadın bedeni ve kadınlık kavramı üzerinde yürütülen söylemi merkezine alır. İntihar meselesi üzerine kafa yoran ilk hekim olduğunu söylediği Dr. Cemal Zeki'nin Genç Kız ve Kadınlarda İntihar- Sebep, Korunma Çareleri- İçtimai-Tıbbi başlıklı eserinde zıvanadan çıkan kızların nasıl yola getirilebileceğini tartıştığını söyler ve Toprak'a gore bu Cumhuriyet'in kadın üzerinden yürüttüğü söylemle bire bir bağlantılıdır.[61] Gelecek nesillerin anası olan kadın imgesiyle. Bu yorumları doğru kabul edersek Kemalizmin kadını sokağa çıkarma projesinin başarısızlıkla sonuçlandığını görürüz.

Aynı dönemde savaşın intiharlara olan etkisi de gözlenmiş ve savaşın özellikle erkeklerde intiharı azaltıcı bir etkide bulunduğu belirlenmiş.[32] İntiharların daha çok güzel havalarda arttığı ve ilkbahar ve yazda en yüksek frekansına ulaştığı da başka bir saptama.[33] İntiharı kimin ve ne zaman yaptığı kadar nasıl yaptığı da çok önemli. Girişimlerde kadınlar en çok tendürdiyot, daha sonra zehir kullanıyorken, erkekler ilkin bıçağa sonra tentürdiyota tevessül ediyorlar.[34] Gerçekleşen intiharlarda ise gerek kadınlarda gerek erkeklerde kendini asmak en popüler metod, ikinci olarak kadınlar denize atlarken, erkekler silah kullanırlar.[35] Buradan çıkaracağımız sonuç şu: Blöfe daha yatkın olan kadınlar öldürmeyeceği belli olan tentürdiyot kullanırken, erkekler daha kesin yollara başvuruyorlar. Elbette bu durum kültüre özgü bir durumdur, örneğin sanayileşmiş ülkelerde kimyasalların daha çok kullanıldığı, silah üretiminin yoğun olduğu güney Avrupa ülkelerinde silahların kullanıldığı bilinen bir durum. Dinsel açıdan ise oranların Müslümanlarda her iki cinsiyette de Hıristiyan ve Musevilerden yüksek olduğu saptanmış.[36] Müslüman toplumlarda diğerlerine oranla intihar oranlarının düşük olduğunu teslim etmekle beraber, Arkun'un İstanbul'daki Müslümanlarda intihar oranlarını diğer azınlıklarla karşılaştırmasında ulaştığı sonuç yanlış; çünkü burada belirleyici olan din değil, ekonomik ve sosyal koşullarla birlikte azınlıklarda var olan cemaat bilincinin Müslümanlardan yüksek olması. Durkheimiyen anlamda söylersek sosyal dayanışma azınlıklarda daha güçlüdür ve Musevilerin daha az intihar

ediyor olmaları gerçeğini Durkheim buna bağlar. Benzer şekilde İstanbul'daki azınlıklarda da cemaat bilincinin yüksek olabileceğini ve intiharlardaki kısmî azlığın buna bağlı olduğunu söylemek sanırım yanlış olmaz. Ayrıca ekonomik açıdan gayrimüslimlerin bu dönemde daha müreffeh yaşadıkları, varlık vergisi gibi uygulamaların ortaya çıkmasından anlaşılıyor. Kısacası fakru zaruret bakımından Müslümanların intihara daha yakın oldukları söylenebilir ki intihar oranlarının en yüksek olduğu dönemin 1929 ekonomik krizi sonrasına rastlaması tesadüf olmasa gerektir. İntiharın bu dönemde bir salgın haline geldiğini basına konan yasaktan anladığımızı yukarıda söylemiştik. Hatırlanırsa bu yasağın tarihi 1931'di.

John Everett Millais, Ophelia (1851-52).

Basında İntihar Haberleri

1931 yılında basına konan bu yasak 1930 yılında ve 1931'in ilk aylarında intihar olgusunun bir fenomen haline geldiğini anlatmaya yetiyor. Bu yüzden bu bir buçuk yıllık dönemde *Cumhuriyet* gazetesinden intihar olaylarını takip ettim. 1930 yılı pek çok açıdan önemli: Her şeyden önce dünya ekonomik bunalımı yıllarına rastlıyor, bu bunalımın şiddetli bir şekilde ülkemizde de yaşandığı dönemin gazetelerinde de her gün verilen hırsızlık olaylarından anlaşılıyor, ayrıca bu yıl devrimlerin etkilerinin gözlemlenmesi açısından da önemli. Özellikle 1930'un yazında intihar vakalarında ciddi bir artış gözleniyor. Bu da intiharların bütün dünya genelinde yaz aylarında arttığı savını doğrular nitelikte. Örneğin sadece haziranda 20, temmuzda 30 intihar vakası gözlenmiş. Gazetelerde bazı günler 5 veya 6 intihar vakasının haberlerinin verildiğine şahit oluyoruz.[37] Haziran daki intihar girişimlerinden 13'ünün kahramanı kadındır ve "müntehirler kısmen aileleri ile geçinemeyenler, kısmen de sevdazedelerdir."[38] Temmuzda ise 19'u kadındır.[39] İki ayda 50 intihar girişimi 1930 Türkiyesi'nin nüfusu göze alındığında hayli yüksek bir rakamdır ve bu girişimlerde kadınların ağırlığı yukarıda bahsettiğimiz Kemalizmin kadını sokağa çıkarma projesinin başarısızlığını destekler niteliktedir.

İntihar edenler arasında her meslek ve dinden insana rastlıyoruz: İçlerinde genç kızlar, 80 yaşında gayrimüslim bir kadın, bir telgraf memuru, bir banka memuru, bir bakkal, bir çocuk, bir sarhoş, bir deli, bir zabıta memuru, bir çalgıcı, bir amele, bir randevucu kadın ve burada sayamadığımız pek çok meslekten insan vardır. Bir vakıada da usturayla boğazını kesen bir imama rastlıyoruz.[40] Bir imamın bile intihara teşebbüs etmesi dinin intiharları nasıl etkilediği sorununa paradoksal bir boyut katıyor, çünkü dünya genelinde Müslümanların daha az intihar ettikleriyle ilgili yaygın kanılar var, oysa bir imamın intihar etmek istemesi dinin öncelliğini kaybedebileceği, diğer faktörlerin daha etkin olabileceği sonucuna götürüyor bizi. İnsanların kendilerini öldürme sebepleri de çok çeşitli olmakla birlikte, daha çok "zaruret"ten dolayı intihar edildiği anlaşılıyor. Ekonomik bunalım dönemine rastladığı göz önüne alınırsa bu bir sürpriz sayılmaz. Hatta bir kadının, süt kardeşi dikiş makinasını sattı diye intihara teşebbüs etmesi,[41] kadıncağızın belki de tek geçim kaynağı olan makinanın da elinden gitmesiyle ve ümitsizliğe kapılmasıyla açıklanabilir. Zaruretten sonra hastalıklar neticesinde intiharlar da yaygın. Bunların içinde sinir buhranları ilk sırayı alırken, frengi hastalığından dolayı da intiharların bulunması dönemin İstanbulu'nda fuhuşun varlığının ve frengi gibi hastalıkların sosyal birtakım göndermelerinin de olduğunun bir kanıtı. Bunlardan biri olan Vasil'in intiharı toplumsal doku konusunda fikir verici: "Vasil bundan on sene evvel 35 yaşlarında iken bir içki ve kadın aleminde güzel ve dilber bir Rum kadını ile tanışmıştır. Genç ekmekçi kadınla münasebetini ilerletmiştir. Neticede Vasil muhlik ve tahripkar bir hastalığa, frengiye yakalanmış ve bunu bir müddet sonra anlamıştır.

Bu hastalık, fakir fakat temiz bir aileye mensup olan ekmekçiyi büyük bir bedbiniye sevk etmiştir. Vasil al-

dığı yevmiyeden arttırdığı beş on kuruşu doktorlara dökmüş, bu hastalıktan kurtulmak için elinden gelen fedakarlığı yapmaktan çekinmemiştir.

On sene devam eden tedavi ve ihtimam fayda vermemiş, Vasil hastalıktan yakasını kurtaramamıştır.

Vasil bir ay evvel doktorla görüşmüş, doktor hastalığının gayri kabili tedavi olduğunu söylemiş, ekmekçilik yapmamasını bu suretle binlerce vatandaşına da aynı hastalığı aşılayabileceğini söylemiştir. Bu sözler cahil fakat temiz bir adam olan ekmekçi üzerinde büyük bir tesir yaratmıştır. Ekmekçi intihardan bir kaç gün evvel arkadaşlarından birine şunları söylemiştir:

Bu hastalığa tutulmakla sadece kendime fenalık etmemişim. On senedir ekmekçilik yapıyorum binlerce kişiye frengi aşılamışım. Artık ben yaşamamalıyım.

Vasil intihar etmeyi aklına koyduktan sonra üç gün evvel bir gece yarısı Balat iskelesinden boş bir sandala atlamış ve sahilden 50 metre açıldıktan sonra kendini Haliç'in suları içine atmış bu suretle boğulup gitmiştir. Dalgalar müntehirin cesedini sahille çıkarmıştır."[42]

G.W.M. Reynolds'ın çizgileriyle pencereden atlayarak intihar eden bir kadın

İntihar Sebepleri ve Yolları

Erkekler daha çok aşk sebebiyle intihara teşebbüs ederken, kadınların kocaları, komşuları veya dostlarıyla kavgaları sebebiyle böyle bir teşebbüste bulundukları da ayrı bir vakıa. Ayrıca "namus" meselesi de hem kadınlarda hem erkeklerde bir intihar sebebi. Örneğin bir gayrimüslim kız, komşusunun oğlunun tecavüzü neticesinde intihar etmek istemiş,[43] iki lise talebesi de kendilerine hırsızlık isnad edilmesine binaen intihara yeltenmişler.[44] Bu bilgiler de bize 1930 Türkiyesi'nde bir kişinin namusuna halel gelmesi durumunda kendini öldürmeyi bile göze alabilecek bir sosyal hayatın varlığını gösteriyor. Bir gencin izdivac edemediği için,[45] bir başkasınınsa anne dırdırından bıktığı için[46] intihar etmesi, kendini öldürmek isteyen bir insanın mutlaka bir sebebi olduğunu kanıtlıyor. Bir genç kızınsa annesi bir Ermeni ile evlendi diye[47] intihar etmesi dönemin Türkiye'sinde belli normların kolay kolay yıkılamadığının bir göstergesi. Müslüman bir kadının bir gayrimüslimle evlenmesi kabul edilemez bir edim olarak görülüyor. Bu Osmanlı'dan kalan bir geleneğin ya da Cumhuriyet'le doğan Türkleştirme projesinin bir göstereni olabilir. Buradan çıkaracağımız sonuç erkeklerin daha çok normatif, kadınlarınsa muhtelif sebeplerle intihar girişiminde bulundukları.

İntihar metotları da çeşitlilik arz ediyor. Kadınların göreceli olarak ya da nüfusa oranla daha çok intihar girişiminde bulundukları, erkeklerinse bunu daha çok başardıklarını, bu dönemdeki vakıalardan çıkarmak mümkün. Kullanılan metodun bu durumda etkili olduğunu söylemeliyiz. Bu dönemde kadın intiharlarının (girişimlerinin) yarısından fazlasının lizol, permanganat, kezzap, kibrit suyu, süblime, göztaşı, tuz ruhu, kaol gibi zehir içeren maddelerle gerçekleştiği, bunu denize atlamak ve yüksekten atlamanın daha sonra ise kendini asmanın takip ettiğini söylemeliyiz. Bu dönemde tentürdiyotun bir intihar fenomeni olduğu şuradan anlaşılıyorki yukarıda bahsettiğimiz *Üç Kızın Hikayesi* isimli romanda kahramanlardan biri tentürdiyotla intihar etmeye kalkışır ve başaramadığı için de doktordan tentürdiyotla intihar olmayacağına dair bir nutuk dinler.[48] Gerçekten de tentürdiyotla girişilen intiharların hiçbirinde bir ölüm vakıasının yaşanmadığını sözlerimize eklemeliyiz. Bu durum kadınların daha çok el altında bulunan, ulaşılması kolay maddeleri kullandıklarını gösteriyor. Bu yıllarda hiç gazla intihar vakıasına rastlanmaması, o dönemde tüpgazın ülkemizde bulunmadığının yahut yaygın olmadığının bir kanıtı sayılmalıdır. Ayrıca denize atlayarak intiharın moda olması da başka soruları aklımıza getiriyor: Acaba insanların çoğu yüzme bilmiyorlar mıydı, çünkü yüzme bilen birisinin suyun üzerinde durmaması çok zor bir durumdur. Özellikle kadınların tesettür saikasıyla denize giremiyor olmaları ya da bunun küçük bir azınlığın lüksü olması bunun bir sebebi sayılabilir. Erkeklerde ise tabancayla kalbine veya beynine kurşun sıkmak en az kadınlardaki tentürdiyot kadar yaygın. Bu durum, 1930 Türkiyesi'nde tabancanın az çok herkesin elinde bulunduğunu gösteriyor ve bu da elbette silah bulundurmayı düzenleyen herhangi bir yasal düzenlemenin olmadığını da. Tabancayı, denize atlamak, daha sonra da bıçak veya usturayla boğazını, karnını, kalbini, bileklerini

kesmek takip ediyor. Erkek vakıalarında zehir içmek çok az kullanılan bir yöntem, bu da erkeklerin daha çok aktif, kadınlarınsa pasif metotları kullandıklarını gösteriyor. Bunların dışında dikkati çeken çok sıradışı vakıalar da yaşanmış. Örneğin bir kişi, bomba patlatarak kendini öldürmüş,[49] bir başkası ise marangoz motoruna kendini bağlamış.[50] İronik mi yoksa trajik mi olduğunu anlayamadığımız bu vakıalar dönemin insanlarının muhayyilesinin bir hayli geniş olabileceğinin de bir kanıtı sayılmalı. Bunların yanında dört de eroin, kokain veya afyonla intihar vakıasına rastlıyoruz.[51] Bunlardan bazıları 50 gram gibi yüksek dozajda alınarak yapılmış. Böyle bir yöntemin kullanılabiliyor olması, uyuşturucunun erişilebilirliğinin ve kullanma veya satmayla ilgili herhangi bir yasal düzenlemenin olmayabileceğini akla getirmekte, kim bilir belki de pek çok hastalığın çaresinin olmadığı bir dönemde uyuşturucu bir ilaç olarak görülüyor ve kullanımına izin veriliyordu.

Dinsel açıdan bakıldığında Müslümanların gayrimüslimlerden daha çok intihar ettikleri gözlemleniyor. Gayrimüslimlerde kadınların daha çok intihar ettikleri gözleniyor. Sebepler arasında kadınların daha çok oğullarından, kocalarından veya dostlarından dayak yemeleri; erkeklerinse aşk veya ticari başarısızlık saikasıyla intihara teşebbüs ettikleri gözleniyor. İki cinsiyeti de birleştiren sebepler ise zaruret ve hastalık. Gayrimüslimlerin görece daha az intihar girişiminde bulunmalarının cemaat bağlarının daha güçlü olmasında aranması gerektiğini yukarıda söylemiştik. Ayrıca Müslümanların yine görece daha çok zaruretle malul olduklarını da belirtmiştik.

Sonuç olarak, Cumhuriyet'in ilk yılları toplumsal değişim ve sekülerleşmenin zoraki veya ihtiyari olarak yoğunlaştığı, yoksulluğun yükseldiği, kimlik bunalım ve çatışmalarının az çok herkes de var olduğu bir dönem. Bütün bu faktörler dönemin gazetelerinin dilini kullanırsak intiharın bir "salgın" haline gelmesinde etkili oldular. Bu dönemdeki intihar olaylarını incelemenin hem dönemin duyuş ve düşünüşünü vermek hem de değişimin olası etkilerini gözlemlemek için iyi bir araç olacağı kanısındayım.

NOTLAR

1 Örneğin, Murat Bardakçı'nın pazar günleri **Hurriyet** gazetesi tarih sayfasında yazdığı yazılar. Bu söylentilerden biri ve en çok bilineni Abdülaziz ile ilgili olanıdır. Abdülaziz bileklerı kesili olarak bulunmuştur. Devrin bürokrasisi bunun bir intihar olduğu haberini yayadursun, bir bileğini kesen birinin diğerini nasıl kesebileceği argümanı meselenin cinayet boyutunun öne çıktığının bir ispatı sayılmıştır.

2 Emile Durkheim, **Suicide**, tr. By John A. Spaulding and George Simpson, The Free Press, NewYork.

3 Maurice Halbwachs, **The Causes of Suicide**, tr. By Harold Goldblatt, Routledge&Kegan Paul, 1978, London and Henley.

4 19. yüzyıl İngiltere'sinde intihara karşı olan tavırları edebiyat eserlerinden yola çıkarak inceleyen Barbara T. Gates'in **Victorian Suicide** isimli eseri burada anılmaya değer ve başarılı bir çalışma. Barbara T. Gates, Victorian Suicide, Princeton University Press, 1988, New Jersey. Yine büyük ölçüde edebiyat eserlerinden yola çıkarak intiharı anlamlandırmaya çalışan A. Alvarez'ın **İntihar, Kan Dökücü Tanrı** kitabı da öyle. Çev. Zuhal Çil Sankaya, Öteki Yayınevi, 1994, İstanbul.

5 Goethe, **Genç Werther'in Acıları**, Mavi Yelken Yayınları, 2001, İstanbul.

6 Kemal Sayar, "Toplumsal ve Ruhsal Dinamikleriyle İntihar", **Karizma** dergisi, sayı 12, Ekim-Kasım-Aralık 2002.

7 Nurullah Şenol, "Arşiv Belgeleri Işığında Osmanlı Toplumun'da İntihar", **Toplumsal Tarih** 110, Şubat 2003.

8 Faruk Güçlü, **İntihar**, Karşı Yayınları, 1992, İstanbul, s. 9.

9 **Mektuplar**, Beşir Fuad, yayına hazırlayan C. Parkan Özturan, Arba Yayınları, Birinci Baskı: İstanbul, 1305, s. 17.

10 Fuad, **Mektuplar**, arka kapak. Aynca Beşir Fuad'ın İntihan ile ilgili tartışmalar için bkz. Selahattin Hilav, "Beşir Fuad ve Unutulmak", **Mektuplar** içinde sy. 7-16 ve M. Orhan Okay, Osmanlı Toplumunda İlk Aydın İntiharı, **Karizma**, sayı 12, Ekim-Kasım-Aralık 2002.

11 Çeviri Cevat Çapan, **Ülke Ülke Çağdaş Dünya Şiiri** C.1, Milliyet Yayınları, 1979, s. 65'ten aktaran A, Alvarez, **a.g.e.**, s.13.

12 Okay, **a.g.m.**, s. 48.

13 Servet Istık, Türkiye'de Matbuat Rejimleri, 1939, s, 88'den aktaran Nezahat Arkun, **İntiharın Psikodinamikleri**, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978), s. 122.

14 İstık s. 97- 100'den aktaran Arkun, s, 122.

15 Okay, **a.g.m.**, s, 52.

16 Güçlü, **a.g.e.**, s. 11.

17 Okay, a.g.ö., s, 52.

18 Durkeim, **a.g.e.**; Gates, **a.g.e.**

19 Yasin Aktay, Batman'da İntiharın Paylaşılamayan Mirası, **Karizma**, sayı 12, Ekım-Kasım Aralık 2002.

20 Arkun, **a.g.e.**, s.126.

21 Örneğin Japonya'da olduğu gibi sanayileşmeyle birlikte kendini asmak gibi geleneksel intihar yöntemleri terk edilmiş miydi?

22 Nezahat Arkun, **İntiharın Psikodinamikleri**, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1978), s. 25.

23 Toprak, **a.g.m.**, s, 26.

24 Faruk Güçlü, **a.g.e.**, s. 9.

25 W. Peters, **İntiharın Psikodinamiği**'ne önsöz, s. 5.

26 Edwin S. Shneidman, **İntiharın Psikodinamiği**'ne önsöz, s. 13.

27 Arkun, **a.g.e.**, s.35.

28 Arkun, **a.g.e.**, s. 61.

29 Arkun, **a.g.e.**, s. 76.

30 Arkun, **a.g.e.**, s. 121.

31 Zafer Toprak, "Cumhuriyet'te Genç Kız ve Kadın İntiharları", **Toplumsal Tarih** 87, s. 25-29, Mart 2001. ve "Cumhuriyet Erkeğinin Kadın İmgesi", **Toplumsal Tarih** 99, s. 15-19, Mart 2002.

32 Arkun, **a.g.e.**, s, 91.

33 Arkun, **a.g.e.**, s. 107.

34 Arkun, **a.g.e.**, s.109.

35 Arkun, **a.g.e.**, s. 109.

36 Arkun, **a.g.e.**, s. 115.

37 **Cumhuriyet**, 10 Temmuz 1930 ve 20 Temmuz 1930.

38 **Cumhuriyet**, 29 Temmuz 1930.

39 **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1930.

40 **Cumhuriyet**, 8 Teşrinievvel 1930.

41 **Cumhuriyet**, 6 Mart 1931.

42 **Cumhuriyet**, 4 Şubat 1930.

43 **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1930.

44 **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1930 ve 10 Teşrinisani 1930.

45 **Cumhuriyet**, 6 Teşrinisani 1930.

46 **Cumhuriyet**, 31 Kanun-u evvel 1930.

47 **Cumhuriyet**, 17 Teşrinisani 1930.

48 Ali ve Gündüz, **a.g.e.**.

49 **Cumhuriyet**, 28 Temmuz 1930.

50 **Cumhuriyet**, 18 Kanun-u evvel 1930.

51 **Cumhuriyet**, 23 Şubat 1930; 24 Kanun-u Sani 1931; 22 Mayıs 1931; 20 Haziran 1931.

Patrikhanenin Faaliyetleri ve 1918-1920 Arasında

Tehcir Edilmiş Rum Ahalinin İadesi

FOTİ BENLİSOY

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, tehcir politikalarına yönelik tepkilerin yarattığı baskıları karşılayabilmek ve dış kamuoyunda oluşmuş olumsuz izlenimi dağıtarak barış masasına dezavantajlı koşullarda oturmamak gibi saiklerle mütareke devri Osmanlı hükümetleri, savaş zamanında zorla göç ettirilmiş olanların yerlerine iadesi meselesinde bazı adımlar atar. Mütareke koşullarında patrikhane ve Rum cemaatinin seküler önderliği de zorla göç ettirilen Rum Ortodoksların yerlerine iadesi meselesini ele alırlar ve bu amaçla da patrikhane bünyesinde bir komite (Tehcir Edilmiş Rum Ahali İçin Patrikhane Merkezî Komitesi) oluşturulur. Komite 1918 sonbaharından itibaren muhacirlere yönelik iaşe ve iskân faaliyetlerine başlar ve bu çalışmalar 1920 sonlarına kadar sürer. Türk tarih yazıcılığında komitenin bu faaliyetleri genellikle Dahiliye Nezareti ve Polis Müdür-ü Umumisi'nin raporlarına dayanılarak, "polisiye" mahiyeti ile ele alınmış ve komitenin amacının Rum nüfusu kalabalıklaştırarak Yunan toprak iddialarını desteklemek olduğunun altı çizilmiştir. Bu iddiada bir haklılık payı varsa da meseleyi sadece bu açıdan ele almak, komitenin yürüttüğü iskân faaliyetinin boyutlarını anlamamızı güçleştirmektedir. Keza, komitenin çalışmalarının yarattığı sonuçların Yunan ordusunun bozguna uğraması ve mübadeleyle berhava olması nedeniyle olacak, bölgede özellikle Balkan Savaşları ile başlayıp Türkiye ve Yunanistan arasındaki zorunlu mübadele ile tamamlanacak olan demografik savaşta, bu iskân faaliyeti pek de dikkate alınmamış bir safhadır. Bu kısa yazı, bizzat patrikhane ve komitenin kaynaklarına dayanarak, mecburî göçe tâbi tutulmuş Rumlara dönük esas olarak Trakya ve Marmara bölgesinde yürütülen iskân faaliyetlerini, "beşinci kol" edebiyatının ötesine geçmeye gayret ederek ele almaktadır.

Savaşın sonucunun artık hemen hemen belli olmasıyla Osmanlı hükümeti harp zamanında tehcir edilmiş olan ahalinin yerlerine iadesi meselesini gündemine alır. 10 Nisan 1918 tarihli Meclis-i Vükela toplantısında Ermeni ve Rumlarla Suriye'den tehcir edilmiş Araplardan 60 yaşını geçmiş bulunan ve yardıma muhtaç olan kimselerin yerlerine iadesine karar verilir. Keza aynı günlerde muhacirlerin iskân ve iaşesi için seferberlik tahsisatından 60 milyon kuruş ayrılır.[1] İstanbul Rum Patrikhanesi hükümetin bu yöndeki kararlarını olumlu karşılamakla beraber mesele hakkında Kayseri ve Bursa metropolitlerinin de dahil olduğu özel bir komisyon teşkil ederek yetkili bakan nezdinde savaş dolayısıyla göç ettirilen Ortodoks nüfusun bir kısmının yerlerine iade edilmesi kararının bütün Ortodokslara teşmil edilmesini rica eder.[2] 8 Ekim 1918 tarihinde Talat Paşa kabinesi istifa eder ve yerine İzzet Paşa kabinesi kurulur. 18 Ekim'de "ahval-i harbiyye dolayısıyla ve karar-ı askeri ile bir mahalden çıkarılarak diğer mahallere sevk edilmiş olan bi'lumum ahalinin ve bu meyanda bi'ttabi Ermenilerin de yerlerine avdetlerine müsaade edilmesi ve selamet-i seyr-ü seferlerinin temini"ne karar verilir.[3] İzzet Paşa kabinesinin mecliste okunan hükümet beyannamesinde tehcirin "ahvali harbiye ilcaatiyle" olduğu açıklansa da "pek büyük ızdıraplara" uğrayan varan evlatlarına mallarının ya da

* Boğaziçi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Doktora öğrencisi.

bunların bedellerinin geri verileceği belirtiliyordu.[4] 4 Kasım'da, 26 Eylül 1915 tarihli "Ahar Mahallere Nakl-olunan Eşhasın Emval, Düyun ve Matlubat-ı Metrukesi Hakkında Kanun-ı Muvakkat" iptal edilir. Ardından tehcir edilmiş olan ahalinin peyder pey iskân edileceği sadrazamca kamuoyuna duyurulur. İzzet Paşa kabinesi yerini, 11 Kasım'da içerisinde İttihatçı bulunmayan Tevfik Paşa kabinesine bırakır. 14 Aralık'ta Heyet-i Vükela tehcir sırasında suç işleyenlerin harp divanlarında yargılanmalarına karar verir. 21 Aralık'ta meclis kürsüsünde hükümete karşı verilen gensoru yanıtlanırken, o güne kadar 19.695 Rum ve 23.420 Ermeni'nin yerlerine iade edildiği belirtilir.[5]

Merkezî Komite Yönetimi toplantı halinde. Ortada Enez Metropoliti Ioakim.

Komitenin Kurulması

18 Ekim 1918'de Patrikhane Kutsal Sinod'u muhacirlerin yerlerine iadesi meselesini görüşür ve meselenin tetkiki için bir komite oluşturulmasını kararlaştırır.[6] Komite ilk toplantısını 24 Ekim 1918'de gerçekleştirir. Toplantıyı açış konuşmasında patrik vekili, bu "büyük millî meselenin" önemini vurgulayıp konuyla ilgili olarak aydınlatılması gereken bazı hususlar olduğunu belirtir. Bunlardan ilki, Rum-Ortodoks ahalinin tehcir kararının gerçekten askerî gereklilikler dolayısıyla mı alındığı meselesiydi. İkinci olarak tehcir edilenler ile tehcir sırasında gerçekleşen kayıpların sayısının bilinmesi icap ediyordu. Patrik vekili konuşmasında keza, tehcir edilen ahalinin mallarının iadesi meselesinin de önemini vurguluyordu.[7] Toplantıda komitenin dört kısma ayrılması kabul edilir. Bunlar; a) muhacirlerin yerlerine iadesi ve iskânı meselesi hakkında hazırlık çalışmalarını yürütecek bir iskân bölümü, b) muhacirler yararına yapılacak bağışları toplayacak bölüm, c) muhacirlerin mallarının iadesi ve tazmini hususunda çalışmalar yürütecek bölüm ve d) Rum-Ortodoks ahalinin tehcirinin gerçek boyutlarının açığa çıkmasını sağlayacak istatistik ve raporlar hazırlayacak bölümdü.[8]

Bu dört bölüm 2 Kasım'da patrik vekilinin huzurunda bir araya gelerek komiteyi üç bölüm halinde yeniden düzenler. Bu bölümlerden ilki idare ve malî kaynak konularıyla meşgul olacak, ikincisi iskân meselesinde çalışma yürütecek ve sonuncusu ise tehcir hakkında istatistikler ve yayınlar hazırlanması ile meşgul olacaktı. Bu kararlar, Muhtelit Millî Meclis'in 14 Kasım tarihli toplantısında kabul edilir ve bu üç ayrı bölüm birlikte Tehcir Edilmiş Rum Ahalî İçin Patrikhane Merkezî Komitesi'ni (Patriarhiki Kentriki Epitropi İper ton Metatopistheniton Ellinikon Plithismon) teşkil eder.[9]

Komite'nin başkanı Ankara Metropoliti Gervasios istifa edince 24 Aralık'ta yerini Enez Metropoliti İoakim alır. Komite nizamnamesini Mayıs 1919'da hazırladıysa da metin bazı değişiklikler sonrasında son halini ancak Ekim 1919'da alır. Nizamnameye göre komitenin başkanı, aynı zamanda Kutsal Sinod mensubu da olan bir metropolit olacaktı. Komitede başkan dışında, biri Muhtelit Millî Meclis temsilcisi olmak üzere "banker, tüccar ve ilim adamı sınıflarından" 12 üye bulunacaktı.[10] Komite'nin 12 üyesi Stefanos Karatheodoris (Muhtelit Meclis temsilcisi), G. Kartalis, A. Paciris, M. Theotokas, A. Kioseoğlu, A. Kalvokoresis, P. Polizois, M. Siniosoğlu, K. Lambikis, A. Eksintaris, F. Manuilidis ve Leonidas Kazamias idi. Bu üyelerden bir kısmı bir süre sonra komiteden ya ayrıldılar ya da çalışmalara fiilen katılamaz duruma geldiler. S. Karatheodoris komiteden Nisan 1920'de istifa etti. G. Kartalis sağlık nedenleri dolayısıyla Avrupa'ya gitti. Eksintaris, Kioseoğlu ve Polizois ise toplantıları düzenli olarak katılamadılar. Son olarak, Manuilidis de Trakya mebusu seçilerek Atina'ya taşındı. Komite'de kalarak çalışmalarını sürdüren üyeler A. Panciris, A. Kalvokoresis, M. Theotokas, K. Lambikis M. Siniosoğlu ve I. Kazanovas idi.[11]

Komite, haftada iki kez toplanıyordu. Olağanüstü durumlarda ise, ihtiyaç üzerine toplantı yapılmaktaydı. Beş üye ve başkanın toplantıda mevcut olması karar alabilmek için yeterliydi. Başkanın yokluğunda Muhtelit Millî Meclis temsilcisi başkana vekalet ede-

cek, onun yokluğunda ise en yaşlı üye toplantılara başkanlık edecekti. Kararlar çoğunluk oyuyla alınmaktaydı. Oyların denkliği durumundaysa başkanın oyu iki sayılmaktaydı.[12]

Komite, Aralık 1918'de alınan kararların uygulanması maksadıyla bir büro oluşturur ve büronun başına da H. Sguridis getirilir. Daha sonra bu büro yeniden düzenlenerek Genel Idare adıyla tam manasıyla bir yürütme organı haline getirilmiştir.[13] Genel Idare'nin başında Merkezî Komite tarafından atanıp Yunanistan'ın İstanbul'daki Yüksek Komiseri'nce tasdik edilen bir genel müdür bulunmaktaydı.[14] Sguridis'in sonrasında Yunan Yardım Bakanlığı'ndan I. Aggelakis, daha sonra K. Lambikis ve sonra da tekrar Sguridis bu makama gelmiştir.[15]

Genel Müdür'ün Yunan Yüksek Komiserliği tarafından tasdik edilmesinin de gösterdiği gibi, Yunan hükümeti komitenin faaliyetleri üzerinde yönlendirici ve denetleyici bir etkiye sahipti. Aşağıda da görüleceği gibi, komite malî olarak da Yunan hükümetine bağımlıydı. Nizamname uyarınca Komite, üç ayda bir Yunan Yüksek Komiserliği'ne bir rapor sunmak zorundaydı.[16] Yüksek Komiser Kanellopulos da komitenin faaliyetlerini yakından takip ediyor ve toplantılarına sık sık katılıyordu.[17] Yunan hükümetinin yakın takibine rağmen komite, işleyişinde belli bir özerkliği muhafaza etmiştir. Yunan hükümeti de 29 Ağustos 1919'da almış olduğu bir kararla Merkezî Komite'nin faaliyetlerinde özerk olduğu ve Yüksek Komiserliğin yalnızca onun faaliyetlerini denetleme yetkisine sahip olduğunu belirtmiştir.[18]

Merkezî Komite muhacirlerin başlıca toplanma merkezlerinde bölgesel şubeler oluşturmuştu. Bu şubeler ücretli elemanlarla bir de konseyden oluşuyordu. Konsey; başkan sıfatıyla metropolit veya mahallî patrikhane temsilcisi ile yerel ileri gelenlerden dört kişiden müteşekkildi. Bu şubeler bulundukları bölgelerde muhacirlerin durumunu tetkik ediyor ve Merkezî Komite'ye bilgi sağlıyor, hem de yerel yardım işini örgütlüyordu. Başka bir deyişle, bu şubeler, komite ile yörenin Rum-Ortodoks ahalisi arasındaki bağlantı noktasını oluşturuyordu.[1] Merkezî Komite Trakya'dan Kafkasya'ya yetmişi aşkın şubeye sahipti. Doğu Trakya ve Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarındaki çalışmalar on dört şube halinde teşkilatlanmıştı: Enez, Çanakkale, Gelibolu, Peristasi, Marmara, Bandırma, Mudanya, Vize (Lüleburgaz), Uzunköprü, Keşan, Edirne ve Kırkkilise, Derkon (Terkos) ve Kalkedon (Kadıköy) bölgeleri merkeze yakın olduklarından buralardaki çalışmalar doğrudan doğruya Merkezî Komite'ce atanan müfettişler tarafından idare ediliyordu.[20] Ağustos 1920'den itibaren birçok mahallî şube dağıldı ve çoğunda sadece karara varılamamış bazı meseleleri neticelendirmek üzere konsey, çalışmalarına devam etti. Yunan işgal bölgesinde kalan şubelerin bazıları kapanırken bazıları da Türk tarafından gelmekte olan yeni göçmenleri karşılamak üzere yeniden düzenlendi. İşgal bölgesindeki muhacir yardım ve iskân faaliyetleri bizzat Yunan Yüksek Komiserliği'nce idare edilmekteydi.[21] Pontus bölgesindeki; yani Trabzon, Rodopolis (Maçka), Kolonia (Şebinkarahisar), Chaldea (Gümüşhane) ve Amasya yörelerindeki şubeler ise Ekim 1919'dan itibaren oluşturulan ve merkezi Trabzon ve Ekaterinograd'da olan Pontus ve Güney Kafkasya Yardım Servisi'ne aktarıldı.[22]

Anadolu'da devam eden karmaşa ve savaş durumu patrikhanenin Anadolu'daki şubelerle iletişim ve işbirliğini büyük ölçüde engelliyordu. Bu durum yardım ve iskân faaliyetlerinin hedeflerine varmasına da mani olmaktaydı. Komite Türk kontrolündeki bölgelere olan yardımları bir süre sonra, bunların amacına ulaşmayacağı düşüncesiyle kesintiye uğrattı.[23] Esasında bu bölgelerdeki yardım faaliyetleri önemli ölçüde Amerikan Near East Relief tarafından sürdürüldü. Daha sonra, Near East Relief Ankara hükümetinin kontrolündeki bölgelerdeki faaliyetlerine devam edebilmek maksadıyla onunla bir anlaşma da imzaladı ve bu suretle çalışmalarını savaşa rağmen sürdürebildi.[24]

Muhacirlerin yerlerine iadesi ve iskânı ile ilgili önemli bir husus tehcir edilenlerin mallarının iadesi meselesiydi. Müslüman muhacirlerin, tehcir edilenlerin ev ve arazilerine yerleştirilmeleri, Rum muhacirlerin yerlerine iadesinde büyük güçlükler yaratmaktaydı. Müslümanlar evleri boşaltmak durumunda kalınca yeniden muhacir konumuna düşmekteydiler ve bu nedenle de malların iadesinde gönülsüz davranmaları doğaldı. Osmanlı hükümeti itilâf devletlerinin de baskısı altında harekete geçerek malların iadesi işini çözüme bağlamaya çalıştı. Aşâir ve Muhacirîn Müdüriyeti vilayet ve mutasarrıflıklara telgraflar göndererek yerlerine iade edilen muhacirlerin mallarının tahliye ve iade edilmesi gerektiğini bildirdi. Maliye ve Dahiliye Nezaretleri de malların iadesi hususunda sık sık talimatlar yolladılar. Harbiye Nezareti ise ordunun elinde bulundurulan malların süratle iadesini emretti.[25] Diğer taraftan hükümet, Müslüman muhacirlerin durumu hakkında ciddi endişeler taşıyordu. Dahiliye Nezareti'nin Sadaret'e sunduğu 5 Nisan 1919 tarihli raporda "Rumların böylece avdetleri tevali edildiği surette birkaç seneden beri peyday-ı istikrar ederek refah halleri temin edilmiş bulunan muhacirin-i Islamiyenin açıkta kalarak yeniden düçar-ı sefalet olacakları" hususuna dikkat çekiliyordu.[26]

Muhacirlerin tasfiye veya işgal edilmiş mallarının iadesi meselesini bir çözüme kavuşturmak maksadıyla hükümet tehcir edilenlerin mallarının iade-

si ile ilgili bir yasal düzenleme hazırlığına girişmişti. Şubat 1919'da bu hususta bir kanun layihası hazırlanmışsa da hükümetin istifası ve Damat Ferit Paşa kabinesinin kurulmasıyla çalışmalar aksar. Layiha ancak 8 Ocak 1920'de bir hükümet kararnamesi olarak yürürlüğe girmiştir. Karamameye göre hükümet malları ilk sahiplerine iade edecekti, satılmış olanları ise tazmin edecekti. Hükümet keza faiz ve tazminat ödemelerinde de bulunacaktı.[27]

Patrikhaneye göre ise mahallî yetkililer gayrimüslim muhacirlere mallarını iade etmek hususunda bu kadar hevesli ve yardımsever değildiler. Çoğu zaman Müslüman muhacirlere sempati duyuyor ve ellerinden geldiğince tahliye işlemlerini uzatmaya çalışıyorlardı. Aslında bu durum patrikhaneye göre anormal değildi. Zira mahallî yetkililerin çoğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nce bulundukları makama getirilmişlerdi ve cemiyet ile hâlâ sıkı bağları mevcuttu. Bunların daha kısa bir zaman önce uyguladıkları emirlerin tersini yapmaları kolay değildi. Patrikhaneye göre mevcut hükümetin bu konudaki samimiyetin göstergesi, bu unsurların devlet mekanizmasından tasfiyesiyle kanıtlanabilirdi.[28]

Osmanlı hükümetinin tehcir edilenlerin memleketlerine avdetleri hususunda gönülsüz davrandığına ilişkin kanıyı İngilizler de paylaşmaktaydı. Calthrope 13 Ocak 1919'da bu konudaki şüphelerini bildiriyordu: "Türk makamları iyi niyetlerini bildiren resmî teminatlarına rağmen sözde maskeledikleri faal bir obstrüksiyon siyaseti takip etmektedirler... Türk, zavallı tebaasını harp zamanında ve hattâ ondan evvelki günlerde olduğu gibi, artık ona zulüm ve cefa edemiyecek ölçüde bozguna uğratıldığını anlamasını gerektirecek sert ve merhametsiz bir muameleye henüz tâbi tutulmamıştır."[29]

Yerel otoritelerin muhacirlere karşı olumsuz tutumlarına ilişkin çok sayıda örnek patrikhanenin haftalık yayın organı *Ekklisiastiki Alithia*'da yer bulur. Örneğin Derkon (Terkos) bölgesindeki Avasköy'ün sakinleri patrikhaneye yazdıkları mektupta, Müslümanların evlerini terk etmemeleri nedeniyle vahim bir durumda olduklarını ve yetkililerden de yardım görmediklerini bildiriyorlardı. Geriye dönen Rumlar Müslüman ahalinin sert tepkisiyle karşılaşmaktaydılar ve köyün kilisesi de depoya çevrilmişti. Manisa'da ise yetkililer Gelibolulu muhacirlerin evlerine dönmek için yola çıkmalarına mani oluyorlardı.[30] Alvanitohorio'dan muhacirler evlerine geri döndüklerinde Müslüman muhacirlerin tepkisiyle karşılaşmışlardı. Müslümanlar evlerden çıkmamakta direniyor ve onlara bu evleri Hilal-i Ahmer'den satın aldıklarını ve ancak geri dönenlerin tazminat ödemeleri halinde evleri boşaltacaklarını belirtiyorlardı. Yerel makamlar ise bu hususta pasif kalmayı tercih ediyorlardı. Tekirdağlı muhacirler ise evlerine dönebilmek için bir gemi kiralamışlardı ancak yerel idareci gemi sahibini angaryaya koşunca muhacirler yola çıkamamıştı. Muhacirler bu sefer Müslüman bir gemi sahibiyle anlaşmak zorunda kalmışlar. Gemi sahibi de onları ıssız bir sahile bırakmış ve dondurucu soğukta sekiz gün o sahilde mahsur kalan muhacirlerden birçoğu hayatını kaybetmişti.[31]

Çanakkale'de toplu konutlar.

Muhacirlerin yerlerine iadesi ve iskânı ile alâkalı bir başka mesele de yerlerine dönenlerin çoğunun evlerinin tahrip edilmiş olmasıydı. Özellikle Çanakkale, Maditos, Gelibolu, Bandırma, Mudanya, Peristasi ve Enez'de evlerin büyük bir çoğunluğu oturulamaz hale gelmişti. Savaşın yol açtığı tahribat dışında (özellikle Çanakkale ve Gelibolu yörelerinde), birçok ev ve cemaat binası yöredeki Müslümanlar ve ordu tarafından odun ya da taş ihtiyacını karşılamak üzere yıkılmıştı. Dahası, bazı yörelerde Müslüman muhacirler evleri boşaltırken bunları tahrip etmekteydiler. Örneğin Triglia'da Müslüman muhacirler evleri boşaltırken hem bunları hem de 10.000 kadar zeytin ağacını ateşe vermişlerdi.[32]

Bu durumun yarattığı barınma sorunu karşısında göçmenler, geçici olarak cemaat binalarına yerleştirilmekteydiler. Batum, Trabzon, Giresun, Bandırma, İzmit ve İstanbul gibi muhacirlerin toplandığı merkezlerde cemaat binalarının çoğu muhacirler için sığınak olarak kullanılıyordu. Örneğin Hey-

beliada Ticaret Mektebi ve Galata'daki iki Rus manastırı göçmenlere ayrılmıştı. Komite ayrıca göçmenlerin ihtiyaçları için aşevleri, revirler ve yetimhaneler oluşturmuştu.

Muhacirlerin yerleşebilmeleri için Merkezî Komite evlerin tamirinde yahut yeniden inşasında kullanılmak üzere onlara kredi verdi ve inşaat malzemesi temin etti. Keza, komitenin yerel şubeleri mühendis ve mimarlar göndererek muhacirlere teknik yardımda da bulundu. Komite, evlerin tamiri için 32.000 lira ve yeni evlerin inşası için 100.000 lira harcadı. Toplam olarak 1.200 kadar yeni ev inşa edildi. Çanakkale, Maditos ve Gelibolu gibi hasarın çok büyük olduğu mahallerde, komite bizzat toplu konutlar inşa etti ve toplam 87 konut için 96.000 lira harcadı. Komitenin tamirat ve inşa faaliyetleri dolayısıyla yaptığı harcama miktarı ve tamir ve inşa edilen ev sayısı aşağıdaki gibidir:[33]

Tamir olunan evler: 982
İnşa edilen evler: 1151
Komite tarafından inşa edilen toplu konutlar: 87
Yerleştirilen aileler: 2.510
Yerleştirilen kişiler: 14.759

Samsun'da Ermenilerin kurduğu aşevi.

Toplam harcamalar: 221.188 lira

Merkezî Komite muhacir ailelerine geçinebilmeleri ve yeniden üretici konuma geçmeleri için kredi temin etti. Kredi faizi %2 olarak belirlenmişti. Krediler beş senelik taksitler halinde geri ödenecekti ve ilk taksit de kredi dağıtımından iki yıl sonra ödenmeye başlanacaktı.[34] Krediler daha çok çiftçi ve zanaatkâr kesimlere dağıtıldı. En yüksek kredi miktarı çiftçilere verilen 300 liralık meblağdı ve zaten çiftçiler de kredi alanların çoğunluğunu oluşturmaktaydılar. Kredi alan 12.765 aileden 7.183'ü çiftçiydi. Krediler parça parça dağıtılıyordu ve kullanımları da komitenin mahallî temsilcilerince denetim altında tutuluyordu.[35] Birçok yerde kredi nakit değil, tarım aletleri, hayvan, at arabası ve tohum olarak dağıtılmıştı. Komite tarafından 2.000'den fazla demir saban muhacirlere verilmişti. Ancak çoğu çiftçi tahta sabana alışmış olduğundan ve bu alete "gerici bir bağlılık" gösterdiğinden demir sabanları kullanamamıştı. Gelibolu'da çiftçilere bir de traktör verildi. Komiteye göre bu traktör bölgede tarımda makineleşmenin çekirdeğini teşkil edecekti. Mamafih bu alet de üreticilerin gerekli teknik eğitime sahip olmaması nedeniyle verimli bir biçimde kullanılamadı.[36]

Pertstasi'de kredi ve yardım dağıtımı

Komitenin Gelir ve Giderleri

Başlangıçta komitenin gelirleri düzenli değildi ve esas olarak cemaatin

"hayırsever" üyelerinin bağışlarına dayanıyordu. Komitenin bağışlar bölümü ilk olarak 31 Ekim 1918'de Patrik Vekili başkanlığında toplandı. Muhacirler yararına ilk ciddi bağış, ismini vermek istemeyen bir cemaat mensubunca 10.000 liralık bir meblağla yapıldı. Keza aynı toplantıda komitenin faaliyetlerine katkıda bulunmak amacıyla M. Siniosoğlu ve A. Kioseoğlu 2.000'er lira bağışladılar.[37] İkinci toplantıda 4.000 liralık bir başka isimsiz bağış yapıldı. Bu toplantıda kayda geçirilen toplam bağış miktarı 12.500 liraya ulaşıyordu.[38] Komite bu yardım ve bağışları düzenlemeye ve böylece de malî kaynaklarını daha sistematik hale getirmeye çalıştı. Bu amaçla bağış senetleri çıkartarak bunları bankaların, cemiyet ve loncaların yardımlarıyla dağıttı. 1919 kışı boyunca *Ekklisiastiki Alithia*'da hayırsever cemaat üyelerinin muhacirler yararına yaptıkları yardımlar ya da muhtaç durumdaki muhacirler için yardım talepleri hakkında haberler çıkmaya devam eder. Örneğin Fener'de muhacirler yararına işletilen aşevinin faaliyetlerine destek olmak için hayırseverlerin yardımları beklendiği duyuruluyordu.[39] Marmara Adası'ndan olan armatör Panteli kardeşler hemşehrileri muhacirler için 3.000 liralık yardımda bulunmuşlardı.[40] İznik'teki Ortaköy Rum-Ortodoks cemaati muhacirler yararına komiteye 200 liralık bağışta bulunmuştu.[41]

Komitenin ilginç gelir kaynakları da vardı. Bunlardan en önemlisi hiç şüphesiz muhacirler yararına düzenlenen lotaryalardı. Bu husus ile alâkalı olarak komite nezdinde G. Kartalis, A. Kalvokoresis, K. Lambikis ve P. Polizois'ten müteşekkil bir de komisyon oluşturulmuştu. Bilet fiyatı bir lirayken, büyük ikramiye 15.000 liraydı. Komisyon biletlerin kitlesel olarak tüketilmesi yolunda çok çaba sarf etti. İstanbul Rum basını da lotaryanın tanıtılmasında komisyona destek oldu. Ancak ilk çekilişten sonra lotaryaya olan ilgi yavaş yavaş sönmeye başladı ve bilet fiyatları da 50 kuruşa çekildi. Komite lotarya faaliyetinden toplam 13.855 lira kazandı.[42] Komitenin bir başka ilgi çekici gelir kaynağı da muhacirler yararına düzenlenen konser ve tiyatro gibi etkinliklerdi. Örneğin 4 Şubat 1919 günü Fener Mekteb-i Kebir (Megali tou Genous Sholi) son sınıf talebeleri okullarının büyük salonunda savaş muhacirleri yararına bir konser tertip etmişlerdi.[43]

Komiteye muhacirler yararına yapılan bağışlar çok sayıda da olsa, bağışların şahsî ve ihtiyarî karakteri dolayısıyla komitenin gelir kaynaklarının düzenli hale getirilmesi pek mümkün değildi. Hem gelir kaynaklarını artırmak hem de bunları bir düzene sokmak maksadıyla komite malî yardım için Yunan hükümetine başvurdu. Ocak 1919'da Yunan hükümeti 1.500.000 drahmi yardımda bulundu. Hükümet keza gıda ve ilaç yardımında bulundu ve muhacirlerin taşınması için bir de buharlı gemi tahsis etti. 31 Mayıs 1919'da ise bir hükümet kararnamesi ile komiteye muhacirlerin iskânı için 20 milyon drahmilik kredi verildi.[44] Bu kredi komiteye bir genel bütçe hazırlama imkânını verdi. Mamafih daha sonra Yunan hükümeti bu meblağdan 5 milyon drahmiyi Pontus ve Güney Kafkasya muhacirleri için ayırınca komite zor durumda kaldı ve Ekim 1919'dan itibaren muhacirlere verdiği en yüksek kredi miktarını 300 liradan 250 ya da 200 liraya düşürdü.[45]

Komitenin gelir ve giderleri aşağıdaki gibiydi:[46]

Gelirler

Bağışlar 113.675 lira
Lotarya 13.855
Yurtsever Kuruluş'un (Patriotiko İdrima) tahsisatı 14.113
Yunan hükümetinin tahsisatı 2.305.724
Yüksek Komisyon'un kredileri 87.700

Giderler

Cihan Harbi'nin muhacirlerinin iaşe ve yerlerine iadesi masrafları 428.057 lira

1919 sonrası çatışmalar nedeniyle muhacir konumuna düşenler için yapılan harcamalar 123.397

Dağıtılan krediler 1.711.243

Toplu konutların inşası için yapılan masraflar 105.290

Genel idarî masraflar 100.110

Derkon (Terkos), Vize ve Keşan şubelerinde gerçekleşen soygunlar malî zararlara da yol açtı. Eylül 1919'da "Türklazlar"dan (Turkolazi) oluşan bir çete yerel alt komiteden 6.000 lira çalmıştı. Kasım ayında ise beş kişilik bir çete Lülcburgaz'dan Samakov'a taşınırken 10.000 liralık bir meblağı çalar. Keşan şubesi müfettişi I. Geivelis Beğendik köyündeyken bir çete köyü kuşatır. Çete köyün ihtiyar heyetinin bir üyesi olan Aleksandros Vulgaris'i kaçırır ve ancak fidye olarak 2.600 lira aldıktan sonra rehinelerini serbest bırakarak köy üzerindeki muhasarayı kaldırırlar.[47]

Propaganda

Komitenin önemli bir amacı da tehcirin ülkenin Rum-Ortodoks cemaatleri üzerinde yarattığı tahribatın gerçek boyutlarını açığa çıkartmaktı. Bu amacı gerçekleştirmek üzere bilgi toplamak, istatistikler düzenlemek ve bu hususta yayınlar gerçekleştirmek için bir komisyon oluşturuldu. Mütareke öncesinde patrikhane tehcir hususunda oldukça mutedil bir dil kullanmış ve hükümetle bu hususta doğrudan doğruya karşılaşmaktan çekinmişti. *Ekklisiastiki Alithia*'da Temmuz 1918 gibi geç bir tarihte bile tehcirin sert bir yöntem olmasına rağmen savaş koşullarında zarurî bir askerî tedbir olduğu görüşü ifade edilmekteydi. Dergide ifade edildiği üzere, bu tip

yöntemler neredeyse bütün savaşan güçlerce uygulanmaya konmuştu.[48]

Bu tutum mütareke sonrasında radikal bir biçimde değişir. Öncelikle cemaat içerisinde patrik V. Germanos karşıtı yoğun bir kampanya başlatılır. Patrik, İttihat ve Terakki hükümetinin uygulamaları karşısında pasif bir tutum izlediği ve Rumları müdafaa etmediği yönünde eleştiriliyordu. Bu kampanya Germanos'un istifasıyla sonuçlandı ve hemen ardından da Muhtelit Millî Meclis, siyasî olarak daha aktif kişilerin katılımıyla yenilendi. Yeni Patrik seçilinceye kadar da Bursa Metropoliti Dorotheos patrik vekili seçildi. Rum-Ortodoks cemaatinin dinî ve sekülер yeni önderliği Osmanlı hükümetiyle geleneksel uzlaşma siyasetini tamamen terk etti ve açık olarak Yunanistan'ın irredentist politikalarını destekledi. Bunda özellikle savaş sırasında hükümetçe uygulanan siyasetin Rum elitini Osmanlı yönetimine tamamen yabancılaştırmış olmasının kuşkusuz payı vardı. Böylece Ocak 1919'da patrikhane Rum bakan, mebus, ayan meclisi azası ve sair resmî görevlilerin makamlarından istifa etmesini istedi. Mayıs ayından itibaren patrikhane Bab-ı Âli ile doğrudan bağlantı kurmayı reddetti. Dahası, Rumların Kasım-Aralık 1919 seçimlerini boykot edeceği açıklandı.[49]

Bu bağlamda tehcir hususunda da patrikhanenin söyleminin sertleşmesi gayet tabîiydi. Fener'e göre tehcir edilenlerin neredeyse üçte biri hayatını kaybetmişti. Maddî kayıplarsa hayli fazlaydı. Kısacası felaketin boyutları öylesine büyüktü ki, bunu birkaç göstermelik küçük adımla telafi etmek sözkonusu olamazdı ve dahası böylesi bir tutum izlenirse Avrupa medeniyetine büyük bir darbe indirilmiş olunacaktı.[50] Komitece neşredilen *Mavri Vivlos* adlı kitaba göre, "Türk psikolojisinin ve zihniyetinin gerçek ve cüretli temsilcisi olan ve Nietzscheciliğin prensipleri ile donanmış Jön Türkler" kademeli olarak gayrımüslim unsurları tasfiye ederek saf bir Türk devleti tesis etmeyi hedefliyorlardı. Zorla göç ettirme bu siyasetin doğal bir uzantısıydı.[51] Muhacirler yaranına bir lira karşılığında satılan ve Balkan Savaşları'ndan itibaren Osmanlı Rumlarının uğradığı felaketleri aktaran O *Golgothas tou en Tourkia Ellinismu* isimli kitapta da Rumların savaş sırasında zorla göç ettirilmelerine ilişkin resmî iddialara hücum edilir. Kitaba göre bu iddialar, tehcirin cephelere yakın bölgelerde yaşayanların güvenliğini temin etmek ve de Rumların yürüttüğü "beşinci kol" faaliyetlerinin önüne geçmekti. Birinci neden makul gibi gözükse de aslında temelsizdi, zira göç ettirme siyasetinin genelliği ve bunun sadece cephe gerisiyle sınırlı tutulmaması bu iddiayı geçersiz kılıyordu. Keza Rumların düşmanla işbirliğine gittiği iddiası da temelden yoksundu. Casusluk, düşmana maddî yardım temin etme gibi faaliyetler her savaşta geçerli olan ferdî eylemlerdi. Bu tip eylemleri gerçekleştirenlerin cezalandırılması elbette anlaşılırdı. Ancak buradan yola çıkılarak bütün bir grubun suçlu addedilerek göç ettirilmesinin izah edilebilecek bir yanı yoktu. Kitaba göre bu iddialar, tehcirin ardında yatan niyeti perdelemeye yönelik mazeretlerdi. Bu politikadan güdülen amaç, imparatorluğun Hıristiyan nüfusunu ortadan kaldırmaktı. Göç ettirilenlerin mallarına el konması ve akabinde bunların Müslüman muhacirlere dağıtılması da göçü gerektiren koşullar ortadan kalktıktan sonra dahi muhacirlerin yerlerine iadelerinin düşünülmediğinin bir deliliydi.[52]

Komite Nisan 1919'da Rum-Ortodoks ahalinin harp esnasında maruz bırakıldığı tehcir uygulamasının felaketle sonuçlanan neticelerini aktaran *Kara Kitap*'ı (Mavri Vivlos) yayımladı. Kitap İngilizce ve Fransızca'ya çevrildi ve ABD, Avrupa ve hatta Japonya'da dağıtıldı.[53] Kitap dönemin propaganda literatürünün bir parçasıydı. Bu literatür, savaştan yenik çıkmış Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadderatının tartışıldığı bir dönemde, Yunan toprak iddialarını desteklemekteydi. Savaş sırasında uygulanan tehcir politikası da demografik, tarihî ve kültürel vb. başka argümanlar yanında, bu literatürün merkezî temalarından biriydi. Örneğin *Mavri Vivlos*'a göre, "bu Kara Kitap'ın sayfalarını okuyanlar bir gerçeği itiraf etmelidir, böyle barbarca içgüdülerden esinlenen ve iğrenç bir karaktere sahip olan bir halkın kendisine ilerleme yolunu açması mümkün değildir, hele hele başkalarına mürşit ve lider olması hiç mümkün değildir".[54] Yukarda bahsi geçen O *Golgothas*... adlı kitabın önsözünde ise eserin, Osmanlı ülkesinde yaşayan Rumların Balkan Savaşları'ndan bu yana uğradıkları felaketlerin aktarılmasının yanında "okuyucunun bunları yapan bir halkın; adaletin, özgürlüğün, eşitliğin, ve kardeşliğin yüksek prensiplerini dünyada hakim kılmak için onca kan döken ve onca sınamadan geçip acılara katlanan o soylu milletler arasına katılma hakkına sahip olup olamayacağını takdir edebilmesi" maksadıyla kaleme alındığı belirtilmektedir. Kitabın sonuç kısmında ise şu değerlendirme yapılmaktadır: "Türkler nihayet, geç de olsa, medenî devletler arasından çıkarılmalı ve kendilerini idare etmeye muktedir olan halkları yönetme hakları ellerinden alınmalıdır. Wilson, Lloyd George ve Clemencau'nun oluşturduğu şekliyle Milletler Cemiyeti kurtları da içeremez".[55] Propagantif nitelikli bu tip çalışmalar zorla göç ettirilme siyasetinin sonuçları ile ilgili istatistikler de içeriyordu. Patrikhanenin verdiği rakamlara göre Cihan Harbi sırasında tehcir edilen Rumların sayısı 490.063 idi. Balkan Harbi esnasında Yunanistan'a göç ettirilenler de

bu hesaba dahil edildiğinde toplam sayı 774.235'e varıyordu. Buna göre Cihan Harbi sırasında Trakya'dan göç ettirilenlerin sayısı 88.485, Küçük Asya vilayetlerinden göç ettirilenlerin sayısı 144.559 ve Pontus'tan tehcir edilenlerin sayısı ise 257.019 idi.[56]

Demografik Savaş

Osmanlı hükümeti başından itibaren muhacir iskân faaliyetlerini yakından izliyordu. Bu konuda bilhassa Balkan Savaşı sonunda memleket haricine firar etmiş ve Yunanistan ve Bulgaristan ile yapılan anlaşma gereği mübadele kapsamına alınmış kimselerin geriye dönmesi kaygı yaratıyordu. Kaygı duyulan şey Rum nüfusunu artırma çabalarının Yunanistan'ın toprak taleplerine zemin teşkil edeceğidir. Nitekim Dahiliye Nezareti'nin 15 Şubat'ta sadarete sunduğu raporda "Trakya Kıt'asında Rum nüfusun teksir ve teksifi gibi bir gaye takip edildiği" kaygısı ifade edilmekte ve gerekli tedbirlerin alınması istenmektedir.[57] Neticede mesele Meclis-i Vükela'da 12 Nisan 1919 tarihinde ele alınır ve Balkan Savaşı'ndan sonra Yunanistan ve Bulgaristan ile imzalanan anlaşmalar çerçevesinde mübadele olunanların memlekete geri dönmelerinin men edilmesi kararı alınır.[58] Polis Müdüriyet-i Umumisi'nin raporlarına göre patrikhane Rum çoğunluğu oluşturmak maksadıyla muhacir kaydetmekte ve Anadolu'yla Trakya'ya birçok kişiyi sevk etmekteydi. Müdüriyet-i Umumi'nin 18 Haziran 1919 tarihli istihbarat raporuna göre "Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu" Yunanistan'dan gönderilen çeteleri muhtelif mahallere sevk etmekteydi.[59] Yine Meclis-i Vükela'da meseleyle ilgili yapılan görüşmelerden sonra 25 Haziran 1919 tarihli bir yazıyla Hariciye ve Dahiliye Nezaretleri'ne "Galata'da Minerva Hanın üçüncü ve dördüncü katlarında Rum Muhacirleri Merkez Komisyonu açık adı ile faliyette bulunan Kordus Komitesi yani Etniki Eterya Cemiyeti şubesinin" Rum İskân Muhacirin Cemiyeti ibaresi taşıyan belgeler vererek Anadolu ve Trakya'da çeteler kurarak asayişi bozmak ve ülkeye gelecek Amerika ve Avrupa heyetlerine Rum nüfusunun çoğunlukta olduğuna inandırmak maksadıyla Anadolu ve Trakya muhaciri adı altında pek çok şahsı sevkettiği bildirilmektedir.[60]

İzmit bölgesinde muhacirler.

Gelibolu'da tamir edilen evler. Önde kredilerle alınan arabalar.

Gerçekten, tıpkı zorla göç ettirme siyaseti gibi, muhacirleri iskân faaliyeti de rakip ulusal iddiaları desteklemek amacıyla gerçekleştirilen demografik savaşın bir parçasıydı. Komite Başkanı Enez Metropoliti Ioakim ve Genel Müdür Sguridis'e göre komitenin muhacirleri iskân faaliyetleri sayesinde, Türklerin tehcirle ulaşmak istedikleri Rumlarla meskûn

mahalleri Türkleştirme siyaseti geri tepmişti. Komite özellikle Doğu Trakya'da önemli bir başarı elde etmişti. Bölgedeki Rum ekseriyetini yeniden tesis etmiş ve dolayısıyla da Doğu Trakya'nın Yunanistan'a katılmasında komitenin faaliyetleri esaslı bir etken teşkil etmişti. Yunan ordusu bölgeye girdiğinde burada kısa zaman içerisinde yeniden oluşturulmuş kalabalık ve iktisadî bakımdan faal Rum topluluklarıyla karşılaşmıştı. Ioakim ve Sguridis'e göre Yunan hükümetine kalan, artık yalnızca komitenin yaptığı işi tamamlamaktı.[61]

Mayıs 1920'den itibaren komite Anadolu'da yeniden ortaya çıkan savaş durumunun yol açtığı yeni bir göç dalgasıyla karşı karşıya kaldı. Zaman içerisinde yaklaşık 25.000 kişilik bir muhacir topluluğu bilhassa İstanbul, İzmir ve Bursa'yı doldurdu. Yunan Yüksek Komiserliği bu yeni muhacirlerin bakımının sağlanması hususunda da komiteye yardımda bulundu.[62]

Tehcir edilen Rumların yerlerine iadesi ve iskânı 1920 sonlarına doğru nihayete erdi. Osmanlı kaynaklarına göre Ocak 1920'de yerlerine dönen Rum ve Ermenilerin sayısı 335.883 idi.[63] Dönemin zorlukları hesaba katılırsa komite gerçekten de büyük bir işin altından kalkmıştır. Kendi kaynaklarına göre Tehcir Edilen Rum Ahali İçin Patrikhane Merkezî Komitesi 250.000 kadar muhacire bakmış ve bunlardan 150.000'ine yeniden iskânları için gerekli araçlar temin etmiştir. Bu maksatla komite toplam olarak 575.171 lira harcamıştır.[64] Ancak bütün bu çabalar sadece iki yıl içerisinde tümüyle boşa gidecek ve iskân edilenler tekrar muhacir konumuna düşerek, bu sefer kesin olarak yurtlarından ayrılmak durumunda kalacaklardır.

NOTLAR

1 Fuat Dündar, **İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 87.

2 "I Palinostisis ton Prosfigon", **Ekklisiastiki Alithia**, 31 Temmuz 1918, no.14

3 Taner Akçam, **İnsan Hakları ve Ermeni Sorunu**, İmge Yayınları, Ankara, 1999, s. 434

4 Sina Akşin, **İstanbul Hükumetleri ve Milli Mücadele**, Cilt 1 Mutlakiyete Dönüş (1918-1919), Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 30. Ayrıca İbrahim Ethem Atnur, "Tehcirden Dönen Rum ve Ermenilere Mal ve Mülklerinin Geri Verilmesi", **Toplumsal Tarih** 9, Eylül 1994, s. 45.

5 Akşin, **a.g.e.**, 140-1; Akçam, **a.g.e.**, s. 435-6.

6 **Ekklisiastiki Alithia**, 20 Ekim 1918, no.19. Komitenin başkanı Patrik Vekili, üyeler ise Amasya, Neokesaria, İzmir, Enez, Ankara, Filadelfiya (Alaşehir), Helioupoli, Kırkkilise, Vize, Dardanelles (Çanakkale), Proikonisa (Marmara Adaları), Gelibolu Metropolitleri ile Stefanos Karatheodoris, M. Theotokas, N. Sguridis, H. Haralambidis, H. Thomaidis, A. Kioseoğlu, A. Eksintaris, I. Manulidis, D. Margaritof, D. Pataras, I. Konstantinidis, K. Konstantinidis, A. Kapagiannidis, H. Mihail Çömlekçioğlu, G. Pululidis, V. Vagiakis, E. Mammelis ve mebuslar I. Haralambidis, E. Emanulidis, I. Gelvenidis ve T. Arzoğlu idi.

7 **Ekklisiastiki Alithia**, 27 Ekim 1918, no. 20.

8 **I Perithalpsis**..., s. 12.

9 **I Perithalpsis**..., s. 12.

10 **O Organismos**, madde 1.

11 **I Perithalpsis**, s. 13.

12 **Organismos**..., madde 2.

13 **Organismos**..., madde 4.

14 **Organismos**..., m. 5.

15 **I Perithalpsis**..., s. 15.

16 **Organismos**, maddo 22.

17 **I Perithalpis**..., s. 13-4.

18 **I Perithalpsis**..., s. 21-2.

19 **Organismos**..., madde 14.

20 **I Perithalpsis**..., s. 14.

21 İzmir ve bölgesindeki muhacir yardım ve iskân faaliyetleri için bkz. Engin Berber, **Sancılı Yıllar: İzmir 1918-1922 Mütareke ve Yunan İşgali Döneminde İzmir Sancağı**, Ayraç Yayınları, Ankara 1997, s. 317-31.

22 **I Perithalpsis**..., s. 14. Trabzon'da Muhacir Komitesi faaliyetlerine Nisan 1916'da Rusların şehri işgal etmesiyle başlamıştı. Rus ordusunun işgali ve daha sonra da geri çekilmesi bölgede bir dizi göçmen akını yaratmıştı. Bu durum bölgedeki yardım işlerine kendine has bir karakter kazandırdı. 1916 ile 1919 arasında Pontus yöresinde sürdürülen çalışmalar hakkında önemli bir kaynak: Logodosia tis ipo tin Proedran tis A. S. Tu Mitropolitu İmon K.K. Hrisanthu Genomeni tu 23 Ianuariu 1919.

23 **I Perithalpsis**..., s. 37.,

24 James L. Barton, **Story of Near East Relief (1915-1930) An Interpretation**, The Macmillan Company, New York 1930, s. 69 ve 149-50.

25 Atnur, **a.g.m.**, s. 45-6.

26 A. Sofuoğlu, "Anadolu Üzerindeki Yunan Hedefleri ve Mütareke Dönemi Fener Rum Patrikhanesinin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırmaları Merkezi Dergisi**, Mart 1994, s. 225.

27 Atnur, **a.g.m.**, s. 46-7.

28 "I Palinostisis ton Prosfigon", **Ekklisiastiki Alithia**, 1 Aralık 1918, no. 25.

29 Aktaran Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 40.

30 **Ekklisiastiki Alithia**, 24 Kasım 1918, no. 24.

31 "O Diogmos", **Ekklisiastiki Alithia**, 8 Aralık 1918, no. 26.

32 "O Diogmos", **Ekklisiastiki Alithia**, 8 Aralık 1918, no. 26.

33 **I Perithalpsis**, s. 25-6.

34 **Organismos**, madde 16.

35 **I Perithalpsis**, s. 23.

36 **I Perithalpsis**, s. 26-44.

37 **Ekklisiastiki Alithia**, 3 Kasım 1918, no. 21.

38 **Ekklisiastiki Alithia**, 10 Kasım 1918, no. 22.

39 **Ekklisiastiki Alithia**, 2 Şubat 1919, no. 5.

40 **Ekklisiastiki Alithia**, 16 Şubat 1919, no. 7.

41 **Ekklisiastiki Alithia**, 9 Şubat 1919, no. 6.

42 **I Perithalpsis**, s. 32-3.

43 **Ekklisiastiki Alithia**, 9 Şubat 1919, no. 6.

44 **I Perithalpsis**, s. 21. Dönemin 20 milyon drahmisi aşağı yukarı 2.700.000 liraya eşdeğerdi.

45 **I Perithalpsis**, s. 24.

46 **I Perithalpsis**, s. 31.

47 **I Perithalpsis**, s. 37.

48 "I Palinostisis ton Prosfigon", **Ekklisiastiki Alithia**, 31 Temmuz 1918, no. 14.

49 Bkz. Alexis Alexandris, "The Constantinopolitan Greek Factor During the Greco-Turkish Confrontation of 1919-1922", **Byzantine & Modern Greek Studies 8**, 1983, s. 142-6.

50 "To Megethos tis Simforas", **Ekklisiastiki Alithia**, 24 Kasım 1918, no. 24,

51 **Mavri Vivlos Diogmon ke Martirion tu en Turkia Ellinismu (1914-1918)**, Konstantinupolis 1919, s. vii-viii.

52 **O Golgothas tu en Turkia Ellinismu**, Konstantinupolis 1919, s. 96-8 ve 107-8.

53 Kitabı hazırlayan komisyon, Kutsal Sinod baş sekreteri Arhimandrit Dionisios Minas, Stefanos Karatheodoris ve M. Theotokas'tan oluşuyordu. Çalışmalara Kutsal Sinod sekreteri Germanos Athanasiadis de katılmıştı.

54 **Mavri Vivlos**, s. x.

55 **O Golgothas**..., s. xvi ve 114.

56 **Statistique des Expulsions des Populations Grecques de la Turquie Durant les Guerres Balkaniques et Européenne**, Patriarcat Oecumenique, Constantinople 1920, s. 39.

57 **A.g.e.**, s. 220-1.

58 **A.g.e.**, s. 226.

59 **A.g.e.**, s. 231-2.

60 Ertuğrul Zekâi Ökte, "Yunanistan'ın İstanbul'da Kurduğu Gizli İhtilâl Cemiyeti Kordus", **BTTD** sayı: 40, Ocak 1971, s. 23.

61 **I Perithalpsis**, s. 59-60.

62 **I Perithalpsis**, s. 19-20.

63 Dündar, **a.g.e.**, s. 91.

64 **I Perithalpsis**, s. 19.

Doğu Trakya ve Marmara Denizi'nin Anadolu kıyılarına yerleştirilen muhacirler*

Yerleşimler	Savaş Öncesindeki Nüfus	Zorla Göç Ettirilenler	İskân Edilenler
Derkon-Kalkedon			
Fanaraki	1.500	1.500	200
Domuzdere	734	734	593
Bahçeköy	931	931	500
Ano Neochori	4.200	3.600	1.550
Kato Neochori	4.800	3.895	3.200
	12.165	10.660	6.043
Enez			
Enez	1.607	1607	635
Amigdalia	496	475	260
Maistros	554	547	412
Diasorevi	369	276	211
Baraora	120	117	101
Kızkapan	245	47	198
	3.391	3.069	1.817
Keşan			
Varnitza	260	260	140
Gravuna	1.500	36	35
Doganca	730	730	220
İvriktepe	2.638	2.938	1.618
Karatepe	200	22	22
Karaçalı	300	300	-
Kartıköy	750	51	38
Karye	650	650	100
Keşan	4.050	2.925	1.500
Kurucuköy	650	622	410
Kuruçeşme	150	150	-
Lalaköy	263	263	181
Maltepe	520	15	15
Mavres	350	20	20
Mahmutköy	600	25	25
Begendik	1.460	1.400	1.100
Megarisi	550	550	350
Pazardere	500	500	250
Sazıdere	250	250	150
Sultanköy	1.600	1.600	1.200
Tsiltıki	540	31	22
Fakirma	370	10	10
Hatzigiri	1.600	1.600	784
Hadırköy	366	366	200
	20.847	15.014	8.390
Edirne			
Abalar	780	780	377
Karakasım	520	520	125
Haskköy	810	798	155
Gerdali	740	740	463
Karayusuf	300	300	134
Hafsa	960	955	331
Ortaksi	880	880	715
Şaraplar	925	925	150
Aslan	1.040	800	750
	6.955	6.698	3.201
Maditos			
Maditos	9.000	7.341	3.000
Çanakkale			
Çanakkale	6.000	6.000	2.700
Krithia	2.320	2.320	1.400
	8.320	8.320	4.100
Bandırma			
Peramos	4.200	4.200	2.200
Mihaniona	1.666	1.660	700
Kastelli	936	933	600
Kursuli	456	456	282
Musatza	336	336	236
Havutzi	306	306	642
	7.900	7.900	2.458
Marmara			
Marmara	3.300	3.200	1.500
Palatia	2.280	1.850	850
Galimi	1.372	1.250	731
Proastelo	2.114	2.114	952
Klazaki	250	220	90
Paşaliman	1.175	1.175	600
Aloni	1.450	1.450	640
Vori	670	530	280
Skoupia	1.280	1.270	700
Koutali	1.547	1.156	610
Afthoni	1.452	1.298	241
Chouhlia	1.900	1.909	375
	18.790	17.413	7.571
Mudanya			
Eligmoi	1.680	1.680	1.322
Yalıçiftlik	1.600	1.360	1.233
Neohori	820	820	586
Arvanitohori	370	370	194
Chili	1.650	1.561	1.492
Misopolis	1.310	1.185	1.287
Triglia	4.533	4.532	2.983
Armutli	1.350	1.350	973
Kalolimnos	1.805	1.785	760
Arnavutköy	897	875	564
Tsesneir	630	600	488
Çamlıca	704	680	498
	17.545	17.239	12.354
Peristasi			
Eksamili	1.407	1.407	870
Loupıda	7.367	736	750
İrakleitsa	1.442	773	450
Neohori	686	567	364
	4.274	3.483	2.438
Uzunköprü			
Uzunköprü	1.700	1.500	600
Kavacık	900	900	450
Malkoç	995	995	475
Kırköy	650	650	374
Karapınar	516	516	307
Karaliya	400	400	211
Kourti	675	675	230
Karamca	350	350	285
Yenikköy	450	450	250
Lulukköy	565	565	181
Gaioup	597	597	445
Çalıköy	435	435	246
Eskiköy	850	850	132
Kavaklı	800	800	482
Çiftlikaki	320	320	462
Doğancı	730	730	220
	10.933	10.733	5.350
Lüleburgaz (Vize)			
Lüleburgaz	4.000	420	92
Troullia	1 400	1.400	650
Samakov	3.460	3.460	1.500
Sofides	3.000	3.000	70
Vize	3.500	3.500	410
Aya Stefanos	820	820	1.800
	16.180	12.600	4.522
Kırkkilise			
Skopelos	1.170	1.570	270
Yancıklar	670	670	35
Petra	3.388	3.388	1979
Kuyundere	674	672	110
Evkarion	450	450	39
Kurudere	700	700	32
Skopos	7.000	5.600	3.600
Skepastos	2.500	2.500	1.150
	16.950	15.550	7.215
Gelibolu			
Gelibolu	3.500	3.365	1.857
Lapseki	1.125	1.125	800
Playari	2.050	1.830	774
Vairi	1.700	1.600	954
Kavaklı	283	236	168
Galata	1.300	1.266	1.040
Taifiri	1.800	1.533	881
Neohori	2.468	2.268	1.610
Aggelohori	2.000	1.885	1.150
Pergazi	910	808	808
	17.136	14.919	10.042
Toplam			
Derkon-Kalkedon	12.165	10.660	6.043
Enez	3.391	3.069	1.817
Keşan	20.847	15.014	8 390
Edirne	6.955	6.698	3.201
Peristasi	4.274	3.483	2.438
Uzunköprü	10.933	10.733	5 350
Lüleburgaz	16.180	12.600	4.522
Kırkkilise	16.950	15.550	7.215
Gelibolu	17.136	14.919	10.042
Maditos	9.000	7.341	3.000
Çanakkale	8.320	8.320	4.100
Bandırma	7.900	7.900	2.458
Marmara	18.790	17.413	7.571
Mudanya	17.545	17.239	12 354
	170.386	150.939	78.501

* I Penthalpsis..., ek 1. Bu sayılar yerel şube lertarafından 30 Mayıs 1920 öncesinde toplanan bilgiye dayanmaktadır.

1930'lu Yıllarda Bir İsim Değişikliği

Maarif Vekaleti/ Kültür Bakanlığı

AHMET DEMİREL

Cemil Koçak, *Toplum ve Bilim* dergisinin son sayısında, Başbakanlık Arşivi'nde bulduğu bazı belgelerden yola çıkarak "ilginç" bir olaya değindi.[1] Yazı, elinizdeki dergiden farklı bir dergide yayımlandığından, önce, dikkatinden kaçmış olanlar için, Koçak'ın yazısını özetliyorum.

Koçak, yazısında, Başbakanlık Arşivi'nde bulduğu 1935/1936 yıllarına ait bazı "genel bilgilerimize aykırı" belgelerden yola çıkarak, tarihçinin karşılaşabileceği yöntem sorununa dikkat çekiyor. Birinci belge, Üçüncü Umumi Müfettiş Tahsin Uzer'in 14 Mayıs 1935'te Başbakanlık'a ulaşan bir telgrafı. Koçak, Uzer'in bu telgrafında "o tarihte bulunmayan" bir bakanlık olan "Kültür Bakanlığı"ndan söz etmesinin "garip" bir nokta olduğunu belirterek, "telgrafta olmayan bir bakanlığa atıfta bulunulmaktadır" demekte ve bu belgeyi gördüğünde, Uzer'in muhtemelen kültür ile ilgili bir kuruluştan söz ettiğini, ama bunu yanlışlıkla Kültür Bakanlığı diye yazmış olduğunu düşündüğünü söylüyor. Ardından belgeyle ilgili ilk yaklaşımını şöyle özetliyor: "Karşılaşmamam gereken bir 'şey'le karşılaştığımda, verdiğim ilk tepki, sanırım gayet doğal olarak 'uymayan olgu'nun yanlışlığına hükmetmekti. Öyle yaptım".[2]

Ama, Koçak, arşivde bulduğu bir başka belgede aynı "uymayan olgu"yla ikinci kez karşılaşınca bunu "mesele" yaptığını belirtiyor. İkinci belge, yine Umumi Müfettiş Uzer'in, Trabzon'dan, 2 Mayıs 1936 tarihinde Sıhhat ve İçtimâi Muavenet Vekili Refik Saydam'a yazdığı rapor. Uzer bu raporunda bu kez isim de vererek "Kültür Bakanı Saffet Arıkan" demekte. Koçak, Arıkan'ın o tarihte Maarif Vekili olduğunu hatırlatarak şu yorumu yapıyor: "Bir kez daha 'uymayan olgu' ile karşı karşıya kalmaktayız. Buna bir anlam vermek gerçekten de güçtür. Yine de bu son derece dikkat çekici 'uymayan olgu'yu geçiştirmek mümkündür. Uzer, belki dikkatsiz bir idareciydi. Metinlerini çalakalem ve özensizce hazırlıyordu. Yazdığı yazıları denetlemek gibi bir alışkanlığı yoktu. 'Mesele'yi bu şekilde geçiştirmek mümkündür. Fakat karşımıza şimdi çıkacak olan 'olgu' sadece şaşırtıcı değil, adeta inanılmazdır".[3]

Söz konusu üçüncü belge 6 Ocak 1936 tarihlidir. Bu belge, "Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Kültür Kurulu" antetli kâğıdına yazılmış ve altı "Kültür Bakanı Saffet Arıkan" tarafından imzalanmıştır! Koçak, haklı olarak, durumun bu kez farklı olduğunu, önceki iki belgede Kültür Bakanı/Bakanlığına sadece atıfta bulunulduğunu, oysa bu resmî yazının, o tarihte aslında Maarif Vekili olan Saffet Arıkan tarafından, "Kültür Bakanı Saffet Arıkan" şeklinde imzalanmış olduğuna dikkat çekmektedir. Hemen ardından, yine TC Kültür Bakanlığı antetli kâğıdına yazılmış ve Arıkan'ın yine Kültür Bakanı olarak imzaladığı 14 Mayıs 1936 tarihli bir başka belgeyi dikkatimize sunmaktadır.

Koçak, bu dört belgeden yola çıkarak, "evet, bazen de, 'orada olmaması gereken(ler) orada olabilir(ler)'. 1935/1936 yıllarında bir Kültür Bakanlığı (adı da Bakanlık; Vekâlet değil!) vardı ve Saffet Arıkan da Kültür Bakanı idi. Elimizdeki belgeler bunu açıkça gösteriyor. Size de garip gelmiyor mu? Bu bakanlıktan bu suretle ilk kez haberdar oluyoruz" dedikten sonra, böyle durumlarla karşılaşabilecek tarihçinin yöntem sorununa geçmekte ve tarihçilerin böyle durumlardaki

* Doç. Dr., Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimi Bölümünde Öğretim Üyesi.

1930'da Şişli Terakki Lisesi'nde bir grup öğretmen ve öğrenci.

muhtemel davranışlarını ele alarak dört farklı davranış tipi çizmektedir:[4]

Koçak'a göre, birinci tür tarihçi (a şıkkı), zaten böyle uygunsuz olgularla karşılaşmaya kendisini hiç hazırlamamış olduğundan, bunun hiç farkına bile varmaz, geçer gider. İkinci tür tarihçi (b şıkkı) bir "tuhaflık" olduğunu hisseder, bir yanlışlığa hükmeder, ama üzerinde durmayı gerekli görmez. Üçüncü tür tarihçi (c şıkkı) gariplikleri bir araya getirerek bundan yönteme ilişkin bir yazı hazırlar.

Koçak, son tarihçi tipini şöyle tanımlıyor: "(d) Gerçekten de bir yazı hazırlar, soru sorar, (madem ki, 1935/1936 yıllarında Kültür Bakanlığı ve Kültür Bakanı Saffet Arıkan bulunmamaktadır, peki ama bu bilgiler ışığında bu resmî evrakı ne yapmak lazımdır?) fakat yanıtını kendi de bilmez. Ama önemli değil diye düşünür, çünkü soru sormadan yanıt vermek zaten imkansızdır. Önce soruyu sorarak bir adım atılsın diye düşünür, arkası nasıl olsa gelecek ve biri yanıtı bulacaktır. Bu kendisi olmasa da... Ben galiba (d) şıkkını işaretledim. Yine de kendimce sorunun 'doğru' yanıtını işaret etmeye çalışayım: Büyük bir ihtimalle Maarif Vekâleti'ne bu dönemde (bir süre için) Kültür Bakanlığı denilmişti. (Bu sıradaki öztürkçe kullanımını da hatırlayalım)".[5] Koçak, bu görüşünü desteklediğini belirttiği iki yeni belgeye daha işaret ettikten sonra yazısını şöyle bitiriyor: "Bu örnek de sanırım tezimi güçlendiriyor. Ama her iki metin de bürokrasinin (muhtemelen sadece uygulamada) gerçekleştirilen bu isim değişikliğinden pek de hoşlanmadığını gösteriyor olabilir. İlk metinde Kültür Bakanlığı yerine (hâlâ?) Maarif Vekâleti'nden söz edilirken, ikincisinde Kültür Bakanlığı telaffuz dahi edilmemiştir. Bu bilmeceye vereceğim yanıt bu kadar..."[6]

Türkiye'de Kültür Bakanlığı, ilk kez 12 Mart muhtırasını izleyen ara rejim döneminde kurulmuş, o tarihten bu yana zaman zaman başka bakanlıklarla birleştirilmiş, sonra yeniden bağımsız bir bakanlık olmuş, geçtiğimiz günlerde de tekrar Turizm Bakanlığı'yla birleştirilmiştir. Dolayısıyla, gerçekten de, ortada bir "mesele" varmış gibi gözüküyor.

Bu yazıda, başta TBMM tutanakları ve 9-16 Mayıs 1935 tarihleri arasında toplanan CHP dördüncü büyük kurultayı tutanakları olmak üzere bazı temel kaynaklardan yola çıkarak, Koçak'ın bu sorusuna yanıt aramaya çalışacağım.

Dilde Değişim

Bilindiği gibi, 1930'lu yılların ortalarında, Türkçe, Arapça ve Farsça unsurlar ayıklanarak arı bir hale getirilmeye çalışılmış; kullanılması istenmeyen kelimelerin yerine yenileri ya Türkçe kelimelerden Türkçe'nin yapısına uygun olarak türetilmiş ya da Batı dillerinden alınmıştır. Bu kelimelerin bazıları "tutmuş", günümüzde de kullanılmaktadır; bazıları "tutmamış", unutulup gitmiştir; bazıları da günümüzde, o yıllarda yerine önerildikleri Osmanlıca karşılıklarından farklı bir Osmanlıca kelimenin yerine kullanılmaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse, o yıllarda, "mertebe" yerine "aşama", "muasır" yerine "çağdaş", "muvazene" yerine "denge", "hâkimiyet" yerine "egemenlik", "teşebbüs" yerine "girişim" vb. kelimeleri kullanılmaya başlanmıştır; bu örneklerin yanı sıra daha birçok kelime günümüzde de kullanılmaktadır. Buna karşılık, "menfaat" yerine "asığ", "muhit" yerine "çeven", "ihracat" yerine "çıkat", "mahkeme" yerine "hakyeri", "faaliyet" yerine "kınav", "belediye" yerine "şarlık", "mesken" yerine "otru" vb. denilmiş; bu saydıklarınızla birlikte daha birçok kelime de "tutmamış", unutulup gitmiştir. Öte yandan, "sermaye" yerine "kapital", "sınıf" yerine "klas", "sanayi" yerine "endüstri", "mali" yerine "finansal" demek gibi Batı dillerinden "Öztürkçe" karşılıklar da bulunmuştur. Nihayet, "kuram" kelimesi gibi, o zaman "bünye – structure" kelimesi karşılığı olarak kullanılan, ama günümüzde "teori" kelimesini karşılayan kelimeler de olmuştur.[7]

Siyasî Terimlerdeki Radikal Değişim

CHP Dördüncü Büyük Kurultay'ı toplandığı sırada (9-16 Mayıs 1935), bütün hızıyla sürmekte olan dili sadeleştirme çalışmaları henüz tamamlanmadığından, kurultayda onaylanan CHP'nin 152 maddelik yeni tüzüğünün sonuna bir "muvakkat madde" eklenmiştir. Bu geçici maddede, "Dördüncü Büyük Parti Kongresi'nin kabul ettiği program ve nizamnamenin Öztürkçe'ye çevrilmesi umumî reislik divanının takdirine bırakılmıştır" denmektedir.[8] Gerçekten de, daha sonra, bu geçici madde hükmü doğrultusunda, kurultayda kabul edilen tüzüğün dili gözden geçirilmiş ve "Öztürkçe" olarak yeniden kaleme alınmıştır. Bir örnek vermek gerekirse, tüzüğün ikinci maddesi, ilk haliyle, "partinin daimi Umumi Reisi onu kuran (Kemâl Atatürk) tür" iken, madde, sonradan, "partinin değişmez genel başkanı, onu kuran Kemâl Atatürk'tür" şeklinde değiştirilmiştir.[9] Kurultay çalışmalarını tamamladıktan sonra tüzük maddelerinin çoğu, bu şekilde öztürkçeleştirilmiştir.

Dildeki değişim doğrultusunda, artık, "nizamnname" yerine "tüzük", "umumî reis" yerine "genel başkan", "parti mensupları" yerine "parti izdeşleri", "parti teşkilatı" yerine "parti örgütü", "umumi katip" yerine "genel sekreter", "büyük kongre" yerine "büyük kurultay", "zabıt" yerine "tutulga", "umumi idare heyeti" yerine "genel yönetim kurulu", "mebus" yerine "saylav" vb. denmeye başlamıştır.[10]

Beklenebileceği gibi, dildeki bu radikal değişimden hükümet teşkilâtı da nasibini almıştır. Dördüncü Büyük Kurultay çalışmalarını tamamladıktan sadece 9 gün sonra, 25 Mayıs 1935'te, TBMM'de Maarif Vekâleti bütçesi görüşülürken, Maarif Vekili Abidin Özmen yaptığı konuşmayla, bunu açık bir biçimde ifade etmiştir. Bakan Özmen'in sözleri şöyledir: "bu iş [Maarif Vekâleti'nin yeni adının ne olacağı işi-A.D.] maarifin eski dertlerinden değil, yeni bir işidir ve bu yeni işi salâhiyettar olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve diğer makamlar ki, terimleri, hükümet teşkilâtının ne gibi isim alacağını tespit edeceklerdir".[11]

1930'larda Maarif Vekâleti'nin verdiği bir öğrenci belgesi.

Maarif Vekili'nin, kurultay çalışmalarını tamamlamasından dokuz gün sonra yaptığı bu konuşma, kurultay toplandığı sırada Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve "diğer makamlar"ın "hükümet teşkilâtının alacağı yeni isimler" konusundaki çalışmalarını henüz tamamlamamış olduğunu göstermektedir. Ama, yine de, bu konuda o zamana kadar epeyce yol alınmış ve kurultay çalışmaları sırasında, artık "vekâlet" yerine "bakanlık", "vekil" yerine "bakan" denmektedir. Ayrıca, bakanlıkların yeni isimleri de benimsenmiş durumdadır ve bu yeni isimler, kurultay tutanaklarına geçmiştir. Buna göre;

Başvekâlet/Başvekil'e, Başbakanlık/Başbakan (s. 119),

Adliye Vekâleti/Vekili'ne, Tüze Bakanlığı/Bakanı (s. 122),

Millî Müdafaa Vekâleti/Vekili'ne, Sü Bakanlığı/Bakanı (s. 137),

Dahiliye Vekâleti/Vekili'ne, İç-Bakanlığı/Bakanı (s. 139),

Maliye Vekâleti/Vekili'ne, Finans Bakanlığı/Bakanı (s. 183),

Nafıa Vekâleti/Vekili'ne, Bayındırlık Bakanlığı/Bakanı (s. 159),

İktisat Vekâleti/Vekili'ne, Ökonomi Bakanlığı/Bakanı (s. 213),

Sıhhat ve İçtimâi Muavenet Vekâleti/Vekili'ne, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı/Bakanı (s. 170),

Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti/Vekili'ne, Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı/Bakanı (s. 132),

Ziraat Vekâleti/Vekili'ne, Tarım Bakanlığı/Bakanı (s. 174) ve Maarif Vekâleti/Vekili'ne, Kültür Bakanlığı/Bakanı (s. 206) denmektedir.[12]

Kısaca, kurultay sırasında Maarif Vekâleti'ne artık Kültür Bakanlığı denmeye başlanmıştır. Kurultay tutanaklarında "Maarif Vekili Abidin Özmen" değil, "Kültür Bakanı Abidin Özmen", "Maarif Vekâleti ile ilgili dilekler" değil, "Kültür Bakanlığı ile ilgili dilekler" denmektedir. Yine de, Özmen, kurultayda yaptığı uzun

konuşmada, bakanlığı için bazen "Maarif Vekâleti", bazen de "Kultür Bakanlığı" ifadesini kullanmıştır.[13]

Şimdı de bu isim değişikliğini kanunlardan izleyelim.

Maarif Vekâleti/Kültür Bakanlığı Merkez Teşkilâtı Kanunları

Maarif Vekâleti Merkez Teşkilât ve Vazifeleri Hakkındaki 2287 sayılı kanun, dilin Öztürkçeleşmesi girişimi başlamadan önce, 10 Haziran 1933'te yürürlüğe girmiştir. Kanunun birinci maddesinde "Maarif Vekâleti merkez teşkilâtı aşağıda yazılı makam ve dairelerden mürekkeptir" denmekte ve 16 daire sayılmaktadır. Bu 16 daireden biri "Millî Talim ve Terbiye Dairesi"dir.[14]

CHP Dördüncü Kurultayı'ndan yaklaşık bir ay sonra, 10 Haziran 1935'te, bu kanun, 2773 sayılı kanunla değiştirilmiş ve dildeki Öztürkçeleşmeye paralel olarak, kurumların isimleri değiştirilmiştir. Kanunun başlığı şöyledir: "Kültür Bakanlığı Merkez Örgütleri ve Ödevleri Hakkındaki 2287 Numaralı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bazı Maddelerin Eklenmesine İlişkin Kanun". Görüldüğü gibi, her şeyden önce Maarif Vekâleti'nin adı, kanunun başlığında Kültür Bakanlığı'na dönüştürülmüştür. Ayrıca kanunun içindeki maddelerde de artık Maarif Vekâleti değil, Kültür Bakanlığı denmektedir. Kanunun birinci maddesinde "Kültür Bakanlığı merkez örgütleri aşağıda yazılı orun ve dayralardır" dendikten sonra, merkez kurumları sayılmıştır. 1933'te benimsenen 2287 sayılı kanundaki 16 dairenin hepsinin adı Oztürkçe olarak değiştirilmiş, ayrıca bunlara 4 daire daha eklenerek toplam daire sayısı 20'ye çıkarılmıştır. Adı Öztürkçeleştirilen kurumlardan biri de "Millî Talim ve Terbiye Dairesi"dir. Bu kurumun yeni adı "Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu" olmuştur.[15]

Yani söz konusu olan ve arşivde antetli kağıdı bulunan kurul, işte bu kuruldur: Eski adıyla "Maarif Vekâleti Millî Talim ve Terbiye Dairesi" yeni adıyla "Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu"!

9 Haziran 1937'de 3225 sayılı kanunla, kanunun birinci maddesi bir kez daha değiştirilmiştir. Ama bu değişiklik, 1935'te adları "Öztürkçeleştirilen" Kültür Bakanlığı merkez örgütünü oluşturan 20 kuruma yeni bir "direktörlük" eklemek için yapılmıştır. Kanunla, aralarında "Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu" da olan 20 kurum, 1935'te olduğu gibi, "Oztürkçe" adlarıyla sayılmış ve bunlara sesleri duyulan savaşa hazırlık için, 21'inci "direktörlük", "seferberlik direktörlüğü" adıyla eklenmiştir. Bu yeni "direktörlüğün" göreceği işler arasında "hava ve gaz taarruzlarına karşı korunma işleri", "okulların askerliğe hazırlık işleri" ve "Kültür Bakanlığı'na bağlı bütün okul ve kurumların seferberlik işleri" de vardır.[16] Burada da gördüğümüz gibi, bakanlık için, kanunda, hâlâ "Kültür Bakanlığı" ifadesi kullanılmaktadır!

Hem bakanlığın adı hem de merkez teşkilâtını oluşturan dairelerin isimleri bakımından, kanun düzeyinde, eski isimlere geri dönüş, 22 Eylül 1941'de gerçekleşmiştir. Bu tarihte kabul edilen 4113 sayılı kanunla, "Kültür Bakanlığı Kültür Kurulu"nun adı, "Maarif Vekâleti Talim ve Terbiye Heyeti" olarak değiştirilmiştir.[17]

Maarif Vekâleti/ Kültür Bakanlığı Bütçe Görüşmeleri

Şimdi de "Kültür Bakanlığı" ifadesinin izini TBMM tutanaklardan sürmeye çalışalım. Maarif Vekâleti'yle ilgili konumuz açısından önemli kanunlar 1933, 1935, 1937 ve 1941 yıllarında yapıldığına göre, Maarif Vekâleti/Kültür Bakanlığı'nın TBMM'deki 1933-1941 yılları arasındaki dokuz yıllık bütçe görüşmelerinin incelenmesi oldukça yararlı bilgilere ulaşmamızı sağlıyor.

Maarif Vekâleti/Kültür Bakanlığı'nın TBMM'deki 1933 ve 1934 yıllarına ait bütçe görüşmeleri sırasında vekâlete Maarif Vekâleti, vekile de Maarif Vekili denmiş ve bu görüşmeler sırasında, herhangi bir milletvekili tarafından, Kültür Bakanı/Bakanlığı ifadesi kullanılmamıştır.[18]

1935 yılı bütçesi, TBMM'de, CHP'nin Dördüncü Büyük Kurultayı'nın çalışmalarını tamamlamasından sadece 9 gün sonra, (ve bakanlığın merkez teşkilâtı kanunu çıkmadan 16 gün önce) 25 Mayıs 1935'te görüşülmüştür. Beklenebileceği gibi, kurultay tutanaklarına yansıyan Kültür Bakanlığı/Bakanı ifadesi, TBMM tutanaklarına da yansımıştır. Üstelik, bu görüşmeler sırasında, "Maarif Vekâleti" yerine "Kültür Bakanlığı" denmesi tartışma konusu dahi yapılmıştır!

Tutanaklarda, görüşülen konunun başlığı için "Maarif Vekâleti Bütçesi" denmiştir. Söz alan milletvekillerinden Fazıl Ahmet Aykaç (Elaziz), Ahmet Yazgan (Urfa), Mithat Aydın (Trabzon), Dr. Osman Şevki Uludağ (Konya) konuşmalarında, bakan veya bakanlık için, "Maarif" ifadesini kullanırken; Tarık Us (Giresun) ve Sadri Maksudi Arsal (Giresun) "Kültür Bakanı" ve "Kültür Bakanlığı" ifadesini kullanmayı tercih etmiştir.[19] Söz Bakan Abidin Özmen'e geldiğinde, bakan konuşmasına şöyle başlamıştır: "Bu kürsüden gerekse vekâletin bütçesine gelindiği zaman, gerekse ondan evvel arkadaşlar tarafından Maarif işlerine -şimdilik Kültür demeyeyim, belki kültür lafını konuşmadan evvel müsaade etmezsiniz- Maarif işlerine temas olundu. Bu mütalâalara kısaca cevaplar arz edeyim".[20]

Bakan Özmen'in "kültür lafı" ko-

Saffet Arıkan.

Abidin Özmen

nuşulup tartışılmadığı için, "bakanlığa şimdilik Kültür değil, Maarif diyeyim" şeklinde bir açıklama yapmasının nedeni, Fazıl Ahmet Aykaç'ın, kendisi kürsüye çıkmadan önce yaptığı konuşma sırasında, bakanlığa "Kültür Bakanlığı" denmesini eleştirmiş olmasıdır. Aykaç'ın eleştirisi şöyledir: "Arkadaşlarım, bu asırda ilk itirazım Kültür Bakanlığı sözünedir. Çünkü bizim gibi en büyük, en medeni gayeleri istihdaf ederek onlara doğru bildiğimiz adımlarla atılmış bir heyetin şimdi (edükasyon nasyonal, yani millî terbiye) diye takip edeceği bütün faaliyetlerin ancak bir küçük cüzünü Kültür teşkil eder. Binaenaleyh bu inkılâp memleketinin havası içinde Maarifin bence millî terbiye mefhumunu tamamen kavrayan ve doğrudan doğruya millî terbiye mefhumunun bütün icaplarını ihata ve ratbık edecek olan bütün o namı şerefle taşıyan bir tabir olmak mecburiyetindedir."[21]

Bakan Özmen, Aykaç'ın bakanlığa Kültür Bakanlığı denmesine karşı yaptığı bu itirazı şöyle cevaplandırmıştır: "Kültür kelimesine temas ettiler. Bu kelime, 'edükasyon nasyonal'deki 'edükasyon' kelimesinin tam mukabili midir, değil midir? Bu meseleyi öyledir veya böyledir diye huzurı âlinizde müdafaa edecek değilim. Söyledikleri gibi bu iş maarifin eski derlerinden değil, yeni bir işidir ve bu yeni işi salâhiyettar olan Türk Dili Tetkik Cemiyeti ve diğer makamlar ki, terimleri, Hükümet teşkilâtının ne gibi isim alacağını tespit edeceklerdir. Bunu tespit ettikleri zaman tabiî etraflı görgüler üzerinde hareket edeceklerdir. Fakat zannediyorum ki, kültür deyince, bilgi, bir sınıf bilmek manasını anlamayacağız. Kültür deyince tam 'edükasyon nasyonel'daki 'edükasyon' kelimesinin mukabilini anlayacağız. Böyle anlarsak mesele yoktur, zannediyorum ki, öyledir de".[22]

Burada, galiba, en dikkat çekici noktalardan biri, bakanın, "kültür" kelimesini, Batı dillerindeki "culture" (kültür) kelimesini karşılamak uzere değil, "education" (eğitim) kelimesi karşılamak uzere kullanması ve bunun böyle anlaşılması gerektiğini ifade etmesidir.

Bakanlığın 1936 yılı bütçe görüşmeleri de TBMM tutanaklarında "Maarif Vekâleti" bütçesi başlığıyla verilmiş ve 26 Mayıs 1936'da yapılan görüşmeler oturumu yöneten Nuri Conker'in "Maarif Vekâleti bütçesinin müzakeresine başlıyoruz" sözleriyle açılmıştır. Görüşmeler sırasında konuşan milletvekillerinden Berç Türker (Afyon Karahisar), İstamat Özdamar (Eskişehir), Mithat Aydın (Trabzon) ve Ruşeni Barkın (Samsun) Kültür Bakanlığı/Bakanı ifadesini kullanırken, Hüsnü Kitapçı (Muğla) ve Aka Gündüz (Ankara) Maarif Vekâleti/Vekili ifadesini tercih etmiştir. Bakan Saffet Arıkan da konuşmasında bakanlığından söz ederken "Maarif Bakanlığımız" demektedir.[23]

Meclis tutanaklarının içinde ek olarak yayımlanan "Maarif Vekâleti"nin 1936 yılı bütçesinin kalemlerinde de yer yer Kültür Bakanlığı sözcüğü kullanılmıştır. Örneğin "Kültür Bakanlığınca satın alınacak ve abone olunacak kitap, dergi, gazete ve diğer basmalar bedeli" için bütçeye 3.500 lira; "Kültür Bakanlığınca ecnebi memleketlere gönderilecek talebelerin tahsil ve yol masrafları" için 284.211 lira konmuştur.[24] Oysa her iki kalem için 1935 yılı bütçesinde, "Kültür Bakanlığı'nca" değil "Maarif Vekâleti'nce" denmekteydi.

1937 yılı bütçe görüşmelerinin başlığı da, TBMM tutanaklarında, "Maarif Vekâleti bütçesi"dir. Görüşmeler sırasında yine, bakanlık için hem Maarif Bakanlığı hem de Kültür Bakanlığı ifadeleri kullanılmıştır. Söz alan milletvekillerinden İstamar Özdamar (Eskişehir), Naşit Uluğ (Kütahya), Meliha Ulaş (Samsun) ve Hakkı Kılıçoğlu (Muş) Kültür Bakanlığı/Bakanı; Berç Türker (Afyon Karahisar), İsmail Mehmet Uğur (Kastamonu), Osman Şevki Uludağ (Konya) ve Kâzım Nami Duru (Manisa) Maarif Vekâleti/Vekili demeyi tercih etmiştir. Bütçe kalemlerinde, 1936 yılında olduğu gibi, "Kültür Bakanlığınca satın alınacak ve abone olunacak kitap, dergi, gazete ve diğer basmalar bedeli" denmiş ve bunun için 3.000 lira ayrılmıştır.[25]

1938 yılı bütçe görüşmeleri de "Maarif Vekâleti bütçesi" başlığını taşımaktadır. 26 Mayıs 1938'de yapılan görüşmeler sırasında Başbakanlık

koltuğunda artık İsmet İnönü değil, Celâl Bayar oturmaktadır; bakan ise yine Saffet Arıkan'dır. Bu görüşmeler sırasında da daha önceki yıllarda olduğu gibi, bakanlık için hem Maarif Vekâleti hem de Kültür Bakanlığı ifadeleri kullanılmıştır. Bütçe vesilesiyle söz alan milletvekillerinden Nakiye Elgün (Erzurum), Fikri Mutlu (İçel) ve Istamat Özdamar (Eskişehir) Kültür Bakanlığı/Bakanı; Hüsnü Kitapçı (Muğla), Berç Türker (Afyon Karahisar) ve Osman Şevki Uludağ (Konya) Maarif Vekâleti/Vekili demeyi tercih etmiştir.[26]

1932 yılına ait, yeni yazıyla düzenlenmiş bir diploma.

1938 yılı bütçe görüşmeleriyle ilgili olarak asıl ilginç olan nokta tutanaklarda Saffet Arıkan için hem Kültür Bakanı hem de Maarif Vekili denmiş olmasıdır. Milletvekilleri konuşmalarını bitirdikten sonra kürsüye gelen bakan için tutanaklarda "Kültür Bakanı Saffet Arıkan" denmiş, ama Arıkan bu konuşması sırasında "nihayet bu dar senede Maarif Vekâleti işlerini ayakta tutabilmek ve talebe tecahümünü önleyecek imkânı verebilmek için bu parayı bize temin ettiklerinden dolayı gerek başbakanımıza ve gerek Maliye Vekili arkadaşımıza teşekkür etmeyi borç bilirim" diyerek bakanlığından Maarif Vekâleti olarak söz etmiştir.[27] Bakan konuşmasını yaparken Yozgat milletvekili Sırrı İçöz birkaç kelime söyleyerek araya girmiştir. İçöz'ün müdahalesinden sonra sözüne devam eden bakan için, tutanaklarda, bu kez "Kültür" değil "Maarif Vekili Saffet Arıkan" denmiştir. Ama, bu sıfatıyla konuşmasını sürdüren Arıkan, "evvela arkadaşlarımın Kültür Bakanlığı hakkında gösterdikleri teveccüh ve iltifata teşekkür ederim, biz buna lâyık olmaya çalıcağız" diyerek, bakanlığından bu kez Kültür Bakanlığı olarak söz etmiştir![28]

1939 yılı bütçe görüşmelerinden 15 gün önce, 10 Mayıs 1939'da bakanlığı ilgilendiren bir kanun görüşülürken, Çanakkale milletvekili Ziya Gevher Etili'nin "kültür kurumu"ndan ne kastedildiğini sorması üzerine, bakan Hasan Âli Yücel şu cevabı vermiştir: "Kültür kurumu, maarif cemiyetinin ism-i hâssıdır. Burada kullanılan ism-i cemidir. 'Kültür kurumları' deyince 'maarif müesseseleri' manası anlaşılır".[29]

25 Mayıs 1939'da yapılan bütçe görüşmelerinin başlığı da "Maarif Vekâleti bütçesi"dir. Milletvekilleri de konuşmalarında genel olarak bakanlıktan "Maarif Vekâleti" olarak söz etmiştir. Ama yine de "yeniaramıza karışmış kıymetli ve münevver Türk çocuklarının -ki bugünkü sıfatları milletinin mümessili ve mebusudurlar- Maarif bütçesi münasebetiyle memleket kültür hayatı hakkındaki söyledikleri sözler çok kıymetlidir. Kültür Bakanlığımız için ibretle bakılacak, üzerinde ehemmiyetle durulacak ve faydalanılacak hususlardır" diyen Bitlis milletvekili Süreyya Örgeevren gibi, bakanlıktan "Kültür Bakanlığı" şeklinde söz edenler de vardır.[30]

1939 yılı bütçe görüşmeleri sırasında, bakanlığın ismi bir kez daha tartışma konusu yapılmıştır. Bursa milletvekili Nevzat Ayas, bu konuda şunları söylemiştir: "Sonra, Maarif Vekâleti'nin unvanı hakkında da bir mülâhazam vardır. Maarif kelimesinin kullanılması bizde epeyce eski bir tarihe kadar dayanır. Maarif deyince bizde daha ziyade, okuma, yazma anlaşılıyor. Okuma yazmanın asıl dinamik gayesi olan terbiye cephesi ihmale uğramıştır. Diyorum ki 'maarif' kelimesinin yerine 'terbiye' kelimesini koysak da 'Maarif Vekâleti' yerine 'Terbiye Vekâleti' desek acaba daha mı iyi olur".[31]

1940 ve 1941 yılı bütçe görüşmeleri sırasında ise, gerek milletvekillerinin yaptıkları konuşmalarda, gerekse TBMM tutanaklarının içinde ek ola-

1930'larda değişimin simgesi olan modern kıyafetlerle kadın ve erkek öğretmenler birarada. (Kaynak: Mehmet Ö. Alkan, *Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000*, 2003).

rak yayımlanan bütçe kalemlerinde "Kültür Bakanlığı/Bakanı" ifadesine rastlanmamaktadır. Artık, eskiden olduğu gibi sadece "Maarif" denmektedir.[32] Zaten çok geçmeden, 1941 sonbaharında Kültür Bakanlığı ifadesi, yukarıda da belirttiğim gibi, "kanun düzeyinde" de terk edilecektir.

Sonuç olarak, evrakta herhangi bir sorun yoktur. 1935/1936 yıllarında, (hatta daha sonraki yıllarda da) Kültür Bakanlığı/ Maarif Vekâleti ve bu bakanlığa bağlı Kültür Kurulu/Millî Talim ve Terbiye Dairesi bulunduğuna göre, bu resmi evrakı da bakanlığın diğer evrakları gibi değerlendirmek gerekir.

NOTLAR

1 Cemil Koçak, "'Ama Onun Orada Olmaması Gerekiyor(du)': Bir Örnek Olay Temelinde Tarihte Yöntem Sorunu Üzerine Notlar", **Toplum ve Bilim**, Kış 2002-2003, Sayı 95, s. 190-201.

2 **A.g.m.**, s. 192.

3 **A.g.m.**, s. 194.

4 **A.g.m.**, s. 198.

5 **A.g.m.**, s. 198.

6 **A.g.m.**, s. 199.

7 Örnek olarak kullandığım bu kelimeler, CHP'nın 1935 yılı programının eki olan "program içindeki kelimelerden bir kısmının Osmanlıca karşılıkları" başlıklı ekten alınmıştır. Bu kelimeler için, başka kaynakların yanı sıra şu kaynağa bakılabilir: CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, s. 85-87. (Kitabın başlığında da "zabıt" yerine "tutulga" kullanılıyor) Bu konuda önemli bir başka kaynak da şudur: İsmail Hakkı Danişmend, **Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu**, İstanbul, Kanaat Kütapevi, t.y., Cilt 3. **"Osmanlıca-Türkçe- Fransızca Sözlük:** Türk Dili Araştırma Kurumu'nca Onaylanan Türk Kelimelerinin Fransızca Karşılıkları" bölümü, s. 1445 1583.

8 CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, s. 112.

9 CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, s. 89 ve CHP Tüzüğü, Partinin Dördüncü Büyük Kurultayı Onaylamıştır, Mayıs 1935, Ankara, Ulus Basımevi, s. 3.

10 Bu sözcükleri bir önceki dipnotta yer alan iki kaynağı karşılaştırarak derledim.

11 TBMM, Zabıt Ceridesi, (TBMM ZC), Devre V, Ankara, 1935, Cilt 3, s. 259. Görüldüğü gibi, Özmen bu konuşmasında, sadece Maarif Vekâleti'nin değil, bütün hükümet teşkilâtının – yani diğer bakanlıkların da – yeni isimlerinin tespiti işinden söz ediyor. Bu konuşmaya sonra tekrar döneceğim.

12 CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935. Yukarıda, bakanlıkların isimlerinin sorunda parantez içinde verdiğim sayılar, bu yeni bakanlık isimlerinin, Kurultay tutanaklarının hangi sayfasında yer aldığını göstermektedir. Kurultay'daki görüşmeler sırasında, geriye kalan son bakanlık olan Hariciye Vekâleti için herhangi bir kayda rastlayamadım. Ama ona da Dış Bakanlığı dendiğini biliyoruz. Örneğin, Bkz, İsmail Hakkı Danişmend, Fransızca-Türkçe Resimli Büyük Dil Kılavuzu, s. 1484. Bu sözlükten anlaşıldığına göre, Türk Dili Araştırma Kurumu, Kurultay sırasında kullanılan "Gümrük ve İnhisarlar Bakanlığı" ifadesinin yerine, sonradan "Gümrük ve Tekitler Bakanlığı" ifadesinin kullanılmasını onaylamıştır. Sözlükte, diğer bakanlıkların isimleri yukarıda belirttiğim şekilde yer almıştır (s. 1481).

13 CHP Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası, 9-16 Mayıs 1935, s. 206-213.

14 TBMM ZC, Devre IV, Cilt 16, s. 143.

15 TBMM ZC, Devre V, Cilt 4, s. 10 ve 92.

16 TBMM ZC, Devre V, Cilt 19, s. 156.

17 TBMM, ZC, Devre VI, Cilt 20, s. 195. Bakanlığın adı, daha sonra, Hasan Âli Yücel'in bakanlığı sürerken, 10 Haziran 1946 tarih ve 4926 sayılı kanunla Millî Eğitim Bakanlığı olacaktır.

18 Maarif Vekâleti'nin 1933 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. TBMM, ZC, Devre IV, Cilt 15, s. 140-152; 1934 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. TBMM, ZC, Devre IV, Cilt 22, s. 438-447.

19 Maarif Vekâleti'nin 1935 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. TBMM, ZC, Devre V, Cilt 3, s. 252-263.

20 TBMM, ZC, Devre V, Cilt 3, s. 257.

21 TBMM, ZC, Devre V, Cilt 3, s. 253

22 TBMM, ZC, Devre V, Cilt 3, s. 259.

23 Maarif Vekâleti'nin 1936 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. TBMM, ZC, Devre V, Cilt 11, s. 238-252. Konuşması sırasında, bakanlığından "Maarif Bakanlığımız" diye söz eden Arkan'ın, bu konuşmasından sadece 12 gün önce "Kültür Bakanlığı" antetli kağıdına yazılmış bir yazıyı "Kültür Bakanı" sıfatıyla imzalamış olduğunu hatırlayalım!

24 TBMM, ZC, Devre V, Cilt 11, 1936 yılı bütçe eki, s. 112 ve 114.

25 Maarif Vekâleti'nin 1937 yılı bütçe görüşmeleri için bkz, TBMM, ZC, Devre V, Cilt 18, s. 246-263.

26 Maarif Vekâleti'nin 1938 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. TBMM, ZC, Devre V, Cilt 25, s. 214-226.

27 TBMM, ZC, Devre V, Cilt 25, s. 220 ve 221.

28 TBMM, ZC, Devre V, Cilt 25, s. 220 ve 222.

29 TBMM ZC, Devre VI, Cilt 2, s. 41.

30 TBMM ZC, Devre VI, Cilt 2, s. 263

31 TBMM ZC, Devre VI, Cilt 2, s. 247.

32 28 Mayıs'ta yapılan 1940 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. TBMM ZC, Devre VI, Cilt 11, s. 320-322. 27 Mayıs'ta yapılan 1941 yılı bütçe görüşmeleri için bkz. TBMM ZC, Devre VI, Cilt 18, s. 211-226.

FATİH ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ ve İNKILAP TARİHİ BÖLÜMÜ

III. Üniversitelerarası Ödüllü Makale Yarışması

KONU: 80 Yıllık Cumhuriyetimizde Atatürk ve Modernleşme

30 Haziran 2003

Birinciye 500.000.000 TL.
İkinciye 300.000.000 TL.

Fatih Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölüm Başkanlığı
34500 Büyükçekmece-İstanbul
Tel: 0212 889 08 10 / 2044 - 2064

Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler - III

(1869-1923)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Kadınlar Dünyâsı'nın Terzi Evi

1913 yılında, Osmanlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti'nin yayın organı ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yayımlanmış en radikal kadın dergisi olan *Kadınlar Dünyâsı*'nın organize ettiği bir "Terzi Evi" girişimi olmuştu.[127] Aslında, dergiye ara sıra yazılar yazan Suad Said'in Paris'te yaşadığı dönemde sık sık gittiği terzinin çalışma ortamını ve terziliğe nasıl başladığını hikâye eden "İşçilik"[128] başlıklı uzun yazısını bir kenara bırakacak olursak, bu feminist dergide terzilikle ilgili olan tek yayın bu terzihâne üzerine yapılmıştır denilebilir.

Kadınlar Dünyâsı'nın 21 Haziran 1913 günü yayımlanan 66. sayısında, derginin sözcülüğünü yapmakta olduğu Osmânlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti'nin kuruluş gayelerinden birisinin kadınlara iş evleri açmak olduğu okurlara hatırlatılıyordu. Ayrıca, okuyuculara cemiyetin ilk olarak her türlü elbise ve çamaşırı dikebilecek kapasitede bir Terzi Evi açmak niyetinde ve girişiminde olduğu da duyuru luyordu.[129] Cemiyet azalarından terzilik sanatının inceliklerine vakıf olan hanımlar tarafından idare edilecek olan bu terzihânede ayrıca genç kızlara terzilik dersleri de verilecekti.

Açılacak bu terzihânede dikilen elbiseler "en müşkül-pesend (*güç beğenen*) hanımefendileri bile memnûn edebilecek ve en ileri gelen ecnebi terzileriyle rekâbet edebilecek"ti. Ayrıca, "ecnebi terzilere verilen fâhiş ücretler bu terzihânede bulunmayarak, gayet mu'tedil (*ılımlı*) ücretler alınacaktı."[130] Dergi böylelikle yabancı terzilere verilmekte olan avuç dolusu paraların artık elbise diktirenlerin cebinde kalacağını iddia ediyordu. Okuyucuların elbise diktirmek için Terzi Evi'ne verecekleri paranın, hiç olmazsa yurtiçinde kaldığını ve "bed-baht kadınlarımızın terfîhine (rahat yaşamasını sağlamaya) sarf edileceğini bilerek vicdânlarında bir inşirâh (ferahlık) hissedecekler"i öne sürülmekteydi.[131]

Terzi Evi, Osmânlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti'nin dergiye verdiği bir ilanla okuyuculara duyurularak açıldı.[132] İlanda, "terzilik öğretmek vaadinde bulunan hanımefendiler ile terzilik öğrenmek isteyen cemiyetimiz âzâlarının cemiyet merkezine teşrîfleri (gelmeleri) ricâ olunur. Her nev'i dikiş sipârişi kabul olunur. Zerâfet, metânet, sür'at iltizâm edilmişdir. Ücretler mu'tedildir (ılımlıdır)," denilmektedir.[133]

Derginin aynı nüshasında yayımlanan başyazıda ise, ülkenin ekonomik açıdan kalkınmasına çalışan ve Osmanlı kadınları arasında çalışma hayatının uyandırılmasını isteyen bütün yurtseverlerin bu Terzi Evi'ne koşacakları umulmaktaydı.[134] Yazara göre, cemiyetin kurduğu Terzi Evi rağbet görünce her türlü fedakârlığı göstererek büyüyecek ve bu sayede "Osmanlı hanımefendilerini Beyoğlu'nda bulunan ecnebilere mürâcaatdan müstağni (gözü gönlü tok; tenezzül etmez) kılacak"tı.[135]

Birkaç gün sonra yayımlanan bir başka başyazıda, Osmânlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti'nin açtığı Terzi Evi'nin sipâriş kabul etmeye başladığı duyuruluyordu.[136] Yazıya bakılırsa, Terzi Evi'ne verilecek sipârişler zamanında, zarif ve dayanıklı bir şekilde dikilecek ve uygun fiyatlarla satışa sunulacaktı. Yazar dergi okuyucularını ve cemiyet üyelerini Terzi E-

* Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi. ykarakisla@boun.edu.tr

1926 yılına ait şapka modasından birbirinden ilginç örnekler.
(Kaynak: Cumhuriyetin 75 Yılı, Cilt 1, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 1998).

vi'ne destek olmaya ve dikiş siparişlerini Terzi Evi'ne vermeye davet ediyordu. Osmanlılar'ın yapılan her türlü yeni girişime karşı kayıtsız kaldığından, toplumsal çıkarları gözeten ve toplumsal hayata bir çekidüzen verme amacı güden girişimleri bile benimsemediğinden ve önemsemediğinden yakınıyor; dergi okuyucularını bu girişimi yaşatmak amacıyla elele vermeye çağırıyordu.[137]

İşte ne olduysa bundan sonra oldu. Dergide Terzi Evi'nin adı anılmaz, lafı edilmez hale gelmişti. Öyle ki, derginin birinci yılını doldurması nedeniyle *Kadınlar Dünyâsı*'nın 138. sayısında yayımlanan ve bir anlamda Osmanlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti'nin yıllık faaliyet raporu gibi hazırlanmış olan "Birinci Sene-i Devriye Münâsebetiyle" başlıklı yazıda Terzi Evi'nin adı bile geçmiyordu.[138] Derginin çeşitli sayılarının satır aralarından anlaşıldığı kadarıyla, Terzi Evi'ne hemen hemen hiç denecek kadar az başvuru gelmişti. İş bulamamanın yarattığı baskılar ve çeşitli kişisel çekişmeler sonucu, Terzi Evi'nin yöneticisi durumundaki cemiyet üyeleri de birbirlerine girince, *Kadınlar Dünyâsı*'nın bu kısa ömürlü Terzi Evi girişimi de hüsranla sonuçlanmıştı.

Oysa, dergide sürekli "yerli malı kullanalım", "çalışalım", "elele verelim," gibi ateşli başlıklar taşıyan yazılara imza atan pek çok dergi yazarı kuru laf üretmek yerine dergi tarafından açılmış olan Terzi Evi'ne, çok değil, kişi başı birer ikişer sipariş vermiş olsalar, bu girişimi en azından ayakta tutmayı başarmış olacaklardı. Ama olmadı ve derginin kendi yazarlarının bile itibar etmediği Terzi Evi de tarihe karıştı...

"Hanımlarımızın Teşebbüsleri"

Bu yazıda ele alınan "İslâm terzihânesi" girişimleri, aslında bu konuda yapılmış ne ilk ne de son denemelerdi. Örneğin, 1913 yılında Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'nden ayrılan Behire Hakkı Hanım, Divân-ı Umûmiye civarında, Çiftesaraylar Caddesi, Numero 21'de bir Biçki Yurdu terzihânesi kurdu.[139] Yalnızca Biçki Yurdu'na gelen siparişleri dikmekle yetinmeyip, kendisine başvuran kadınlara biçki ve dikiş öğretmeye de başladı.[140]

Biçki Yurdu'nun birinci senesini doldurması nedeniyle, Darü'l-fünûn konferans salonunda "Paris Terzi Akademisi azasından" Behire Hakkı Hanım ile talebelerinden Saide Hanım'ın nutuklarıyla açılan bir tören düzenlendi. Devrin Maârif ve Ziraât nazırlarının da katıldığı bu törende ilk yılın mezunları olan "yirmi dört Türk hanımı terzilik şahâdetnâmesi aldılar ve mahâretlerini orada duran bir mankene kırk dakika zarfında öl-

İhap Hulusi tarafından yapılmış Türk Kadınları Biçki Yurdu'nun verdiği diploma.

Sargı bezi hazırlayan Hilal-i Ahmer kadınları (1917).

çüp biçerek bir korsaj, bir eteklik, bir de manto yapmakla gösterdiler."[141]

İkinci yılında altmış öğrenci almayı planlayan Biçki Yurdu, Kadıköy ve Usküdar'da şubeler açabilecek kadar başarı kazanmıştı. Biçki Yurdu'nun kurucusu Behire Hakkı Hanım da başarılarından dolayı Sanâyi Madalyası ve Maârif Nişanı ile ödüllendirilmişti.[142] Biçki Yurdu'nun üçüncü kuruluş yıldönümü münasebetiyle açtığı sergiye devrin Maârif Nâzırı Şükrü Bey, İstanbul Merkez Kumandanı, Maârif Nezâreti Müsteşarı, İstanbul Maârif Müdür Vekili gibi yüksek rütbeli kişilerin katılmış olması,[143] İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin bu girişime açıkça destek verdiğinin bir delilidir. Türk Kadınları Biçki Yurdu Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilirken varlığını sürdürmeyi başarmış, 1930'lu yılların ortalarına kadar da kapsamlı faaliyetlerini devam ettirmiştir.[144]

1919 yılına gelindiğinde, Kadıköy'de Türk ve İslam hanımlarının elbirliğiyle açtıkları bir başka terzihaneyle karşılaşıyoruz. *Hadisât* gazetesi "Hanımlarımızın Teşebbüsü" başlıklı bu haberi okuyucularına şöyle duyurmuştu:

Hanımlarımızın son zamânlarda teşebbüsât-ı nâfıada (bayındırlık girişimlerinde) bulundukları ma'lûmdur. Son zamânlarda Kadıköy'de rıhtım boyunda bir terzihâne küşâd edilmişdir (açılmıştır). Türk ve İslâm hanımlarının bu sûretle biraraya toplanarak bu gibi teşebbüsâta (girişimlere) girişmeye başlamaları bize büyük ümitler veriyor. Bu yeni teşebbüste muvaffakiyet (başarı) temennî eyleriz.[145]

Bu terzihane açma girişimini bir açıdan Müslüman Türk kadınlarının kolektif bir yatırımı olarak değerlendirmek de mümkündür.[146]

Bir diğer Müslüman Türk kadın terzihanesi girişimi de, Aşıkbabazâde Nureddin Bey önderliğinde "bazı mâhir ve san'atkâr hanımlar tarafından" 15 Haziran 1919 günü Bâbıâlî Caddesi üzerinde Sultan Mektebi Sokak'da "İ'tilâf Polis Merkezi sırasında 18 numerolu dâire-i mahsûsa"da kurulan İstanbul Hanımlar Terzihânesi'dir.[147] İstanbul Hanımlar Terzihanesi, kendisini şu sözlerle tanıtmaktadır:

Memleketimizin en mükemmel ve en müterakkî hanımlarına mahsûs yegâne terzihânesidir. Mâhir ve san'atkâr hanımlar tarafından her nev'i kostüm, tayyörler, işlemeli ve işlemesiz çarşaflar, gelinlikler, tuvaletler, bluzlar, mantolar, yeldirmeler, maşlahlar, roblar, eteklikler, cihâz takımları ve çocuk elbiseleri metîn ve zarîf ve kat'iyyen her yerden ehven olarak toptan ve perakende i'mâl olunur. Atelyemize Avrupa'dan sûret-i mahsûsada celb edilen modeller her hafta muntazaman vürûd etmektedir."[148]

Verdiğimiz bütün bu örneklerden de anlaşıldığı kadarıyla, burada ele alınan *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin Terzihânesi (1895), N. Sabîha Hanım'ın "İslâm terzihânesi teşebbüsü" (1901) ve *Kadınlar Dünyâsı* dergisinin Terzi Evi (1913) girişiminin karşı karşıya kaldığı ilgisizlik ve rağbetsizlik sonucu birer birer kapanmaları, Müslüman Osmanlı hanımlarının terzilikle geçinmek çabalarına bir son vermeye yetmemiştir. Zaman geçip gittikçe, genellikle kısa ömürlü olmakla birlikte, bu gibi girişimler tekrar tekrar kendisini göstermeye devam etmiştir.

"Kadın İşi"

Bütün bunları neden anlattığım sorusuna gelince... Osmanlı İmparatorluğu'nda geleneksel olarak uygulanan cinsel iş bölümü (gendered division of labor) yaygın kabul görüyordu. Geleneksel iş bölümüne göre dikiş dikmek kesinlikle "kadın işi" olarak algılanıyordu. Hane halkının her türlü giyecek ihtiyacını evin kadının dokuyacağı, biçeceği, dikeceği ve işleyeceği var sayılıyordu. Evdeki sökük, yırtık, kopuk düğme vb. gibi küçük dikiş işlerini de kadınların yapması bekleniyordu. Evlenme çağına gelmiş olan genç kızların çeyizleri, bu kızların evlendikleri ve kadın olmaya

adım attıkları ilk günden itibaren kendi evleri için gerekli olan bütün dikiş nakış işlerini maharetle yerine getirebileceklerinin bir göstergesi olarak kabul ediliyordu. Evlenecek genç kızların ömürleri boyunca hazırladıkları çeyizler düğünden önce dosta düşmana gösteriliyor, genç kızların genelde en önemli "kadın işleri"nden birisi olarak kabul edilen dikiş nakış konusunda edindikleri beceriler sergileniyordu.

Cinselliği şimdilik bir yana bırakacak olursak, bir Osmanlı kadınının kocasına karşı yükümlü olduğu "kadın işleri" beş ana bölüme ayrılıyordu: ev işleri, çamaşır yıkamak, yemek pişirmek, çocuk bakmak ve dikiş dikmek. Zamanla, özellikle başkent İstanbul gibi büyük Osmanlı şehirlerinde ortaya çıkan kalbur üstü Müslüman Osmanlı ailelerine mensup kadınlar ev işlerini hizmetçilere, çamaşır yıkamayı eve yarım gün gelen çamaşırcı kadınlara, yemek pişirmeyi aşçılara, çocukları mürebbiyelere ve biçki, dikiş ve nakış işlerini de terzilere bırakmaya başladılar. Böylece, varlıklı ailelere mensup bazı kadınlar toplumun büyük bir kesimi tarafından "kadın işi" olarak algılanan çeşitli ev işlerinden elini eteğini çekerek, bu işleri profesyonel olarak para karşılığında yapmakta olan aşağı sınıflardan kadın işçilere gördürmeye başladılar. Bu açıdan bakılınca, ev içinde tam zamanlı veya yarım zamanlı çalışan hizmetçi, çamaşırcı, aşçı, murebbiye ve terzi gibi kadın işçiler, aslında kendilerini istihdam eden hanımların işlerini yapmaktadırlar. Yani, yüksek tabakanın hanımları, geleneksel olarak kendilerinden beklenmekte olan "kadın işleri"ni para karşılığında başka kadınlara yaptırarak, zamanla "kadın işverenler" haline dönüşmektedirler. Oysa, kendileri hiçbir zaman çalışmadıkları ve hayatlarında hiç para kazanmadıkları için, bu işçi kadınlara ödedikleri ücretler bile kendi kocaları, babaları, oğulları veya kardeşleri olan erkekler tarafından kazanılmış paralardan oluşmaktadır.

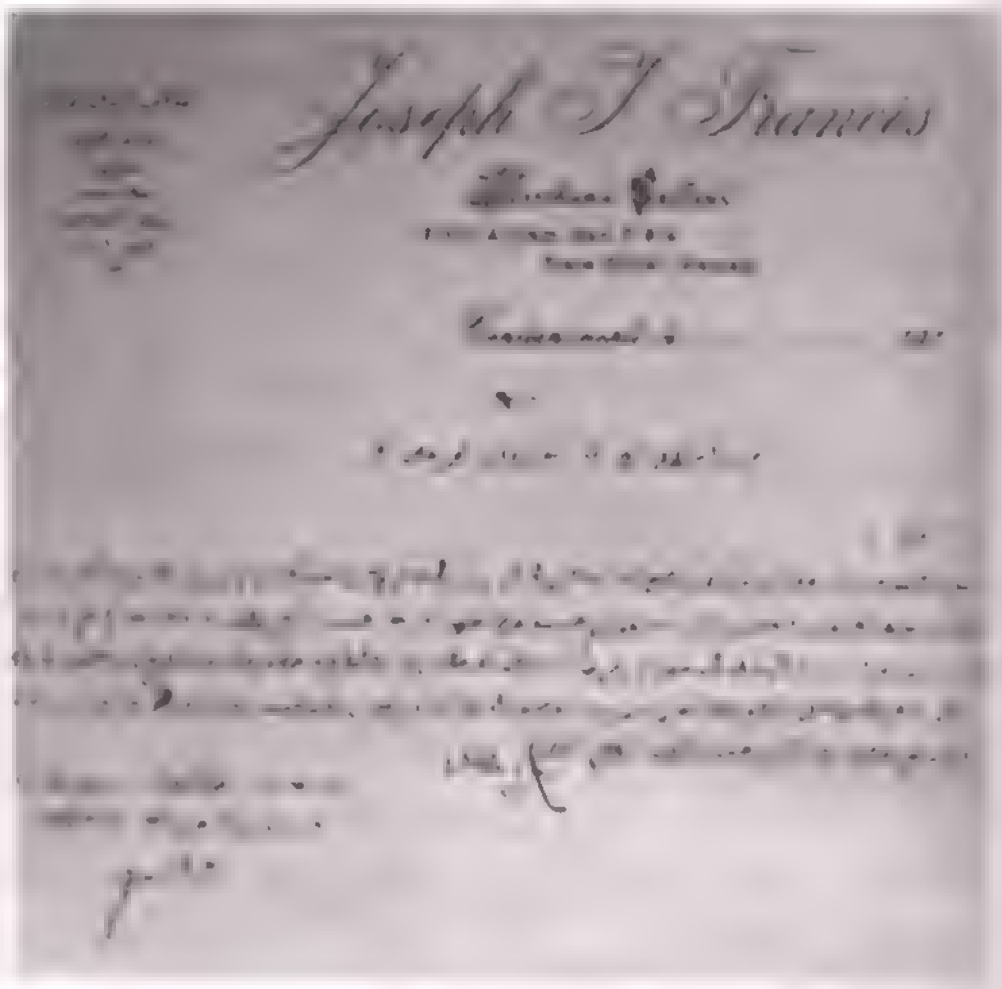

Sultan Hamam'lı Terzi Joseph J. Francès'in antetli kağıdına yazılmış 1332 tarihli bir mektup. Kazgan, s. 48.

Osmanlı İmparatoruğu'nda çalışan Müslüman Osmanlı kadınlarının çok büyük bir bölümü, varlıklı Müslüman Osmanlı kadınları tarafından bu gibi amaçlarla evlerde istihdam edilmekteydi. Althusser'in gelişmiş ülkelerin işçi sınıflarına mensup işçilerin, gelişmekte olan ülkelerde yüz kızartacak kadar düşük ücretler karşılığında çalıştırılmakta olan diğer işçilerin işgücünü ve emeğini dolaylı olarak sömürmekte olduğu saptamasını bir an için yeniden hatırlayalım. Aynı şekilde, varlıklı Müslüman Osmanlı kadınları da toplumda yaygın kabul görmekte olan geleneksel cinsel iş bölümünde (gender division of labor) kendi üzerlerine düşen payı Müslüman Osmanlı toplumunun fakir kesimlerine mensup diğer kadınların bilgi, beceri ve emeğini sömürerek yerine getiriyorlardı.

Günümüzde, genelde varlıklı kesimlere mensup kadınların, özellikle de çalışan orta sınıf kadınların toplumda geleneksel olarak "kadın işi" olarak belirlenmiş olan ev işi, çamaşır yıkamak, yemek yapmak, çocuk bakmak, biçki, dikiş ve nakış gibi işleri başka kadınlara yaptırmaları artık kanıksanmış bulunuyor. Bugün hemen her orta sınıf evde bir gündelikçi (temizlikçi), hatta bazı evlerde bir hizmetçi bile var. Hemen her köşe başında bir terzi dükkânına rastlamak da mümkün. Ancak, 19. yüzyılın sonunda Osmanlı toplumunda bir kadının kendisinden beklenen "kadın işleri"ni başka kadınlara yaptırıyor olması oldukça sıra dışı bir durumdu. Ama, ustalık ve el becerisi gerektiren işlerde, örneğin biçki, dikiş ve nakış konusunda bu yöntem yaygın olarak uygulanıyordu.

Kadınların işgücüne katılması açısından bakıldığında, terzilik çalışmak zorunda kalan Müslüman Osmanlı kadınları için en önde gelen meslekler den biriydi. Öncelikle, Osmanlı toplumunda kadın terziliği bir "kadın işi"ydi. Yani, eğer Müslüman Osmanlı kadınları dikiş işlerini dışarıda yaptıracaklarsa, gidecekleri terzi kesinlikle bir kadın olmalıydı. Dahası, terzilik evden çıkmadan icra edilebilecek az sayıdaki "kadın işi"nden biriydi. Çalışmak isteyen Müslüman Osmanlı kadınlarının terziliğe özendirilmesinin en önemli sebebi, terzilik mesleğinin evde yapılabilmesi ve çalışan kadının dışarıya açılmak (expo-

Kumaşçı mağazası.
(Salih Erinez, *Tarihten Çizgiler*, Albüm II, İstanbul 1942, s. 48).

sition) durumunda kalmamasıydı. A. Râsime Hanım'ın "Ticâret, Sanâyi ve Kadınlar" başlığını taşıyan makalesinde de defalarca belirtmiş olduğu üzere, parası kalmış Müslüman Osmanlı kadınları arasında evde "yabancı işi" yapmak, para karşılığında dikiş dikmek, nakış işlemek, çeyiz hazırlamak zaten yaygın rastlanan bir uygulamaydı.[149]

Üstelik, terzi olmak için okul bitirmek, sınav vermek, lonca üyesi olmak, bir devlet dairesinden izin almak gibi işlemler gerekmiyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, ortada artık terzilerin bir güçlü bir örgütü veya loncası da kalmamıştı. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'nda en azından terzilik konusunda tam anlamıyla bir "serbest piyasa ekonomisi" hüküm sürmektedir. Dileyen terzilik mesleğine atılmakta, dileyen de istediği gibi bu meslekten ayrılabilmektedir. Her terzinin kişisel başarısı, biçki ve dikiş konusundaki kendi kişisel becerisine, atölyesinde çalıştırdığı çırak ve kalfaların yeteneğine, kurabildiği çeşitli bağlantılara, yarattığı ambiyansa, isim yapmasına ve son olarak da zamanla moda olmasına bağlıdır.

Genelde Beyoğlu'nda çalışan ve "Frenk terzileri" olarak bilinen ecnebi veya ekalliyet mensubu kadın terzileri 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nun dört bir bucağında büyük zenginlik kazanmışlardır. Bu terzilere ödenen astronomik ücretler aslında elbiselerin dikişine göre değil, elbisenin içine ya da yakasına iliştirilen terzi etiketinin logosuna, amblemine ve adresine göre değişmektedir. Moda konusunu bilinçli olarak bu yazının kapsamı dışında tutmaya çalıştık.[150] Buna rağmen, bir terzinin başarısının, dolayısıyla da fiyatının, o terzinin modayı ne kadar yakından takip ettiğine ve hatta kendisinin ne denli moda olduğuna bağlı olduğunu da belirtmek gereklidir. Moda olan terzilerin tamamı ecnebi ve ekalliyet mensubu "Frenk terzileri" olunca, bunların arasına bir Müslüman veya Türk kadınının terzi olarak katılması, verdiğimiz çeşitli örneklerden de görüldüğü gibi, zamanla neredeyse imkânsız hale gelmiştir.

İlk "İslâm terzihânesi" girişimlerinin başarısızlığa uğrama nedenlerini bu yazı boyunca etraflıca tartışma olanağı bulduk. Biraz da "Frenk terzileri"nin Müslüman Osmanlı toplumda sağlamış oldukları büyük başarının sırrını aramaya çalışalım. Çağdaşlaşmayı Batılılaşma, Frenkleşme eğilimi olarak algılayan Müslüman Osmanlı toplumunda yaşanan hızlı dönüşümün en önemli dinamiğini moda meselesi oluşturuyordu. Osmanlı İmparatorluğu kendi Doğulu geleneklerini terk ederek hızla Batı'ya doğru yöneldikçe, Osmanlı toplumu da şekilsel ve yüzeysel olarak Batılılaşıyor, en azından dış görünümünü oluşturan kıyafetlerini Batılılaştırıyordu. Geleneksel giysiler "demode," Batılı giysiler de "moda" oldukça, Batılı giysilerin modasını takip eden Osmanlılar çağdaş, takip etmeyenler de mürteci olarak kabul edilir hale geldiler. Çağdaşlaşmayı Batılılaşma ve Frenkleşme ile birbirine karıştıran Osmanlı toplumunun geçirmekte olduğu dönüşümde, modayı belirleyen "Frenk terzileri"nin rolü büyük oldu.

Ayrıca, işin sınıfsal bir boyutu da vardı: Müslüman Osmanlı toplumunun varlıklı kesimleri arasında kendi diktiği elbiseyi giymek "out," "Frenk terzileri"ne diktirilmiş "en son moda" elbiselerle gezinmek "in" olmuştu. Oysa, moda sabun köpüğü gibi geçiciydi. Her gün bir başka kumaş ya da model moda oluyordu. Bin bir zahmetle "Frenk terzileri"ne yaptırılan elbiseler daha eskimeye bile yüz tutmadan süratle "demode" oluyor, gözden düşüyordu. Kadınlar bu giysilerin yerine "son moda" yenilerini yaptırmak için koşuşturdukça, tüketim çarkları da gayet güzel işliyordu. Bir elbisenin modası o elbisenin kumaşı henüz eskimeden geçmiş olduğu için, "demode" elbiselerle dolaşmak zorunda kalmak varlıklı kadınların en büyük kâbusu haline gelmişti. Zira, her ne kadar temiz ve yeni olursa olsun, "demode" bir elbise sahibesinin sınıfsal konumunun toplumun nispe-

Hanımlara Mahsus Gazete'nin *elbise modellerinden örnekler. (Sayı 3-74).*

ten aşağı kesimlerinden olduğunu gösteriyordu.

Müslüman Osmanlı kadınlarının kendi giysilerini başka kadınlara diktiriyor olması, kadınlar arasında yeni sınıfsal ilişkileri de beraberinde getirmişti. Örneğin, bir yandan en ünlu ve en pahalı "Frenk terzileri"nin terzihanelerinde çalışan Rum, Musevi ve Ermeni asıllı dikişçi Osmanlı kızları en düşük ücretlerle ve en kötü koşullarda çalıştırılıyor, haklarını aramak amacıyla sokaklara dökülmek, hatta patronlarına karşı grev yapmak durumunda kalıyorlardı.[151] Öte yandan, bazı Müslüman Osmanlı kadınları bayramlar, düğünler, nişan ve sünnet törenleri gibi Müslüman Osmanlı toplumunun önem verdiği günler için "Frenk terzileri"ne kat kat yeni elbiseler diktiriyor, elbisenin kumaşı, modeli ve en nihayet terzisiyle övünüyorlardı.

Bazı "Frenk terzileri" Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi olan Yıldız Sarayı'na kadar ulaşmış, bazıları da devlet ileri gelenlerinin konaklarına bile dadanmışlardı. Bazı "asil aileler," konak kadınlarının Beyoğlu'nda terzi ve kumaşçıları gezip dolaşmasına göz yummak yerine "Frenk terzileri"ni konağa davet etmeyi tercih ediyorlar, ölçü alma, kâğıt patron çıkarma, biçki, elbise provası, dikiş ve nakış işlerini konakta yaptırmaya gayret gösteriyorlardı. Taşrada yaşayan zengin ailelere mensup Müslüman Osmanlı kadınları da İstanbul'daki bu giyim kuşam furyasından nasiplerini almışlardı. Taşrada yaşayan kadınlar için İstanbul'da ısmarlama diktirilmiş bir elbise neredeyse altın kıymetindeydi. İstanbul'dan modeller beğeniliyor, kumaşlar ısmarlanıyor, beden ölçüleri gönderiliyor, telgraf ve posta yoluyla ünlü terzilere erişiliyor, peşin parayla ısmarlama dikilmiş elbiseler karton veya teneke kutular içinde taşradaki zengin müşterilere ulaştırılıyordu.[152]

Aynı şekilde, yaptırılan elbiselerde kullanılacak kumaşlar da gayet önemliydi. Kumaşın kalitesi arttıkça, elbise için alınacak terzilik ücreti de artıyor, ünlü terziler "kötü" diye niteledikleri ucuz kumaşlarla çalışmaktan kaçınıyorlardı. Kumaşını kendisi alıp getiren müşterilere kotü davranılıyor, kendilerine "aldıkları kumaşların istenilen modele kesinlikle gitmeyeceği" söyleniyordu. "Frenk terzileri"ne kumaş beğendirmekte güçlük çeken saf Osmanlı hanımları, kumaşlarını terzinin kumaş reyonundan seçmeye veya terzinin bağlantılı çalıştığı kumaş mağazalarına gidip oradan satın almaya zorlanıyorlardı.[153] Müşterilerin aldığı her kumaş için bu mağazalardan komisyon kazanan terziler, nispeten daha varlıklı ve eliaçık müşterilerini yanlarına takıp anlaşmalı kumaşçıya götürüyorlar, komisyonlarına komisyon katıyorlardı. En cömert müşteri grubunu oluşturan konak kadınları için ise terziler kumaş ve modeli kendileri beğeniyor, önceden alınan beden ölçülerine göre provasız biçilmiş, dikilmiş ve işlenmiş elbiseleri bohçalara sarıp müşterinin konağına teslim ediyor, hazırlanan elbisenin beğenilmesini sağladıktan sonra da butun bu emeklerin karşılığında yüklüce bir fatura çıkartıyorlardı.

Müşterinin "yağlı kuyruk" olduğu anlaşılırsa, hemen veresiye verme, kredi açma ve borç verme mekanizmaları devreye giriyordu. "Frenk terzileri" veresiye dikerek ve veresiye dikecekleri elbiselerin kumaşları için anlaşmalı oldukları mağazalarda kredi açtırarak, kadınları derin bir borç girdabının içine çekiyorlardı. Borç ödemeleri aksamaya başlayınca, müthiş faizler işlemeye başlıyor, borçlar gün geçtikçe iyice ödenemez hale geliyordu. Borç girdabının en dip noktası, aldığı kumaşların ve diktirdiği elbiselerin parasını ödeyemeyen bazı kadın müşterilerin yine terziler aracı-

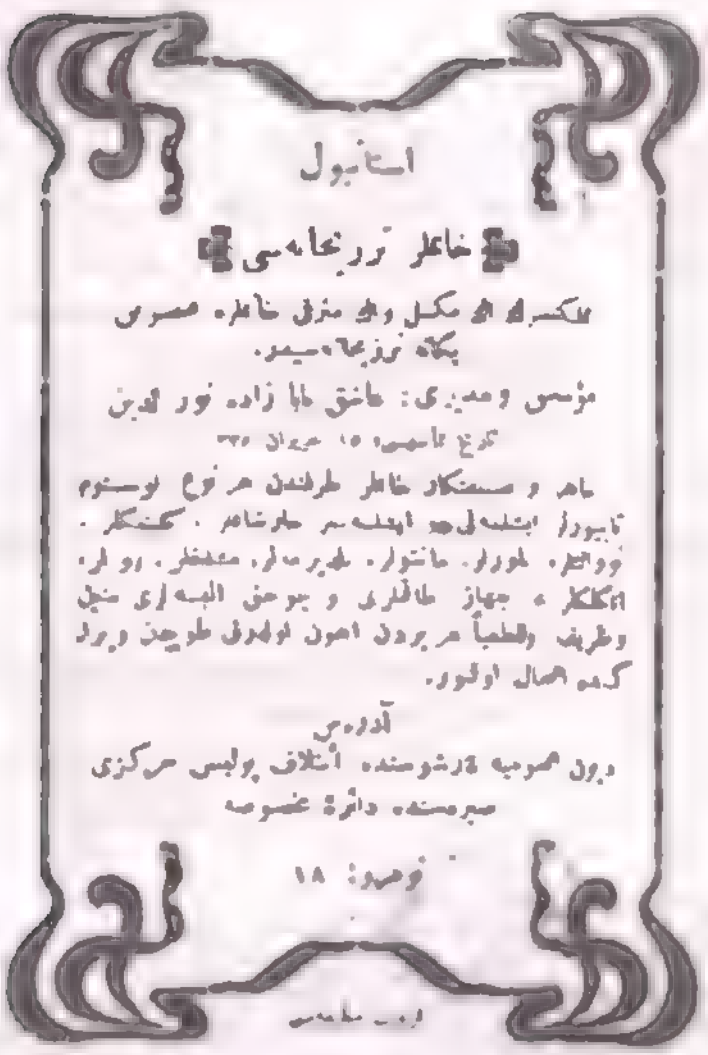

İstanbul Hanımlar Terzihânesi ilan kartı.

lığıyla kötü yola düşmesi, randevu evi olarak hizmet veren bazı terzihaneler aracılığıyla el altından bazı erkek müşterilere pazarlanmasıyla sonuçlanıyordu. Mathilde Manukyan örneğinin de bizlere göstermiş olduğu üzere, İstanbul'un fuhuş sektörü kadın terzilerinden besleniyordu.

"Milli Moda"

Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hareketinin genel bir değerlendirmesini yapan Tezel Taşkıran, "görülüyor ki kadın derneklerinin önemli bir kısmı kadınlara dikiş dikiştirmek, el işleri yaptırmak suretiyle hayatlarını kazanmalarına yardım etmek çabasında bulunmuştur," demektedir.[154] Bu gözlem özellikle milliyetçi ve feminist nitelikler taşıyan II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1918) ve Mütareke Dönemi (1918-1923) Osmanlı kadın örgütleri için son derece geçerlidir. Osmânlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin Hanımlar Hey'et-i Merkeziyesi, Osmanlı Kadınları Esirgeme Derneği, Türk Kadınları Biçki Yurdu, Kadıköy Fukaraperver Kadınlar Cemiyeti, Ma'mûlat-ı Dâhiliye İstihlâk-ı Milli Kadınlar Cemiyeti, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi, Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti, v.b. gibi pek çok feminist ve milliyetçi kadın kuruluşu kadınlara biçki ve dikiş öğretmeye çalışmışlar, bu amaçla terzihaneler ve atölyeler (darü's-sınâalar) açarak onları terzilik yoluyla çalışma hayatına atılmaya teşvik etmişlerdi.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda giderek güç kazanmaya başlayan milliyetçilik akımı, "yerli malı kullanalım", "yerli işgücünden faydalanalım," "milli moda yaratalım," gibi pek çok milliyetçi ve devletçi toplumsal siyaset eğilimini de beraberinde getirmişti. Batı'nın özellikle giyim konusundaki ekonomik ve kültürel hegemonyasını biraz olsun kırabilmek ve Müslüman Osmanlı kadınlarının yerli üretim kumaşları yine kendileri gibi Müslüman Osmanlı kadınlardan oluşan kadın "İslâm terzileri"ne diktirmelerini sağlayabilmek için, milliyetçi ve feminist Osmanlı kadın örgütleri bir "Milli Moda" yaratmak girişiminde bile bulunmuşlardı.[155]

Müslüman Osmanlı toplumunda milliyetçi bilinç yerleştikçe, İngiliz kumaşlarının ve "Frenk terzileri"nin modası da hızla geçmeye başlıyordu. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve diğer müttefiki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile yapılan ikili anlaşmalar sonucunda, 1917 yılında Avusturya'nın Brun kentindeki sanayi mektebinde okumak üzere gönderilmiş olan Osmanlı talebelerinden birisi olan A. Vâsıf Bey, yurda dönüşünden hemen sonra "mensucât ve boyacılık mutehâssısı" sıfatıyla kaleme aldığı *Sanâyimizin Esbâb-ı İnhitâtı ve Terakkisi Çareleri* ("Sanayimizin Geri Kalmışlığının Sebepleri ve İlerlemesi İçin Çareler") kitabının önsözüne şöyle başlıyordu:

"Sırtındaki elbiseyi yapmaktan âciz ve ihtiyâc-ı hayâtiyesini (yaşamsal gereksinimlerini) hâriçten tedârike (yurtdışından sağlamaya) mecbûr kalan bir millet, başkalarının esâretine mahkûmiyetten kurtulamaz."[156]

1920'li yıllarda boncuk işlemeli elbiseler çok modaydı.

A. Vâsıf Bey, bu görüşünde kesinlikle çok haklıydı. Ancak, eminim ki bu veciz satırları kaleme alırken, dönemin bütün Osmanlı aydınları gibi muhtemelen kendisinin de üzerinde "İngiliz kumaşı"ndan yaptırılmış ve Beyoğlu'ndaki "Frenk terzileri"ne diktirilmiş bir elbise vardı...

Kıyafetin şekil ve içerik olarak millileştirilmesi talebi ve memleketin ücra köşelerinde açlık ve sefalet yüzünden insanlar ölürken, son moda Avrupa kumaşlara, "Frenk terzileri"ne, lüzumsuz elbiselere avuç avuç paralar verilmemesi çağrısı Osmanlı ve Türk aydınlarının gündeminden hiç düşmemiştir. *Basiret* gazetesinin 5 Ekim 1875 tarihli nüshasında, ünlü vatanperver Nâmık Kemâl tarafından Anadolu'da o yıl yaşanmakta olan kuraklık ve kıtlık ile ilgili olarak yazılmış olduğu anlaşılan bir yazıda, ünlü şair Müslüman Osmanlı toplumunun bu konudaki duyarsızlığını şu sözlerle eleştiriyordu:

"Elde avuçda bulunanlar da kifâyet etmeyip üzerlerindeki elbiseyi birer birer çıkarıp bir dilim ekmeğe bedel vermişler. Şimdi pek çok yerlerde erkekler kadınlar bir para değeri olmadığından ellerinde kalan eski püskü hasır, eski kilim ile tutar yeri kalmamış elbise parçalarına bürünüp bunlarla ayıplarını örter ve pek çoğu dahi bunları bile bulamayıp çırıl çıplak ağlaşıp bağırıyorlarmış... ...Muhaddarât-ı vatan (vatanın örtünen kadınları) çırıl çıplak sokaklar ortasında kalsın, ayıbını örtecek bir bez parçası bile bulamasın da, biz terzi Mirian ve terzi Germenais'in ve terzi Palmonis'in biçdiği yeni moda urbalarından başkalarını beğenmeyip de onları ateş pahasına alalım. Buna insâniyet, merhamet nasıl rızâ verir. ...Birçok vatan evlâdı taşlar topraklar üzerinde üryân ve giryân (çıplak ve ağlamaklı) ızdırâp ile perişân olsun da biz hânc ve sâhilhânelerimizde pembe şilteler üzerinde nâz ü niam (nimetler) ile yan gelip oturalım. Kuş tüyünden yastığa baş koyalım. Buna insâfı, himmeti, merhameti, diyâneti olan vicdân nasıl cevâz verir? Allah nasıl razı olur? Kundakdaki, kucağındaki, beşikteki ma'sûmlar analarının memelerinde süt bulamayıp açlıktan çırpına çırpına can vetsin de bizim evlâdımız çarşılarda, gazinolarda, Beyoğlu'ndaki tiyatrolarda, Kâğıthâne'de, Göksu'da, yâni hava ve hevesi yolunda birçok paralarını bedava isrâf ve hebâ etsinler. Buna hakk-ı âlâ ve hakk-ı uhuvvet, hamiyyet, merhamet ne vechile râzı olur? ...Bizim eskimiz bu biçârelere yeni gibi makbûle geçer, kış gelmekte olduğundan bir an evvel bu çıplakların üzerilerine giyecek elbise yetiştiremezsek, kıtlık ve açlıktan canını kurtaranları da soğukdan dondurmuş olacağımız açıktır..."[157]

Nâmık Kemâl'in bu sözleri, söylenecek pek fazla bir şey bırakmıyor...

Bitti.

NOTLAR

127 Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, (İstanbul: Metis Yayınları, 1994), s. 299; Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri," **Toplum ve Bilim**, No. 53, Bahar 1991, s. 148.

128 Suad Said, "İşçilik," **Kadınlar Dünyâsı**, No. 60, 2 Haziran 1329, ss. 2-4.

129 Kadınlar Dünyâsı, "Terzilik," **Kadınlar Dünyâsı**, No. 66, 8 Haziran 1329, s. 1.

130 **A.g.e.**, s. 1.

131 **A.g.e.**, s. 1.

132 "Osmanlı Müdâfaa-i Hukûk-ı Nisvân Cemiyeti," **Kadınlar Dünyâsı**, No. 72, 14 Haziran 1329, s. 1.

133 **A.g.e.**, s. 1.

134 Kadınlar Dünyâsı, "Terzi Evi," **Kadınlar Dünyâsı**, No. 72, 14 Haziran 1329, s. 1.

135 **A.g.e.**, s. 1.

136 Kadınlar Dünyâsı, "Kuvvetlenmizi Birleştirelim," **Kadınlar Dunyâsı**, No. 74, 16 Haziran 1329, s. 1.

137 **A.g.e.**, s. 1.

138 Kadınlar Dünyâsı, "Birinci Sene-i Devriye Münâsebetiyle," **Kadınlar Dünyâsı**, No. 138, 4 Nisan 1330 / 22 Cemâziyyelevvel 1331, ss. 2-7.

139 "Bir İslam Müessesesini Ziyaret: Biçki Yurdu Müessesesi," İnci, No. 10, 1 Teşrînisâni 1335, s. 16.

140 Serpil Çakır, "Kadın Örgütleri: Osmanlı Dönemi," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt. IV, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1994), ss. 354-355.

141 T[ürk] Y[urdu], "Türk Kadınlarında İktisâdî Terakkiyât," **Türk Yurdu**, Cilt. VI, 1330, s. 2393.

142 **A.g.e.**, s. 2393.

143 Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını**, (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1996), s. 133.

144 Türk Kadınları Bıçki Yurdu ile ilgili ayrıntılı bir çalışmamız yakında yayımlanacakdır.

145 "Hanımlarımızın Teşebbüsü," **Hâdisât**, No. 168, 17 Haziran 1335 / 18 Ramazân 1337, salı, s. 2.

146 Şefika Kurnaz, **II. Meşrutiyet Dönemi'nde Türk Kadını**, s. 134.

147 "İstanbul Hanımlar Terzihânesi," İlân kartı, (İstanbul: Karabet Matbaası, 1335).

148 **A.g.e.**

149 A. Râsime, "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret," **İkdâm**, No. 2374, 22 Kanûnisânî 1316 / 14 Şevvâl 1318 / 4 Şubat 1901, pazartesi, ss. 3-4.

150 Osmanlı İmparatorluğu'nda kıyafet modaları ve değişen tüketim eğilimleri için: bkz: Donald Quataert, "Clothing Laws, State, and Society in the Ottoman Empire, 1720-1929," **International Journal of Middle East Studies**, Vol. XXIX, No. 4, 1997, pp. 403-425.

151 "Terzi Amelesinin Ta'tîl-i Eşgâli," **İştirâk**, No. 12, 14 Mayıs 1910, ss. 187-188.

152 "Hanımlara Mahsûs Gazete İdârehânesi'nin Ayrıca Küşâd Olunan Terzihânesi," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 54, 29 Şubat 1311 / 27 Ramazân 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

153 "Elbiselik Kumâş İştirâsı," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 55, 14 Mart 1312 / 11 Şevvâl 1313, Kısm-ı Musavver, ss. 1-2.

154 Tezer Taşkıran, **Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1973), s. 40.

155 Nicole A.N.M. van Os, "Ottoman Women's Reaction to the Economic and Cultural Intrusion of the West: The Quest for a National Dress," Katja Füllberg-Stolberg, Perta Heidrich, Ellinor Schöne (eds.), **Dissociation and Appropriation Responses to Globalization in Asia and Africa**, (Berlin: Zentrum Moderner Orient, 1999), pp. 291-308.

156 A. Vâsıf, **Sanâyimizin Esbâb-ı İnhitâtı ve Terakkisi Çareleri**, (İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1922), s. 3.

157 Nâmık Kemâl, "İsturdâd: Anadolu'da Çiftçilerin Hâli," **Basiret**, 23 Eylül 1290 / 5 Ekim 1875, s. 1; Haydar Kazgan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme**, (İstanbul: Tô-bank Yayınları, 1991), ss. 225-227.

Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret

Şu satırları nazar-ı mütâlaaya alanların onda, yirmide, hatta kırkda biri: serlevha-i makâlemi teşkîl eden şu "kadınlar" ile "sanâyi ve ticâret" kelimeleri arasında bir münâsebet, bir râbıta bulamazlar. Hele "kadın" ve "ticâret" kelimelerini mezc ve tevhîdi gayr-ı kâbil iki modayı gösterir bulurlar. Şu yolda düşünen zevât emin olsunlar, bizden alâim-i istiğfâr görmeyecekler... Elfâz-ı hayret ve taaccüb işidemeyeceklerdir. Fikr-i ticâretin erkeklerimiz arasında süret-i lâyıkada rağbet, kabûl ve tatbîk görmesi için onlara gazetelerin ve ale'l-husûs şu mühimmeyi nazar-ı i'tinâda tutmakdan hiçbir vakit hâli kalmamış olan İkdâm'ın tefhîmât ve teşvîkâtda bulunduğu sıralarda kadınların henüz ibtidâi devr-i tekâmülde olan dimâğlarında o fikrin vücûdu bi't-tabîi tasavvur edilemez. Erkeklerimizin binde, on binde birinin -güyâ pek müdhiş, pek tehlikeli, yâhûd pek bayağı bir şey imiş gibi- yaşamadıkları, yanaşmak istemedikleri, ticâretin kadınlar tarafından -kendilerine münâsip ve haklarında ahkâm-ı şer'-i şerif ile âdât-ı sâlime-i İslâmiye'ye muvâfık süretde- icrâ olunması farz-ı mahâl evlerin mefrûz bir şey gibi de telakki olunamayacağı bedihiyyâtdandır. Ellerinde san'atları bulunduğu ve hâl ü vakitleri de yolunda olduğu hâlde hünerlerinden tarîk-i makbûl-i ticâretle istifâde etmekden çekinen hanımlar görülüyor, ki hâllerine ve bunları ticâretden utandıran, çekindiren fikirlere acımamak, esef etmemek elde değildir. Eğer bunlar zihinlerinde kökleşmiş olan bazı fikirler, -ki tücâcarlık ve esnâflık ile bayağılığı, âdîliği bir gibi görenlerin hayâllerinden tevlîd ve ta'mîm etmiş, herkesin dimâğına girmişdir- bu fikirler sâikasıyla bi'z-zât bir meslek-i ticâret tutamayacaklarsa bari fakr ü sefâlete ma'rûz kalacakları hâl-i hazırlarından istidlâl olunan çocuklarını öyle bir mesleğe isiâk etseler! Onları geçindirecek bir koca bulmakdan kat'-ı ümid etmemekle beraber bütün kuvvâ-yı zihniyeyi öyle bir kocanın zuhûruna masrûf bırakmak da revâ mıdır? Varsın kendilerine yalnız geçindirecek değil, fakat ganâ içinde yaşadacak bir zevc bulunsun, kadının kırk elinde işe yarar bir hüner, bir san'at bulunur da evde bir taraftan çalışırsa, bir ticâret tutup da kendisi gibi hâmisi, iâşe edicisi olmayanlara sa'y ü kesb yolunu açar, gösterirse fenâ mı olur? Şu hâlde ailesi daha ziyâde saâdet ve refâh bulmaz mı? Ve böyle bir çığır açanlar -namûskârâne sa'y ü amel, namûskârâne kazanç, mahzûrâtdan imiş gibi- köşede bucakda san'atlarını saklayan, körleştirenlere, gizli gizli iş görenlere, şevk ve cesâret vermezler mi? Böyle iş görenlerin o hâlde lâyıkıyla feyz bulmayan, teşvîk ve tergîb görmeyen, hünerleri feyz bulur, dâire-i kesbleri de tevsî' etmez mi? Bugün kendini tanımayan, müşterileri dört beş kişiden ibâret olan meselâ yemeni oyacısı o zamân san'atını ilerletir, ticâreti tevsî' eder. Esbâb-ı ta'yişini te'mîn eyler ve yanına şâkirdler, çıraklar bile alarak işi büyüdmez mi, ve bir taraftan kendi gibi sâhibât-ı san'at yetişdirmez mi? Elinden güzel biçki, güzel dikiş geldiği hâlde hakkında bazı akıllılar tarafından "bak! bak! filân hanım yabancı işiyle geçiniyor!" gibi teemmülsüz sözler söylenmesinden ihtirâzen yedd-i san'at-perveri muattal ve kesesi tehî kalan bî-çâre kadınlar teşvîk gördükleri zamân meydâna çıkıp da bize İslâm hemşirelerimizden meselâ terziler göstermezler mi...?

Bunların hepsi olur. Fakat, işâret etdiğim vechile, ne vakit erkeklerimiz, kadınlarımız fikr-i ticâreti süret-i sahîhe ve lâyıkada teşhîs ve teemmül ederler ve tarîk-i ticâretin sâliklerini vâkıfâne, hamiyyet-perverâne, teşvîk ve tergîb eylerler ise olur. Bu şevk ve rağbetin vesâil-i izhârını hazırlamalıyız. Fikr-i ticâreti lâyık olduğu sûretde anlayanlar, bunu öyle anlamayanlara tefhîm etmelidirler.

Şimdiki hâlde ise elinden iş gelen kadınları hem-cinslerine mahsûs esâslıca bir ticârete sülûk etmek için teşvîk edecek olsak garîb cevâplar alırız. Namûsuyla çalışıp da semerât-ı sa'yi ve san'atını satarak te'mîn-i maîşet eden kadınlar -ki içlerinde kibâr düşkünleri bulunur- güyâ zarûrî bir fenâlığa sevk ediliyorlarmış gibi, iğbirâr ile karışık bir mahzûniyetle bize şöyle derler: "Zâten şu hâle düşdüm. Odamın bir köşesinde gizlice yabancı işi görüp geçinecek arıyorum. Dosta, düşmâna karşı bir de meydâna çıkıp da esnâflık mı edeyim?"

Görüyorsunuz a! Ne büyük endişe! Ne büyük felâket...!

A, hanım! Şer' ve namûsunun tekbîh ve men' eylediği vesâit ile eline para geçirip de kutusunu Pigmalyon'dan otuz kuruşa aldığı pudralara, ufak bir şişesini yarım liraya iştirâ eylediği levântalara bulanarak, gark olarak, Lion'dan tedârik eylediği ağır kumaşdan çarşaflara bürünerek, sokaklarda dolaşan kadınlardan değilsiniz a! Yabancı işi ne demek? Hangimiz öyle iş görmüyoruz? Hem ticâretde bu ta'bîre yer var mıdır? Bâyi ile müşterinin her ikisi de yekdiğerinin muhtâcıdır. Taksîm-i amel kâidesidir ki, azâ-yı hey'et-i beşeriyenin kimini satıcı yapar, kimini alıcı. Bu sıfatlar onlar üzerinde dâimi dahi değildir. Şuradaki bir şeker bâyisi, ötede bir kahve müşterisi olur, ekmekçi Veli'ye, bir diğeri de ötekine gider. En mükemmelinin sermâyesi iki mecidiyeyi aşmayan bir kundura boyacısı binlerce lirâ sermâyesi olan büyük bir mağazanın boya ve fırça bâyilerinden olur. Arz ve taleb kâidesi şahsa bakmaz, keseye, ihtiyâca bakar. Eli iğne tutmağı öğrenmemiş bir kadına meselâ musanna' işlemeli bir mendilinizi bâyi etmekden niçin sıkılıyorsunuz? Demin söylediğim binlerce lirâ sermâyeli mağaza sahibi bizim kundura boyacısının taleb etdiği boyayı, fırçayı -bâyi bir kundura boyacısı olduğu için- vermemeli mi? Eğer tüccâr böyle tabakât-ı ictimâiyeye müteallik endişelere düşmüş olsalar asrımızın evsâf-ı mümeyyezesinden ticâret hiç şimdiki hayret-efzâ derece-i vüs'at ve mükemmeliyeti bulur muydu? Ticâretden hem şahsî hem de san'at i'tibârıyla düşünülecek şey ancak nâmüs ve istikâmetdir.

Biz bu hanıma böyle demek isteriz.

Ticâretde bu hanım gibi düşünceleri olmayan kadınlar -ki yemenici, bohçacı, gibilerdir- bunlara şu ufak ticâretleri biraz tevsî' etmeği, biraz esâslandırmayı tavsiye edecek olsak onlardan başka türlü cevâblar alırız: "Ne diyorsun hanımcığım? Nerede sermâye?.." Bî-çâre kadın! Sermâye nerede olacak? Sendedir! Senin gözlerinde, senin ellerinde, senin fikir ve azmindedir. Bunlardan büyük sermâye mi olur? Bazı âlimler vardır ki, ticârete sülûk edenler onlara bî-gâne kalmamak lâzım gelir. Bilirim: bu âlimlerin hatta isimlerini ne rahmetli kocandan, ne de dayından işitmemişsindir. Muheyyelât-ı Aziz Efendi'yi çıtır çıtır okuyup da anlatan komşu hanım bile sana böyle şeylerden şimdiye kadar hiç söz açmamışdır. Sana evvel be-evvel söyleyeyim ki bu âlimler paranın nerelerden çıkdığını söylemekle beraber sana: "git de Bahçe Kapısı'nda, Karaköy'de yaygaralarla satılıp, kazanan altı yüz bin Frank alan biletlerden al!" demez. Onlar, erbâb-ı sa'ya hitâb eder. Meselâ ilm-i iktisâda dâir herhangi kitâbı açarsak ilk sahifelerde görürüz ki, servetin menba'-i asliyesi ikidir: biri tabîat, diğeri sa'y ü amel. Sana basit birkaç misâl söyleyeyim: ebegümeci satan ma'hûd kadınlar ticâretin en basitini icrâ edenlerdir. Kıra giderler, ebegümeci-

yi toplarlar, bunun çamurlu topraklı yerlerini temizlerler, sonra demet yaparlar, şehre getirip satarlar. Ebegümeciyi onlara toprak, tabîat veriyor. Onu temizleden, demet yapdıran, şehirde satdıran şey de onların sa'y ü amelleridir. Elleri, bacaklarıdır. Kibâr hanımlardan biri kendine sigâra yapılmak üzere sana bir mikdâr tütün verir. Sen ona istediği sigâraları yapar, verirsin, tütünü tabîat veriyor. Zürrâ'ı Reji'ye satıyor, Reji onu içilecek hâle sokdukdan sonra bâyilerine dağıtıyor. Bunlardan birinden o hanım alıyor, bu sigâralar yüzünden sana gelen ücret, para da senin kendi sa'y ü amelindir, parmaklarındır. Zennûbe'nin kocası Mehmed neden öyle zengin olmuş, hasadçıları çoğalmış? Denizde yaşadıkça herkesin mâlı müşterek demek olan bâyî' otuz, kırk paralık bir olta ile ihzâzdan yaşlanmış. Kazandığından akvât-ı yevmiyesini ayırıp bâkîsini san'atına müteallik edevâta hasr etdikçe işini ileri sürdürmüş, bugün dalyanlar sahibi olmuş. Balıkhâne'de i'tibâr kazanmış, otuz paralık sermâyeyi çalışa, kazana, çalışma, zamm olunca meydâna işte servet çıkmış...

Lâyıkıyla işe girişmek için sermâyenin fıkdân ve kılletini iktihâm olunmaz mevâddan add eden kadının fikrine sermâyenin nerelerden çıkdığını böylece anlattıkdan sonra ona daha canlı, fikrine daha mülâyim misâller göstermek pek kolaydır:

Ekserisi Lehli olmak üzre İstanbul'da bir çok bohçacı madamlar vardır ki, her eve girip çıkdıkları için bunları bilmeyen yokdur. Bu madamlan istıcvâb edenler anlar ki, hemen kâffesi işe girdikleri zamân değerli bir sermâyeye mâlik değiller imiş; hatta bazısının cebinde beş on mecidiyeden ziyâde yokmuş. Madam ne yapmış da işi ilerletmiş? Evvelâ beş on mecidiye ile bir mikdâr basma, bir mikdâr yünlü tedârik etmiş. Bunları kolunun altına sıkıştırdığı gibi başlamış devr-i eyvâna. Hâne sâhibesinin elbiseye müteallik havâyicinin tedâriki için çarşıda, pazarda dolaşmak külfetinden vâreste bırakmakla beraber kendi evinde, minderciği yâhûd kanepesi üzerinde kemâl-i rahatla kumâş intihâb ve muâyenesi vesilesini ihzâr eden madamaya kapılar açılmış. Bohçacı kadın ibtidâi muâmelâtında rehne mukâbil ziyâdece para istemeği zihninden muvakkaten çıkarmış. Arşını kendine beş altı kuruşa mâl olan yünlüyü arşın başına nihâyet yirmi para ticâretle satmış, iki kuruşa aldığı basmadan (bundan sürüm daha ziyâde olduğu için) beher arşınında beş para ticâretle kanâat etmiş, müşteri elbetde çoğalmış. Madam başlamış Orozdi Back'tan topdan mâl iştirâ'sına. Böyle topdan alışda parça parça mâl satın alanlara edilmeyen iskontolar icrâ olunduğundan madama yalnız bundan ayrıca bir kâr kapısı açılmış. Müşterilerle hukûk ve münâsebet artdığı cihetle, gâyet az kâr ile kanâat, hatta inde'l-icâb sermâyesine veya ondan aşağı fiyâtla mâl satmış. Usûlünü silmiş, çıkarmış. El-hâsıl madama işi ilerletdikçe ilerletmiş. Galata'da bin beş yüz lirâya ev satın almış, yâhût Hasköy'de bir ev yaptırmış. Onar, on beşer, yirmişer kuruş yevmiye ile üç hamal tutmağa başlamış, hânesinin bir köşesinde satılık eşyâ bile yığılmış. Bunların yanı başında bir kaç yüz lirâ birikmiş, madamın hesâb defterinin alacak kısmının yekûnu bin lirâyı bulmuş... Bunların hepsi aslen bayâğı ailelerden de değildir. Bu Lehli kadınlar meyânesinde kibâr düşkünlerine az tesâdüf olunmaz. Fakat geviş getirir gibi herşeyi zihinlerinde evirip çevirmekle vakûrâne bir fıkr-i sefâlet içinde yaşamağı nâmüskârâne sa'y ü amele tercîh etmemişlerdir. Fikr-i ticâreti zihinlerine yerleşdirmişler, bohçalarını koltuklarına sıkışdırdıkları gibi sokağa fırlamışlar... Yorulmak, durmak, dınlenmek nedır bilmezler. Gördüğümüz bütün havârık-i ticâriyenin esâsı olan ikdâmı elden terk etmezler. Çoğu pazarlarını, yortu günlerini bile unutmuşlar. Sa'y ve gayret vücûdlarına selâmet ve metânet, sıhhatlerine kuvvet verdiği için kışın dondurucu soğuklarına, yazın bayıltıcı sıcaklarına bakmazlar, kâr ü kesb arkasında koşar dururlar. Kiminin ihtiyâr bir validesi, kiminin sakat bir kocası vardır, kiminin de ölen hemşire veya teyzesinin çocukları başına kalmışdır, onları beslerler, okudur, yatırırlar. Sa'ylarının semerâtı başkalarına da yetişir.

Şehrimizde terzilik eder hiç bir İslâm hanım tanımakla müteşerrif değiliz. Elbise gibi havâyic-i beşeriyenin birincilerinden birine taalluk eden ve bi'l-hâssa nisvânca pek mühim olan bu san'atı memleketimizde icrâ eden Rum ve Ermeni vatandaşlarımıza bakarsak içlerinden pek çoğu çıraklıkdan, yamaklıkdan başlayarak yetişmiş, başlı başına sahibe-i mâl ve san'at olmuş ve iktisâb-ı servet bile eylemiş buluruz. Terzilik mu'teber ve kazançlı bir san'atdır. Fakat, baba, zevc gibi hâmilerden ve servetden mahrûm bir kadına gitsek, eğer kendisi artık kendisi yapamazsa bari kızını bir terzi çıraklığına vermesini teklîf etsek derhâl muâmele-i bârda görürüz. Ne için? Terzi çıraklığı için! "Benim bir tanecik... nurtopu gibi kızım... benim büyük birinin karısı olacak kızım... terzi yamağı olsun da bir takım murdâr karıların hizmetçiliğini mi etsin? Kahrını mı çeksin?..."den tutturarak olanca hissiyât-ı infiâlini döker, saçar... Terzi çıraklığı! Fakat insânlar hep bu çıraklık tabakasından geçerler. Fikir ve san'atın tabakât-ı aliyesi o kadar yüksekdir kı, oralara can-baz-vâri bir iki sıçrayış ile varılmaz. Çıraklığı, yamaklığı tezyîf eden fakir hanımlara hitâben tekrâr ederiz kî, insânlar hep çıraklıkdan yamaklıkdan yetişirler. İşin içine din ve nâmûs ve hamiyyete münâfî şeyler girmedikçe her san'at muhterem dır. Mektebler nedır? Bir taraftan usta, diğer taraflardan çıraklardan, yamaklardan müteşekkil heyeti ihtivâ etmiyorlar mı? Yaşın ilerlemiş olması eğer kuvvâ-yı akliyeyi bazı san'ata karşı zayıf bulunduruyorsa, bazı istidâdâtın mahfını intâc etmiş ise, (kırkından, ellisinden sonra okuyup yazmış, hatta şöhret bulmuş pek çok zevât hâtırımıza gelmekle beraber) ona bir şey demeyiz. Fakat böyle hâller olduğu takdîrde hele kızını bu yolda yetişdirmeği, manâsı ekseriyâ pek yanlış telakkî olunan "haysiyyet"e münâfî bir şey görmek de büyük bir sâf-derûnlukdur.

Bizim Mekteb-i Hukûk gibi mektebler var ki, orada kırk yaşında adam var. Hem bu gibilerin çoğu devâir-i devletde bir mevki' tutmuş, geçineceğini te'mîn eylemiş zevâtdır. [s. 4] Bunlar o mektebin muallimlerinin çırakları, yamakları, çömezleridir. O hocaların da vaktiyle böyle olduklan gibi. Mes'ele bir öğrenme ile öğretme mes'elesidir. O kadar. Herkes "hanımefendi" olup da terziyi ayağına çağırmak, âmirâne sipârişlerde bulunmak ister. Fakat ne çare ki kavânîn-i tabîiye ve hâdisât-ı dünyeviye iktizâsınca insânlar fikren, bedenen bir hâddden çekilmiş gelmiyorlar. Eğer demin söylediğim hanımın kızı için tahayyül eylediği "büyük birinin" kendi veya babası yedd-i hilkâtden biraz servet-i tabîiye ile çıkmamış olsa idi, şüphesiz "büyük bir bey" olamazdı ve bi-çâre hanımın kızı da cehâletle beraber kocasız kalmak felâketine uğrardı!

Şu makâlem kârielerimle bir hasbihâldir; hâherâne, sâdıkâne bir hasbihâldır. Fakat neşrine delâlet eylediğim şu fikirleri erkeklerimizin çoğu zihinlerine koymalı, yerleşdirmelidir...

E[lif] Râsime.

E[lif] Râsime. "Kadınlar, Sanâyi ve Ticâret." **İkdâm**, No. 2374, 22 Kanûnısânî 1316 / 14 Şevvâl 1318 / 4 Şubat 1901, Pazartesi, ss. 3-4.

TURGUT KUT

Godyalar Kimdir, Nasıl Delirir ve Eğlenirler?

Perili Godyalar

Eğer, komşulardaki baştan çıkmış, fendleşmiş aşçılarla görüşürler, konuşurlarsa derhal iğfal edilirler. "Abla"lara, "godya"ya bağlanırlar. O zaman ne masumiyet kalır, ne sadakat. "Godya", perilere karışmış, periler üzerinde nüfuz sahibesi, kötü saydıkları ihtiyar Araptır. O, cahillerin nazarında pek yüksektir. Arkasında kürkü, alnında kaşbastısı, dizleri fanila ile örtülü, köşesinde ve mangalın başında azametle kurulup oturur.

Araplar, bu godyalara hediyelerle gelip tâzim ile onların elini ayağını öperler. Godyalar onlara karşı mürşit (yol gösterici) ve deli tavrı takınırmış. Baş alması için istirhamlara ve minnetlere sözde nazlanarak razı olur mangala attığı tütsü odayı keskin ve kesif bir dumanla doldururken o da avuçlarını yere sürerek bed bed seslerle homurdanır ve böylece güya perileri davet eder, kendini yerden yere vururmuş. Bu arada kâh kadın, kâh erkek sesleriyle orada bulunanlara emirler verirlermiş. Bu emirlerle kara gözlü kurban, bensiz karatavuk, şerbetlik şeker ve daha birçok şeyler talep edermiş. Ben godya görmedim, fakat bir misafirin cariyesinin "babası tuttuğunu" gördüm.

Godya Nasıl Delirir?

Gördüğümü yazayım: Girit'te bir akşam babamla otururken aşağıdan konuşma, çığlık, gülüşme sesleri geldi. Çıkıp sordum.

"Hoşkadem'i babası tuttu," dediler.

Gidip bakmak için babamdan izin istedim.

"Yalandır, hezeyandır, görülecek şey değildir. İstiyorsan git bak," dedi.

İndim. Cariyeler sofrada, tesadüfen sahan kapaklarını takırdatmışlar. Arap:

"Şamata etmeyiniz, babalarım tutar," diye gözlerini açınca:

"Vay senin baban mı var? Başlı mısın?" diyerek kadının başını tartaklarlar (bunların başlarına dokunulmaz).

Arap daha çok şamata eder. Mangala günlük, adaçayı, ellerine ne geçerse atarlar. Arap kudurur.

Ben indiğim zaman iki diz üstüne oturduğu yerde hoplaya hoplaya ellerini vuruyor, çırpınıyordu. O di-

dinme geçince acayip bir kadın sesi kuş şivesiyle bir şeyler söyledi. Bu gelen Rüküş hanımmış. Başımdaki al renginde kurdeleye atıldı. Fena halde korktum.

"A, koykma, ben şeni pek şevdim"le beraber benden istediği şeyler arasında ipekli entarilik de vardı. Kızlardan biri kendi al entarisini getirip verdi.

"Bu şenin eşki. Bunu başına çal," diye fırlattı. Genç erkek sesiyle bıyık burarak işaretler, zevzeklikler etti. Bu da Rüküş hanımın erkek kardeşi Yaver Bey imiş. Bir de dayı mı amca mı sakallı biri geldi.

Arap, kâh yumuşayarak, kâh tehdit ederek bizi kandırmaya çalıştı.

İnananların itikadınca periler beğendiklerini zaptederler, kimse ile konuşturmazlarmış. Hatta daha gerilerde, cehalet zamanında Yaver Beyden çocukları da olurmuş.

Kadının üzerine bir sinir nöbeti geldi. Fakat gerisi hep yalandı. Bu Arabın, efendisinin evinde sık sık nöbeti tutarmış. Evdekiler de başa çıkamaz, arabacıyı çağırırlarmış.

Bir akşam bey gelip olup bitenleri haber alınca bastonla Arab'a hücum eder... Arap yalvarır... Bey sorar:

"Mel'une, ben seni satın alırken niçin söylemedin?"

"Siz bana baban var mı diye sormadınız."

"Cariyenin babası olur mu? Elbette yok."

"Buna boru derler. Bunu sormadınız."

Bazı kadınlar bunlara gaipten sual sorar, imdat umarlar. Bilmem o akılda kadınlar hâlâ var mı?

Nasıl Eğlenirler?

Arap cariyeler, kilerden, mutfaktan ablaya hisse ayırmaya çalıştıktan sonra ellerine ne geçerse ablalara verirler; godyanın sofrasına, dolabına da gönderirler. Ablalar "koruyucu" sıfatını takınarak hizmetçi tellallığı eder, efendilerinin evinde rahat oturan cariyeleri ayartır, kendi istifadelerini temin için kaçırır. Boynundaki altınlarını, küpelerini abla, geri kalan hepsini de godya soyar. Aşçılık maaşlarını da onlar yerler. Dümbeleklerle, Arap oyunlarıyla da eğlenirler. Paraları bitince borç da eder, hizmetlerine yorgun argın dönerler.

Mayıs başı Arapların büyük bir günüdür. Sabah erkenden İstanbul'dakiler Veliefendi çayırına, Üsküdar'dakiler Bülbülderesine giderler. Kendilerine ayırdıkları yerin etrafına noktalar koyar, ortasında kazanda hindi, et ve aside denilen biberli, etli ve pirinçli bamya yemeği pişirirler. Akşama kadar bağırır, çağırır, baş alır, güya hoş vakit geçirir, eğlenirlermiş! Hududun haricindeki seyirci kadınlara yemek ve meyve ikram ederlermiş. Ben görmedim, görenlerin tariflerine göre çimen üzerine öbek öbek yayılmış birçok alfaraceli Araplar orayı gelincik çiçekleriyle donanmış tarlaya benzetirlermiş. O ziyafetin masrafı aralarında taksim olunurmuş. Herhalde ablalardan büyük bir şey çıkmaz. Godyaya da karnını doyurmak ve onları kandırmak hissesi düşer.

Sarayda Arap cariye kullanmak âdet değildi. Yalnız Sultan Abdülmecid'e Mısır Valisi Abbas Paşa'nın takdim ettiği Arap saz takımı hanendesi Zeynep ile iki de padişaha mahsus yemekler pişiren siyah Arap vardı. Zeynep, hoşsohbet, terbiyeli ve iyi bir hanende idi. İsmetpenah hazretlerinin huzuruna daima çıkardı. Aşçılar, işleri bitince odalarına çekilirlerdi. Büyük konaklarda orta hizmetinde bir iki kişi bulunur. Araplar ucuz satıldıkları için orta halli aileler alırdı.

Cariye Yasemin'in Öyküsü

Konu Arap cariyelerine gelmişken "Yasemin" adındaki Arap cariyemden de bahsetmeden geçemeyeceğim. Onu nasıl aldık, nasıl yetiştirdik ve nasıl kaybettik? Anlatayım:

Babamın odalığı yoktu. Erkeklerin kendilerince "mübah" saydıkları eğlencelerin en hafifi olarak fırsat buldukça cariyelerden, yolunda dolaşanları biraz okşarlardı sanırım. Bunu da teyzelerim, rahatına, mutluluğuna olan kıskançlıklarından dolayı anneme söyleyip hayli üzmüşlerdi.

Babam, annemin ölümünden sonra da "odalık" adıyla kimseyi meydana çıkarmadı. Dadılarımızdan erkek kardeşimin dayesinden başka yaşlı cariyemiz yoktu. Hepsi genç, hepsi güzel, hepsi hizmet ederler ve karşılarında çirkin Arap cariye görmek istemezlerdi. Oysa, bir Arab'a sahip olmak için içim titrerdi.

Kaynak: Leyla Saz, *Harem'in İçyüzü*, Düzenleyen Sadi Borak. İstanbul, Milliyet Yayınları, 1974

Baha Tevfik'in Hayatı, Yazarlığı, Mizacı ve Felsefeciliği

Muhalif, Asi ve Sıra Dışı-I

SELÇUK ÇIKLA

Arûs-ı Medeniyet (Medeniyet Gelini);[1] tarih boyunca farklı milletlerin elinde bulunmuş, güzelliği ve cazibesiyle herkesi daima kendisine çekmiş, fakat kim kendisine son derece büyük bir çabayla sahip çıkmışsa ancak ona "yâr" olmuştur.

Bugün Medeniyet Gelini'ne tekrar sahip olabilmek için, varlığından habersiz kaldığımız kültür değerlerimizle günümüz tekniğini kullanarak yeni bir oluşum meydana getirmek gerekmektedir. Tarih, edebiyat, kültür, siyaset, toplum, ekonomi, din ve dil sahalarında yapılacak derin ve ciddî (biraz da aykırı) araştırmalar yerleşik hükümleri sarsacak ve her türlü tıkanmanın önünü açacak sonuçlara ulaşmayı sağlayabilir. Bu tür araştırmalar sırasında bilinmesi ve uyulması gereken iki önemli husus vardır: 1. Yükselmenin temelinde var olanla yetinmeme fikrinin yattığı. 2. Mehmet Kaplan'ın "Bizde hemen hemen her mevzu üzerinde orijinal olmak mümkün. Materyalle Avrupai metodu birleştirmek kafi"[2] sözünün uygulanması durumunda başarının kaçınılmaz oluşu.

Baha Tevfik.

Bu düşüncelerle, bu yazımızda hayatı boyunca var olanla yetinmemeyi ve orijinalliği/aykırılığı ilke edinmiş bir simayı tanıtacak ve onun yoğun faaliyetlerini inceleyeceğiz.

Baha Tevfik Etrafında**

Türk basın-yayın hayatında genç yaşta ölen, ancak hayatının sadece 3-5 veya 6-7 senelik son devrelerinde, tabiri caizse, arı gibi faal olan ender kişilerden birisidir Baha Tevfik. Eski Yunan'dan beri hür fikirlerin ve kalkınmacı görüşlerin en çok rağbet gördüğü devirlerin özgürlük ortamları olduğunun farkında olarak II. Meşrutiyet'in ilânının hemen ardından hızlanan basın yayın faaliyetiyle Baha Tevfik, 6-7 sene gibi kısa bir devrede onlarca gazete-dergi çıkarmış, onlarcasının çıkmasına yardımcı olmuş, birçoklarına yazılarıyla katkıda bulunmuş, kurmuş olduğu kütüphanede (yayınevinde) dört yılda 12 adet kitap yayımlamış, basılan ve basılmayan, telif ve tercüme, tek başına veya ortak 17 kitap yazmış, hikâye, makale, tenkit gibi değişik türlerde ve alanlarda edebî ve felsefî yüzlerce yazı kaleme almış ateşli bir materyalist, gözü pek bir tenkitçi, yılmak nedir bilmez bir mücadelecidir.

"Baha Tevfik, özellikle II. Meşrutiyet döneminde Türkiye çapında ün kazanmış İzmirli bir yazar ve felsefecidir. Kısa hayatına rağmen birçok kimseyi etkileyen eser ve fikirleriyle o, Tanzimat devrinde yetişmiş Beşir Fuat'tan sonra Meşrutiyet'in en dikkat çekici materyalist ve pozitivist fikir adamlarındandır. Felsefeciliğinin

* Ondokuz Mayıs Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Arş. Gör.

yanı sıra ayrıca dikkate değer bir dilci ve edebiyatçı tarafı da vardır."[3]

Baha Tevfik'i özlü şekilde tanıtan bu "alıntı" aynı zamanda onun en bariz vasıflarını da gözler önüne sermektedir: Yazar, felsefeci bir yazar, çok eser vermiş ve fikirleriyle birçok kişiyi etkilemiş birisi, materyalist ve pozitivist, ayrıca dilci ve edebiyatçı. Baha Tevfik sadece felsefe üzerine yazmamış; mensur şiir, hikâye, tenkit, siyasî makaleler ve mizahî yazılar kaleme aldığı gibi, felsefî ve edebî çeviriler de yapmıştır. O, ömrünün son 6-7 yılı içinde yüzlerce yazısı, onlarca telif ve tercüme kitabı ile velûd (üretken) bir yazar olmuş, edebiyatımızın önemli isimleriyle arkadaşlık yapmış ve onları çeşitli yönlerden etkilemiş, o dönemin hayatında yer alan bütün dinî kayıtları kırmak için çok çaba sarf etmiş, eserlerinde dil olarak ilk zamanlar sade dile, Genç Kalemler hareketiyle birlikte de Yeni Lisan'a göre davranmış, edebiyatçılığı ise sadece mensur şiir ve hikâye ile sınırlı kalmamış, birçok "sıra dışı" edebî görüşlerini de edebî tenkit yazılarında dillendirmiş "sıra dışı" bir kişiliktir.

Onun hayatını, mizacını, düşünce dünyasını, edebiyat çevrelerine tesirini ve sıra dışı edebî görüşlerini ortaya koymak için bu temel özelliklerini tek tek ele almak gerekmektedir:

Baha Tevfik'in Hayatı

Baha Tevfik'in doğum yılı, incelediğimiz birçok eserde çoğunlukla 1881, bazen de 1882 olarak verilmektedir, ancak bu tarih onun yakın mesai ve fikir arkadaşı Dr. Subhi Ethem'in verdiği tarihle (1 Nisan 1300/13 Nisan 1884)[4] uyuşmamaktadır. Bu eserlerdeki kaynakları belirtilmeyen 1881 ve 1882 tarihlerinden farklı olarak, Abdullah Uçman'ın verdiği 1884 tarihinin[5] asıl kaynağının da (Uçman'ın kullandığı bibliyografyaya bakarak) Mehmet Ö. Alkan'ın bir makalesi[6] aracılığıyla yine Suphi Ethem'in verdiği tarih olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Suphi Ethem'in, Baha Tevfik'in doğum tarihi hakkında verdiği tarihle ilgili olarak Rıza Bağcı'ya ait olan şu ifadeler de dikkate değerdir: "Bizce Baha Tevfik'in doğum tarihi hakkında en güvenilir bilgi budur. Çünkü Suphi Ethem, Baha Tevfik'in 'his, fikir, itikat ortağı', onun en iyi arkadaşıdır. Ayrıca Suphi Ethem, Baha Tevfik hakkında, onun ölümünden dokuz gün sonra bu yazıyı yazarken, İstanbul'da bulunan yakınlarıyla görüştüğü ve doğumu konusunda kesin bilgiyi onlardan aldığı kuvvetle muhtemeldir. Aksi halde doğum tarihi hakkında güne kadar varan bu açıklamayı yapamazdı."[7]

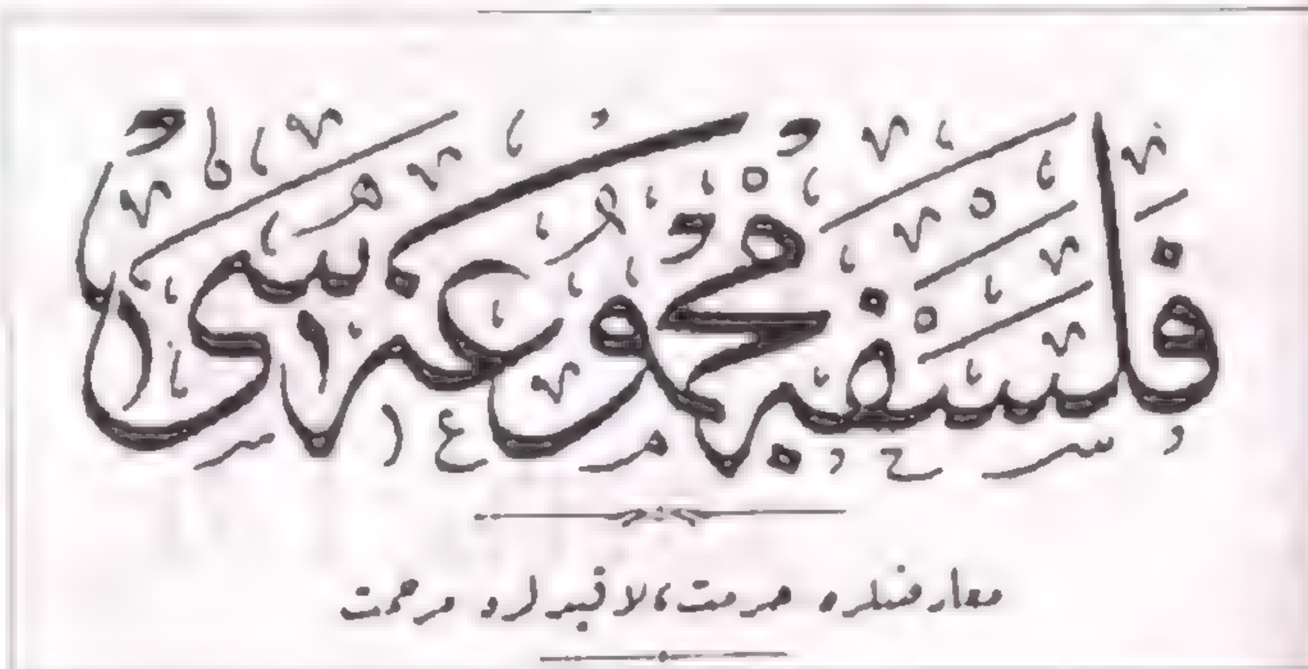

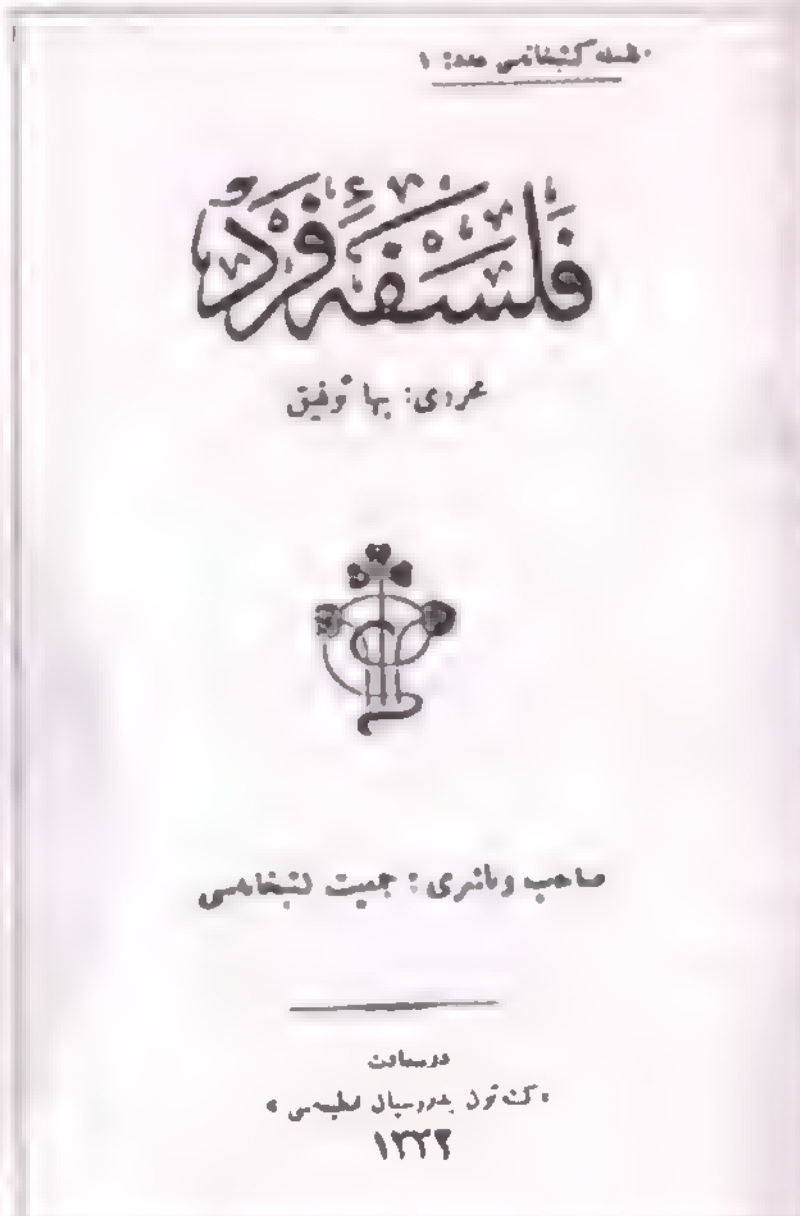

(Üstte) Baha Tevfik'in çıkardığı Felsefe Mecmuası. *(Sağda)* Felsefe-i Ferd *kitabının kapağı.*

Baha Tevfik'in babası, İzmir'deyken bir süre gümrük memurluğu yapmış, 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) ve II. Abdülhamit'in tahttan indirmesi (27 Nisan 1909) olaylarından hemen sonra ailece İstanbul'a yerleşip burada bir kitap ve kırtasiye dükkânı açmış olan Mehmed Tevfik Efendi'dir.[8] Baha Tevfik ilköğrenimini İzmir Namazgâh Mektebi'nde, orta öğrenimini İzmir Rüştiyesi ile İzmir Mülkî İdadâsi'nde, yüksek öğrenimini de İstanbul'da Mekteb-i Mülkiye'de (1907) tamamlamış,[9] hiç evlenmemiş, hayatı boyunca annesi, babası ve iki kardeşini geçindirmek zorunluluğu/sorumluluğu ile yaşamıştır.[10]

Baha Tevfik'in sadece birkaç kaynakta 1916 olarak verilmiş olan ölüm tarihi doğru değildir.[11] Yazarın ölüm tarihi günüyle birlikte tam olarak şöyledir: 6 Mayıs 1330/19 Mayıs 1914.[12] Ölüm sebebi karaciğerinde görülen bir rahatsızlık olarak bilinmektedir.[13]

(Üstte) Tecedüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphânesi'nin kitaplarından bir örnek.
(Sağda) Feminizm-Âlem-i Nisvan adlı çevirisi.

Yazarlığı

Baha Tevfik'in yazarlığını, genel olarak basın-yayın hayatı bağlamında ele almak mümkündür. Onun 1904'te, yirmi yaşındayken başlayıp ölüm tarihi olan 1914'e, otuz yaşına kadar on yıl süren yoğun, ateşli, velûd, kırılgan ama pes etmeyen basın-yayın hayatının potası içinde, çıkarılmış veya yazı yazılmış onlarca gazete, dergi, telif ve tercüme çok sayıda hikâye, makale ve kitap yer almıştır.

Baha Tevfik'in yazı hayatı İzmir'de idadî yıllarında başlar. Daha idadînin ilk senesi Muallim Naci'nin şiirlerinin verdiği hevesle edebiyata merak salar, hatta bu sebeple derslerini de ihmal eder ve sınıfta kalır.[14] Baha Tevfik'in şiir hevesinden sonra, ciddî olarak ilk eserlerini vermesi ve basın-yayın hayatına atılması ise idadînin son yılındadır. O, ilk kitabı olan *Biraz Felsefe*'yi idadîyi bitirmeden önce yazdığı gibi, ilk gazete yazılarını da idadîden hocası olan Bıçakçızade Hakkı'nın çıkardığı *İzmir* gazetesinde 21 Mayıs 1904'ten itibaren yazdığı yazılar oluşturmuştur.[15] Baha Tevfik, mayıs, haziran ve temmuz aylarında çıkan bu ilk yazılarını takip eden öğretim yılı için İstanbul'a geçip Mülkiye Mektebi'ne başladıktan sonra da İzmir'le ilgisini kesmez, *İzmir* gazetesine yazı göndermeye devam eder. Yazarın, 1907'de Mülkiye'den mezun olduktan sonra ilk ikisi İzmir'de (Menbâ-i Füyûzât Mekteb-i Husûsîsi Müdürlüğü, Vilâyet Mâiyyet Memurluğu), sonuncusu da İstanbul'da (Rehber-i İttihâd-ı Osmânî Mektebi) olmak üzere kısa süreli memuriyetleri sırasında dahi basın-yayın hayatı hiçbir zaman kesintiye uğramamıştır.[16]

Baha Tevfik'in yoğun olarak hayatının son 6-7 senesinde (1907-1914), yani 23-30 gibi çok genç yaşlarda eser verdiği görülür. Kardeşi Fikri Tevfik ve yakın mesai arkadaşı Ahmed Nebil'le[17] birlikte 5 Temmuz 1326'da (18 Temmuz 1910) kurduğu Tecedüd-i İlmî ve Felsefî Kütüphânesi'nde (TİFK)*** ölümüne kadar on iki kitap yayımlamıştır. Bu kitaplardan telif ve tercüme olarak sadece kendisine ait olanlar bulunduğu gibi, Ahmed Nebil ve diğer fikir arkadaşlarıyla birlikte yazdığı veya tercüme ettiği eserler de vardır. Ayrıca görüleceği gibi başka yazarların telif ve tercüme eserlerini de bu kütüphane adına yayımlamıştır.

Baha Tevfik'in yazı hayatı II. Meşrutiyet'in ilânının ardından basına hayatına getirilen hürriyetle birlikte hızlanır ve bu yazı hayatı iki tür yayın organı etrafında yoğunlaşır: A. Dergiler-Gazeteler, B. Kitaplar.

A. Dergiler-Gazeteler: Baha Tevfik Mekteb-i Mülkiye'yi bitirince İzmir'e dönmüş ve ilk önce 23 Temmuz 1323'te (5 Ağustos 1907) Hüseyin Hilmi ve İsmail Suphi tarafından yeniden çıkarılmaya başlanan *İzmir* gazetesinde yazmaya başlamıştır. 1907'de İzmir'e yerleşen Baha Tevfik'in tekrar İstanbul'a geçtiği tarihe kadarki yazıları İzmir dergi ve gazetelerinde yayımlanmıştır. Bu gazete ve dergilerin bir kısmı Baha Tevfik'in yazılarının yayımlandığı (*İzmir, Usbuî İzmir, Haftalık İzmir* [İzmir 10. sayıda *Usbuî İzmir*, bu da 20. sayıda *Haftalık İzmir* adını almıştır], *Sedat, Edebî Serbest İzmir, Serbest İzmir, Kadın [Selânik]*); bir kısmı da bizzat kendisinin çıkardığı gazete ve dergilerdir (*11 Temmuz, Ferdâ-yı Temmuz*). Baha Tevfik'in İstanbul'a gidişi II. Meşrutiyet'in ilânından yaklaşık bir yıl sonra II. Abdülhamit'in tahttan in-

dirilmesinin (27 Nisan 1909) hemen sonrasına rastlar. O, İstanbul'da da hem bazı gazete ve dergilerde yazmış; (*Eşref/Musavver Eşref, Şiir ve Tefekkür, Resimli İstanbul, Musavver Hâle, Sadâ-yı Millet, Tenkid, Teşvik, Hak Yolu, Karagöz, Yirminci Asırda Zekâ/Zekâ*, (birbirinin devamı olarak çıkan) *Alemdar/Teşrîh/Takvimli Gazete/Alem, Büyük Duygu, Çocuk Duygusu*), hem de bizzat kendisi gazete ve dergi çıkarmıştır; (*Piyano/Düşünüyorum, Eşşek/Kıbar/Yûha/Mâlum, Felsefe Mecmuası*).[18]

B. Kitaplar: Baha Tevfik'in gazete ve dergilerdeki yoğun yazı çalışmaları sırasında kurduğu Tecedddüd-i İlmî ve Felsefî Kütübhânesi'nde kısa bir süre içinde 12 adet kitap yayımladığını söylemiştik.[19] Bu 12 eser içinde Baha Tevfik'in tek başına veya arkadaşlarıyla birlikte yazdığı telif veya tercüme eserleri şunlardır:

1. Baha Tevfik-Ahmed Nebil, *Hassâsiyet Bahsi ve Yeni Ahlâk*.

2. Ernest Haeckel, *Vahdet-i Mevcûd-Bir Tabiat Âliminin Dîni*, çev. Baha Tevfik-Ahmed Nebil.

3. Baha Tevfik, *Tecedddüd-i İlmî ve Edebî*.

4. Ludwig Buchner, *Madde ve Kuvvet*, çev. Baha Tevfik.

5. Odette Lacquerre, *Feminizm-Âlem-i Nisvân*, çev. Baha Tevfik.

6. Ribot, Fouillee, Worms, Robier, Boirac, de Laoutiere'den bi't-tasarruf tercüme, *Psikoloji-İlm-i Ahvâl-i Rûh*, Baha Tevfik-Ahmed Nebil.

7. Alfred Fouillee, *Târih-i Felsefe*, çev. Baha Tevfik-Ahmed Nebil.

8. Hofdini, Emil Fake, Andre Lichtenberger'den bi't-tasarruf tercüme, *Niçe (Nietzsche) Hayatı ve Felsefesi*, Baha Tevfik-Ahmed Nebil-Memduh Süleyman.

9. Baha Tevfik, *Felsefe-i Edebiyyat ve Şair Celis*.

Baha Tevfik'in yukarıda saydıklarımızdan başka -TİFK dışında yayımlanan- eserleri de vardır: 1. *Felsefe-i Ferd*, 2. *Muhtasar Felsefe*, 3. *Karagöz Salnâmesi*, 4. *Tedkîkât: Terâcim-i Ahvâl*, 5. Fransızca *İştikak Lugatı* (Ilasan Vasfi Menteş ile birlikte), 6. *Mantık* (Robier'den tercüme), 7. *Ba'sü Bade'l-Mevt* (Leo N. Tolstoy'dan tercüme). Böylece yazarın yayımlanan telif ve tercüme eserlerinin sayısı toplam 16'ya çıkmaktadır.

Baha Tevfik'in basılmamış eserleriyle ilgili durum ise şöyledir:

Biraz Felsefe: "Bu kitap basılmamıştır. D.T.C. Fakültesi İsmail Saip Sencer Kütüphanesi'nde 1/4907 numarada kayıtlıdır. Kableşşuur başlıklı önsözünde bu kitaptaki makaleleri, idadîyi bitirmeden önce yazdığını söylüyor."[20]

Madame Bovary çevirisi. 1327/1911 yılında kurulan ve kısa bir zaman sonra kapanan Teâvün-i İçtimaî Cemiyeti'nin bir maarif hizmeti olarak bir sene içinde bastırılacağını ilân ettiği kitaplar listesinde, "Tercüme Edilmekte Olan Eserler" başlığı altında *Madame Bovary* isminin karşısında "Mekteb-i Mülkiyeden Baha Tevfik Bey" adı yazılıdır.[21]

Rıza Bağcı gibi[22] Baha Tevfik'in *Felsefe Mecmuası*'nda tefrika usulüyle yayımladığı Ernest Haeckel'den tercüme *Kainatın Muammaları*, kendisinin yazdığı *Kant Felsefesi, Mektep Dersleri ve Felsefe Kamusu* adlı dört eserini de kitap olarak kabul edersek, *Biraz Felsefe* ile birlikte basılan ve basılmamış olan eserlerinin toplam sayısı yirmi bire çıkmaktadır. *Madame Bovary*'nin ise yazılıp yazılmadığı veya bitip bitmediği bilinmemektedir.

پیانو

برنجی فرانسوانك مسخره‌سی

Ahmed Nebil'in "Sermuharriri" olduğu Piyano *mecmuası.*

Mizacı

Farklı kaynaklarda Baha Tevfik için kullanılan sıfat ve tabirler onun nasıl bir kişiliğe sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır:

"... hiçbir otorite tanımayan aykırı tabiatı... çevresindekilere benzemeyen, yeni fikirlere açık, eleştirici bir düşünüşe sahip, çok zeki ve alışılmadık bir insan... devrin yaygın fikir, inanç ve kabullerine savaş ilân etmiş muhalif bir kişilik",[23] biraz anarşist yönelimli ve özgür düşünceli olduğu anlaşılan bir genç,[24] insanlara radikal hareketi öğreten, karar verme problemine örnek olan, materyalizm gibi korkunç sözü öyle bir zamanda bayrak yapmaktan korkmayan,[25] mevcut ahlâkın yıkılışını hızlandırmaya çalı-

(Üstte) Ahmed Nebil Bey
(Sağda) Ömer Seyfettin

şan, immoralizm akımını başlatan, Türk toplumunda ilk çıplak kadın resmini basan,[26] Allah, ahlâk ve milliyetçilik düşmanı,[27] zekâsı normalin üstünde, nükteli konuşmakta üstad, her alanda bilgisi geniş, orijinal,[28] "edebiyât aleyhtârı bir yazar."[29]

Baha Tevfik zorluklara karşı yılmak bilmeyen inatçı bir insandır. Çıkardığı gazete ve dergiler ardı sıra kapatılsa da o hemen bir başkasını çıkarmayı bilmiştir. II. Meşrutiyet'i takip eden aylarda çıkardığı *11 Temmuz* ve *Ferda-yı Temmuz* kapatıldıktan sonra da, bu sefer yazı ve hikâyelerinin yayımlandığı *Edebî Serbest İzmir*, *Serbest İzmir* ve *Sedat* ile Selânik'te yayımlanan Kadın mecmuası kapatılır.[30]

Haksızlığa, minnete tahammülü olmayan Baha Tevfik, II. Meşrutiyet'in hareketli ve hararetli ortamında herhangi bir partiye girmemiş olmakla beraber,[31] iktidarda bulunan İttihat ve Terakki'nin İzmir'de yapmış olduğu haksızlıklara karşı çıkmayı da ihmal etmemiştir. Hatta çıkardığı veya yazı verdiği gazetelerin birbirleri ardına kapatılmasının sebepleri arasında iktidarın haksızlıklarına pervasızca karşı gelmiş olması da vardır, denilebilir.[32]

Münir Süleyman Çapanoğlu'nun, Baha Tevfik'in çıkarmayı düşündüğü mizah gazetesinin çıkışını anlattığı şu olay; onun mizacı, hırsı ve kurnazlığı hakkında fikir veren çok çarpıcı bir örnektir:

Baha Tevfik çıkarmayı düşündüğü mizah gazetesi için günlerce lügat sayfalarını karıştırır, orijinal bir isim arar, arkadaşlarıyla istişare eder. Bir gün şâir ve hecccav (hicivci) Deli Rıfkı, Baha Tevfik'e gelir ve aradığı ismi bulduğunu söyler. Bu isim "Eşek"tir. Baha Tevfik ismi beğenir, ancak bir taraftan da başvuru sırasında Matbuat Müdürlüğü'nün, "âdâb-ı umûmiyeye mugâyir" diyerek bu ismi reddedeceğini de düşünmüyor değildir.

Baha Tevfik "Eşek" ismini çok beğenmiş ve ne pahasına olursa olsun gazeteyi çıkarmaya karar vermiştir. Gazete imtiyazını alamasa bile izinsiz olarak en azından bir nüsha çıkaracaktır. Bunun için hazırlanmaya başlar. Yazılarını yazar, manzumeleri yazdırır, resimlerin klişelerini yaptırır. Her şey hazırlanıp yazıları murettiphaneye verdikten sonra aklına kurnazca bir fikir gelir. Bu fikir guzel ve orijinal bir hileden ibarettir: Hemen Matbuat Müdürlüğü'ne hitaben bir dilekçe yazan Baha Tevfik, gözyaşı anlamına gelen "Eşk" isimli bir gazete imtiyazı ister. Müdürün odasından çıkan dilekçedeki "Eşk" kelimesinin üstüne bir şedde**** konarak "Eşk", "Eşşek" yapılır. İsmin izni böylece (hileyle) alındıktan hemen sonra, esasen her şey hazır olduğundan, birkaç saat içinde gazete basılmış ve ilk nüsha 10.000 satılmış, bu nüsha bitince de hemen ikinci nüsha basılmış ve bu nüsha da 42.000 satmış, fakat *Eşşek*'in ömrü de hükûmetin gazeteyi toplatması ve kapatması yüzünden kısa sürmüştür.[33] Baha Tevfik bu kapatmadan yılmayarak *Eşşek*'in yerine 6 Aralık 1910'da *Kıbar*, o da hemen kapatılınca yerine 15 Aralık'ta *Yûha*, bu da kapatılınca 9 Ocak 1911'de *Mâlum* adlı gazeteyi çıkarmış, ancak bu gazete de diğerlerinin akıbetine uğramaktan kurtulamamıştır. Böylece Baha Tevfik'in çıkardığı dört gazete, sadece bir ay içinde kapatılmıştır.[34] Burada bütün bu kapatma olaylarının II. Meşrutiyet'in özgürlükçü ortamında (!) yaşandığını da hatırlatmış olalım.

Baha Tevfik, korkusuz, pervasız, haksızlıklara karşı tahammülsüz, bireye ve akla verdiği önemin ön plana çıkarılmasını engelleyen her şeye tepki gösteren bir şahsiyettir. Çünkü o, "Mutlaka herkesin düşündüğünden başka türlü düşünmek, teessüs etmiş ananelere, geleneklere muhalefet etmek itiyadında idi. Bir vakit, fesindeki püskülü, yakasındaki kravatı çıkardı, attı. Soranlara 'bunlara ne lüzum var?' dedi. Gerçi biz de onları atmış ve daha ileriye de gitmiş bulunuyoruz. Fakat o tarihte bu gibi hare-

ketler züppelik sayılırdı. Hiç kimsenin muaheze ve muatebesinden endişesi yoktu. Ali Kemal'e ahlâk kitabından dolayı çattı. Rıza Tevfik'e filozofluk taslamasından naşi hücum etti. Mehmet Rauf'u *Serap* adındaki eseri sebebiyle hırpaladı. Raif Necdet'in *Hisler ve Fikirler*'ini baltaladı. Yazdığı bütün tenkidlerinde kuvvetli bir varlık göstermiş olmakla beraber, bunlar bir çoklarının ona düşman kesilmesine vesile olmuştur. Pervasız ve cür'etkârane hareketleri daima talihini karartmakla hâli kalmadı. Hayatını darlık içinde geçirmesine saik oldu. Müşkülâtla geçinebiliyordu."[35]

Felsefe Yazarlığı ve *Felsefe Mecmuası*

Baha Tevfik'in edebiyattan çok felsefe üzerinde yoğunlaşan bir düşünür olduğu bütün araştırmacılar tarafından kabul edilen bir görüştür. Zaten yazdığı yazılar da bunun en birinci delilidir. Yazılarının bir kısmı felsefe ve felsefî düşünüşle ilgili olduğu gibi bir kısmı da işlediği meselelere felsefî yaklaşımlar getiren veya polemikten çok fikrî alt yapısı olan makalelerdir. Ayrıca telif kitaplarıyla tercüme ettiklerinin çoğu da felsefeyle ilgilidir: *Biraz Felsefe*, *Tarih-i Felsefe*, *Niçe (Nietzche) Hayatı ve Felsefesi*, *Felsefe-i Edebiyat ve Şair Celis*, *Felsefe-i Ferd*, *Muhtasar Felsefe* gibi felsefeyle doğrudan ilgili olan telif ve tercüme eserlerinin yanı sıra, *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlak*, *Vahdet-i Mevcut-Bir Tabiat Alimin Dini*, *Madde ve Kuvvet*, *Mantık*, *Bas ü Bade'l-Mevt* gibi yine felsefeyle ilgili telif ve tercüme eserleri vardır, ancak bu ilgi dolaylıdır, çünkü bu eserlerde salt felsefe biliminin değil, materyalist felsefenin tezahürleri görülür. Baha Tevfik ayrıca Rehber-i İttihad-ı Osmani Mektebi'nde felsefe hocalığı yapmış ve Türkiye'nin ikinci felsefe mecmuasını çıkarmış bir kişidir.

Baha Tevfik'ın büyük bir özveriyle çıkardığı *Felsefe Mecmuası*'nda yer alan bazı düşünceleri, onun felsefeye olan ilgisini ve felsefeyle olan işbirliğiyle neler yapmak istediğini izah eder: "Bizde bir felsefe dili yoktur, ben bunu yapmaya çalışıyorum. Şark ve garp arasındaki zigzagları kesmek, şark kaynaklarının artık yeni bir ürün veremeyeceğini ilân etmek istiyorum. Garbın hayatının üstünlüğü, felsefesinin üstünlüğü ile paraleldir... Bizde felsefenin bugünkü hali nedir? Bunu anlamak için önce felsefeyi bilmek gerekir. İlim ve fennin (teknik) varamadığı sahaya felsefe denir. Şu halde bugünün ilim ve fenni, dünün felsefesidir, bugünün felsefesi ise yarının ilim ve fennidir."[36]

Baha Tevfik'in felsefeyle meşguliyetinin temel amacı felsefenin ne olduğunu anlatmaktır. Zira ona göre hayatta tekamülün yolu iyi ve doğru düşünmek ile düşündüğü gibi hareket etmekten geçmektedir. Felsefenin de iki temel meselesi olan mantık ve ahlâktan birincisi iyi ve doğru düşünmeyi, ikincisi ise iyi ve doğruya göre hareket etmeyi öğretir.[37]

Mehmet Ö. Alkan, Baha Tevfik tarafından çıkarılan *Felsefe Mecmuası*'nın "gerek amaç ve içerik, gerekse felsefeyi daha yoğun işlemesi" nedenleriyle Türkiye'de yayımlanan ilk felsefe dergisi olarak nitelenebileceğini belirtir.[38] Ancak Rıza Bağcı'nın ifade ettiği gibi Türkiye'nin ilk felsefe dergisi Baha Tevfik önderliğinde çıkan *Felsefe Mecmuası* değil, 1911 yılında Selânik'te çıkmaya başlayan *Yeni Felsefe Mecmuası*'dır.[39] "Felsefe'yi daha yoğun işlemek" gibi bir gerekçe, tarihî önceliği *Felsefe Mecmuası*'na yükleme hakkını bize vermeyeceği için, bu dergiyi Türkiye'nin ikinci felsefe mecmuası saymak daha doğrudur.

Düşünceleri ve Felsefesi

Garpçılık, İslamcılık ve Türkçülük cereyanlarının revaçta olduğu, fertlerin kafa karışıklığı, toplumun ise karmaşa içinde bulunduğu, her gün, bir şafak vakti aniden biten mantarlar gibi türeyen (çoğu kısa ömürlü) gazete ve dergilerin birinin çıkıp diğerinin kapandığı II. Meşrutiyet yıllarında Baha Tevfik keskin zekâsı ve yorulmak bilmeyen çalışkanlığıyla Abdullah Cevdet'in ve Beşir Fuad'ın pozitivizmi ile materyalizminin en önde gelen temsilcisi olmuş ve Beşir Fuad'dan sonra Meşrutiyet döneminin en ateşli ve en çalışkan materyalist ve pozitivist fikir adamı olarak ün yapmıştır.

Baha Tevfik, Fransızca bilen, İslâm kültürü ile ilişiği olmayan, Tanzimat'tan beri iki âleme de aynı derecede bağlı olan Türk düşünürleri içinde, yalnız bir cepheli bilgisi ile bütün dikkatini Batıya çevirmiş ilk kişi,[40] Türkiye'de materyalizmi felsefî bir düşünce olarak savunan ilk Osmanlı fikir adamıdır.[41] Tanzimat'tan beri materyalizm, pozitivizm ve Batı hayatı ile Batı hayat felsefesinin etkilediği kişilerin sayısının sürekli arttığı malumdur. İşte onun, daha idadî yıllarında öğrendiği Fransızca sayesinde bu dildeki edebiyat ve felsefe kitaplarını bol bol okuyarak onlardan etkilendiği, böylece Batıyı, Batı düşüncesini çok genç yaşta tanımaya ve izlemeye başladığı görülür. Nitekim idadîde yazdığı *Biraz Felsefe* adlı eser onun çok genç yaşlarda materyalist düşünceyle tanıştığını göstermektedir.[42]

Baha Tevfik idadîden sonra yüksek öğrenimini İstanbul'da Mülkiye Mektebi'nde yapmıştır. Baha Tevfik'in Mülkiye yıllarına ait olarak anlatılan şu iki hatıra da, onun materyalist felsefeyi yüksek öğrenim yıllarında iyice benimsemiş olduğunu ispatlamaktadır.

Sınıf arkadaşı Fâik Üstün'ün anlattığı birinci hatıra şöyledir: "Bir gün Baha Tevfik merhum sırf bir azizlik olsun diye, derste ayağa kalktı ve bir müşkülü olduğunu ileri sürüp (hocanın-y.n.) muvafakatını aldıktan sonra: (Allah'ın birliğine akıl erdiremediği-

ni), ileri sürdü. Bu sual öğretmende ilkin bir istihfaf sonra da bir hassasiyet uyandırdı. Hemen, öteki okulda olduğu gibi harareetle isbâta başladı. Baha merhum da iğneleyici suallerine devam edince, zavallı İsmâil Hakkı merhum, bizim bu mevzulara akıl erdirecek seviyede olmadığımızı ileri sürerek müzakereyi kapadı."[43]

İkinci hatıra ise yine sınıf arkadaşı olan bir diğer kişiye, Ekrem Engür'e aittir. Ekrem Engür çok sevdiği hocalardan Hacı Zihni Efendi'ye dair anlattığı hatıraların ikincisini "Hocayı ve Sınıfı Ağlatan Alaylı Söz" başlığı altında şöyle nakletmiştir: "Yine merhum Hacı Zihnî Efendi'nin ders takriri esnasında, hırsızlık yapanların ellerinin kesilmesini emreden şer'in hükmünü anlatırken arkadaşlardan âteşin zekâyasâhip Baha Tevfik merhum söz istemiş ve hocaya:

-Hırsızlık muhtelif sebep ve zaruretlerden olabileceği gibi îtiyad hali ni almış fıtrî nakîse ile mâlûl hırsızlar da bulunabileceğini ileri sürerek bunların elleri kesilmekle hırsızlıklarının önü alınamayacağını beyan ile, elleri kesildiği halde yine hırsızlık yaparlarsa daha nerelerinin kesilebileceğini sorması üzerine, hoca hemen iki elini yüzüne kapamış ve öylece bir zaman kalmış idi. Bu hal hepimizi derin bir sükûta sevketti; hepimizin gözü ve gönlü hocanın yüzüne ve ellerine müteveccih idi. Hoca ellerini kaldırdığı zaman gözünden akan yaşların sakal uçlarından damladığını görünce bütün sınıf ağlamaya başlamıştı. Hoca bu hale dayanamadı; sınıfı bırakıp dışarı çıktı. Bütün sınıf da hocayı kıracak mütalealarda bulunduğu için Baha Tevfik merhuma çıkışmış idi."[44]

Baha Tevfik, hayatta "gerçek" olanın yalnız madde olduğunu, her şeyin maddeyle ilgili bulunduğunu iddia eden, her türlü maddî ve manevî gerçekliğin temelini maddede gören, ruh ve Allah gibi metafizik gerçeklikleri inkâr eden materyalizme son derece samimiyetle bağlı bir düşünürdür.

Baha Tevfik'in, eserleri aracılığıyla ortaya koyduğu dünya görüşünde; materyalizm, pozitivizm, natüralizm, immoralizm, nihilizm, individualizm gibi felsefî yönelimlerin her birinden izler görülür.[45] Söz gelimi "Herşeyin inkarı, sosyal gelenek ve göreneklere karşı benimsenen tenkitçi bir tutum, aşırı sert ferdiyetçilik, pozitivist bir anlayışa sahip olma, her şeyin sebebinin bilimsel olarak incelenmedikçe sosyal ilerlemenin gerçekleşemeyeceğine inanma, sadece deney ve gözleme değer verme, ilâhiyat, estetik vb. alanlarda kendilerince aşılanmış fikirleri bir kenara atarak dünyalarını yeni temeller, özellikle tabiat bilimlerinin üstüne kurma, tam anlamıyla materyalist olma, hiçbir ahlâkî değer ve sosyal baskı ve kontrol kabul ermeme, bir gayesizlik, kötümserlik ve menfîlik olarak tarif edilen nihilizm ile Baha Tevfik'in görüş ve düşünceleri, nitelikleri hakkında söylenilenler arasında tam bir benzerlik vardır."[46]

Cemil Meriç'e göre ise o; ananeye düşman, tek mabutları teceddüt, tek mabetleri Avrupa olan, sözde taassuba ve istibdada karşı zekâlarıyla direnmiş, isyan etmiş, çöküşün mesuliyetini imana yüklemiş, zehirli telkinleri mukavemet kalelerini yok etmiş, fikirleriyle imansız ve idealsiz nesiller türetmiş aktörlerden birisi ve Batı'ya teslimiyet gösteren, kendini inkar edenler içinde Beşir Fuad ile Sadrazam Sait Paşa'nın oğlu Ali Nâmık'tan sonra "dalâlet ordusunun üçüncü gönüllüsü"dür. İdrakinin kapılarını her millî değere taassupla kapamış bu maddeci yazar, Batı'nın en son yalanlarını ilmin son sözü olarak sergilemekten çekinmemiştir.[47]

Ayrıca "Baha Tevfik de nihilist Alman filozofu Nietzsche gibi ateisttir. Türkiye tarihinde onun kadar ateizmi savunan, din ve dince mukaddes sayılan şeylere karşı çok sistemli bir şekilde hücum eden çok az kimse çıkmıştır."[48] Yalnız şunu da unutmamak gerekir ki, Baha Tevfik'in sistemli çalışması, Ömer Seyfettin'in de ifade ettiği gibi gayesizdir ve bu sistemli çalışma, Türk toplumunu bir sistemsizliğe ve tutarsızlığa doğru götürme yolunda gelişmiştir. Her hassâsiyeti tuh hastalığı sayması ve edebiyatın zararlı olduğunu iddia etmesi,[49] vatan sevgisi ve vicdan gibi tabirleri kof ve manasız kabul etmesi[50] gibi daha nice sıra dışı düşünceleri bunu yeterince izah etmektedir. Bu konuda baş yazarlığını Baha Tevfik'in yaptığı *Zekâ* dergisinde yazıları çıkan Ömer Seyfettin onun ölümünün ardından şunları yazmıştır:

"Çok çalışkandı. Çok zekiydi. Fakat gayesizdi. O zekasıyla, o sa'yiyle mükemmel bir filozof olabilecekken yalnız bir fantezist oldu. On yedi cilt kitap neşrettiği halde millete hizmeti mahdut kaldı. Ey gençler! Onun yorulmak bilmez çalışkanlığını seviniz! Fakat sakın gayesizliğini taklit etmeyiniz. Çünkü asrımız milliyet ve fayda asrıdır. Ve ilimdeki mefhumlar artık şe'niyet-realite den çıkarılır; yoksa arzu, heves ve ihtirastan değil! 19 Mayıs 1330".[51]

Baha Tevfik, 19. yüzyılın ikinci yarısında Lamarck ve Darwin'den kaynaklanan biyolojik ve evrimci materyalizmi temsil etmektedir.[52] Nitekim Teceddüd-i İlmî ve Felsefî Kütübhânesi'nin 4, 9, 10 ve 11 numaralı kitapları, çevresindeki evrimci materyalistlerle birlikte bu alanda yaptığı yayınlardır.

Kısacası Baha Tevfik, Türkiye'de materyalizmi bilinçli bir şekilde felsefî bir zemine oturtarak savunmuş, yaymaya çalışmış ilk kişi sayılabilir. Hemen her yazısında meselelere yaklaşımı felsefe boyutludur. O, her şeyi yıkmaya çalışırken ancak ferdî bir anarşizme ulaşmış ve -genç yaşta ölmesine rağmen- kendi nesli üzerinde büyük tesirler bırakmıştır.[53]

Devamı var.

NOTLAR

1 Cevdet Paşa'dan alıntılayan Cemil Meriç, **Umrandan Uygarlığa**, İletişim Yay., İstanbul 1996, s. 85.

2 Mehmet Kaplan'dan alıntılayan Yavuz Demir, **İlk Dönem Hikayelerinde Anlatıcılar Tipolojisi**, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 4.

** Bugüne kadar Baha Tevfik hakkında onlarca makale yazılmış, onlarca kitapta onun hayatı, eserleri, düşünceleri ve faaliyetleriyle ilgili bilgilere yer verilmiş ve üçü yüksek lisans, biri de doktora olmak üzere toplam dört tez yapılmıştır. Baha Tevfik hakkındaki yazımız çok sayıda makale ve kitabın yanı sıra sözü edilen dört tezin tamamının tarafımızdan incelenmesiyle kaleme alınmıştır. Ancak Sayın Rıza Bağcı, Baha Tevfik ile ilgili olarak hazırladığı yüksek lisans ve doktora tezlerini kitap halinde yayımladığı için biz de gerekli yerlerde (birkaç istisna dışında) yazarın tezlerinden değil, kitabından istifade ettik ve böylece bu çalışma bugüne kadar Baha Tevfik hakkında yazılanlara "Son Bir Katkı" olarak teşekkul etmiş oldu. (Rıza Bağcı'nın **Baha Tevfik'in Hayatı Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma** (Kaynak Yay., İzmir 1996) adıyla kitaplaştırdığı tezlerinin künyeleri şöyle: **1. Baha Tevfik'in Hayatı**, Ege Ü. Sos. Bil. Ens. Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yük. Lis. Tezi, İzmir 1987; **2. Baha Tevfik'in Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerine Bir Araştırma**, Ege Ü. Sos. Bil. Ens. Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktara Tezi, İzmir 1994.

3 Ömer Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 84, 85.

4 Subhi Ethem, "Baha Tevfik", Serbest Fikir, nr: 3-15'den alıntılayan Rıza Bağcı, a.g.e., s. 11. Baha Tevfik'in doğum tarihini 1884 olarak veren diğer eserler için bk. Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, BDS Yay., İstanbul 1991, s. 46; Münir Süleyman Çapanoğlu, **Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi**, Sinan Mat., İstanbul 1961, s. 92

5 Abdullah Uçman, "Bahâ Tevfik", **İslâm Ansiklopedisi**, C. 4, TDV Yay., s. 452.

6 Mehmet Ö. Alkan, "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Bahâ Tevfik", **Tarih ve Toplum**, S. 52, Nisan 1988, s. 41.

7 Rıza Bağcı, **a.g.e.**, s. 11.

8 Mücellitoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mulkiyeliler**, C. 3, Mars Mat., Ank. 1968-1969, s. 1116.

9 Mehmet Ö. Alkan, **a.g.m.**, s. 41.

10 Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüşayak Mat., İzmir 1955, s. 51.

11 Baha Tevfik'in ölüm tarihini 1916 olarak veren eserler şunlardır: Bezmi Nusret Kaygusuz, **a.g.e.**, s. 51; İbrahim Alâettin Gövsa, **Türk Meşhurları Ansiklopedisi**, Yedigün Neşriyatı, ts., s. 59.

12 Rıza Bağcı, **a.g.e.**, s. 36.

13 Bazı kaynaklarda Baha Tevfik'in ölüm sebebinin geç kalınmış bir apandisit ameliyatı olduğu ifade edilir. Söz gelişi Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, s. 51'de, ölüm tarihini de yanlış hatırlayarak, "1916'da tahminen otuz bir yaşında iken apandisite tutuldu. Ve ameliyat esnasında ebediyete intikal etti." der.

14 Baha Tevfik, **Teceddüd-i İlmî ve Edebî**, Dersaadet Kütübhânesi, İstanbul, ts., s. 130.

15 Rıza Bağcı, **a.g.e.**, s. 19.

16 Rıza Bağcı, "Bahâ Tevfik Üzerine", **Tarih ve Toplum**, S. 62, Şubat 1989, s. 61.

17 Ahmet Nebil hakkında ayrıntılı bilgi için bk. İrfan Karakoç, "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Az Bilinen Bir İsmi: Ahmed Nebil", **Tarih ve Toplum**, S. 191, Kasım 1999, s. 4-8; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Zoraki Diplomat**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1967, s. 57, 58; Mücellitoğlu Ali Çankaya, **Yeni Mülkiye Tarihi ve Mülkiyeliler**, C. 3, s. 1116; Halit Ziya Uşaklıgil, **Bir Acı Hikâye**, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1942, s. 239; Reşat Ekrem Koçu, "Baha Tevfik", **İstanbul Ansiklopedisi**, C. 4, İstanbul 1960, s. 1861.

*** Teceddüd-i İlmî ve Felsefi Kütübhânesi bundan sonra gerekli görülen yerlerde "TİFK" olarak gösterilecektir.

18 Rıza Bağcı, **Baha Tevfik'in Hayatı Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma**, s. 19-35.

19 Baha Tevfik ve arkadaşları -her ne hikmetse- TİFK adına basılan kitapların çoğunda basım yılı yazmamışlar. Ancak kitapların iç veya dış kapaklarında yer alan kitap sıraları ve dipnotlar halinde görülen bazı bilgiler ile tarihler dikkate alınınca iç ve dış kapaklarda verilen kitap sırasının TİFK adına basılan eserlerin en doğru yayımlanma sırası olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 12. kitabın 1914'te yayımlandığı bilinmektedir. Böylece Mayıs 1914'te Baha Tevfik'in ölümünden sonra TİFK adına herhangi bir kitabın basılmadığı ortaya çıkar. TİFK kitaplarının tam künyeleri için bk. M. Ö. Alkan, a.g.m., s. 43, 44. Ayrıca Rıza Bağcı da bazı kitapların yayım yıllarını dönemin çeşitli dergi ve gazetelerindeki ilânlardan hareket ederek bulmuştur. Bk. **a.g.e.**, s. 143-209.

20 Süleyman Hayri Bolay, **Türkiye'de Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mücadelesi**, Yağmur Yay., İst, 1967, s. 27.

21 Bk. Tarık Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, C. I, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 425. Bu çeviri hakkında ayrıca bk. Rıza Bağcı, **a.g.e.**, s. 68, 69.

22 Rıza Bağcı, **Baha Tevfik'in Hayatı**, Ege Ü. Sos. Bil. Ens. Yeni Türk Edeb. Anabilim Dalı Yük. Lis. Tezi, İzmir 1987, s. 43.

23 Ö. Faruk Huyugüzel, **İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950)**, Kültür Bak. Yay., Ankara 2000, s. 85, 88.

24 Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)**, BDS Yay., İstanbul 1991, s. 31.

25 Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay., İstanbul 1994, s. 235.

26 Yalçın Küçük, **Aydın Üzerine Tezler-2**, Tekin Yay., Ankara 1985, s. 544.

27 Hikmet Tanyu, **İslâm Dininin Düşmanları ve Allah'a İnananlar**, Burak Yay., İstanbul 1989, s. 77.

28 M. Raif Ogan, "Mizah Edebiyatımız Üzerine", **Türk Mizahçıları (Nüktedanlar ve Şairler)**, haz. Hilmi Yücebaş, Orhan Mete ve Ortağı Kol. Şti. Mat., İstanbul 1958, s. 12.

29 M. Kaya Bilgegil, **Edebiyat Bilgi ve Teorileri (Belagat)**, Enderun Kitabevi, İstanbul 1989, s. 17.

30 Rıza Bağcı, **Baha Tevfik'in Hayatı Edebi ve Felsefi Eserleri Üzerinde Bir Araştırma**, s. 21-23.

31 Osmanlı Sosyalist Fırkası, kendisi iştirak etmemiş olmakla birlikte Baha Tevfik'in Hüseyin Hilmi üzerindeki doktriner tesiri sayesinde kurulmuş bir partidir. Bk. Tarık Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi (1908-1918)**, C. I, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul 1988, s. 247. Bu konuda ayrıca bk. Mehmet Ö. Alkan, "Baha Tevfik ve İştirak'teki İmzasız Yazıları", **Tarih ve Toplum**, S. 83, Kasım 1990, s. 7.

32 Rıza Bağcı, **a.g.e.**, s. 29, 30.

**** Üzerine konduğu harfi iki kez okutan işaret.

33 Münir Süleyman Çapanoğlu, Basın Tarihimizde Mizah Gazeteleri'nden alıntılayan Rıza Bağcı, **a.g.e.**, s. 29-32. "Eşek" adının bulunması ile ilgili bir olay daha anlatılır, ancak yukarıda nakledilen olay daha ilgi çekicidir. Diğer olay için bk. Osman Nihad, "Eşek Gazetesi", **Türk Mizahçıları (Nüktedanlar ve Şairler)**, haz. Hilmi Yücebaş, Orhan Mete ve Ortağı Kol. Şti. Mat., İstanbul 1958, s. 93, 94.

34 Rıza Bağcı, **a.g.e.**, s. 28.

35 Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İhsan Gümüşayak Mat., İzmir 1955, s. 50, 51.

36 **Felsefe Mecmuası**, S. 1'den alıntılayan Hilmi Ziya Ülken, Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi, s. 234.

37 **Felsefe Mecmuası**, S. 1'den aktaran Hilmi Ziya Ülken, **a.g.a.**, s. 235.

38 Mehmet Ö. Alkan, "Türkiye'nin İlk Felsefe Dergisi: Felsefe Mecmuası", **Tarih ve Toplum**, S. 66, Temmuz 1989, s. 49

39 **Felsefe Mecmuası**'nın 1. sayısı 8 Mayıs 1913, 10. ve son sayısı ise 27 Ekim 1913 tarihini taşır. Rıza Bağcı'nın **Felsefe Mecmuası** ile ilgili tespitleri için bk. Rıza Bağcı, **a.g.e.**, s. 34; Rıza Bağcı, "Bahâ Tevfik Üzerine", **Tarih ve Toplum**, S. 62, Şubat 1989, s. 61.

40 Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s. 233. Aynı nitelikleri Beşir Fuat için de söylemek mümkündür.

41 "Baha Tevfik", **AnaBritannica**, C. 3, Ana Yayıncılık, İstanbul 1986, s. 182.

42 Mehmet Ö. Alkan, "Düşünce Tarihimizde Önemli Bir İsim: Baha Tevfik", **Tarih ve Toplum**, S. 52, Nisan 1988, s. 41.

43 Mücellitoğlu Ali Çankaya, **Mülkiye Tarihi ve Mulkiyeliler**, C. 1, Örnek Mat., Ankara 1954, s. 407.

44 Mücellitoğlu Ali Çankaya, **a.g.e.**, s. 409.

45 Baha Tevfik'in materyalist ve pozitivist düşünceleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Süleyman Hayri Bolay, **Türkiyede Ruhçu ve Maddeci Görüşün Mucadelesi**, Yağmur Yay., İstanbul 1967, s. 47-88; Mehmet Ö. Alkan, **Siyasal Duşuncenin Dunyevileşmesi "İlim"den "Bilim"e Geçişin Kritik Evreleri Osmanlı Materyalizmi ve Baha Tevfik**, İstanbul Ü. Sos. Bil. Ens. Siyasal Bilgiler Fak. Siyaset Bilimi Böl. Yayımlanmamış Master Tezi, İstanbul 1988

46 Rıza Bağcı, **a.g.m.**, s. 64.

47 Cemil Meriç, **Bu Ülke**, İletişim Yay., İstanbul 1993, s. 134, 174.

48 Rıza Bağcı, **a.g.m.**, s. 63.

49 Baha Tevfik, **Teceddüd-i İlmî ve Edebî**, Dersaadet Kütübhânesi, İstanbul, ts., s. 112-133

50 Baha Tevfik, Felsefe-i Ferd'den alıntılayan Rıza Bağcı, **a.g.m.**, s. 63.

51 Ömer Seyfettin, "Baha Tevfik", **Zekâ**, nr. 32, 22 Mayıs 1330, s. 113.

52 Hilmi Ziya Ülken, **a.g.e.**, s. 240, 241.

53 Nâzım H. Polat, **Şahabeddin Süleyman**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 3.

Gündemdeki

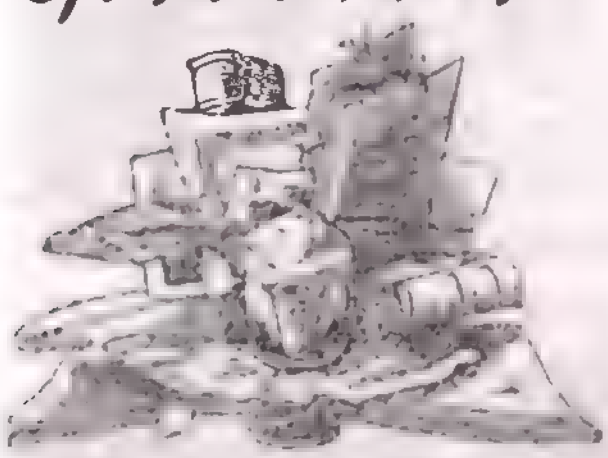

TARİH

ORHAN KOLOĞLU

Abdülhamid Der Demez!..

Nisan ayında toplumumuzda bir Abdülhamid rüzgârı esti. Ben, tarihçiliğimiz açısından, onun 33 yıllık dönemi objektif olarak değerlendirilirse, İttihatçıların, Kemalistlerin ve günümüz düşünürlerinin de daha iyi anlaşılacağına inandığımdan, hakkındaki yayınları bir başka dikkatle izlerim. Hatta bu hususu 1990'da Türk Tarih Kurumu Kongresi'nde bile açıkça gündeme getirdim. Dolayısıyla nisandaki esintiyi de yakından izledim. Öncelikle, reklamı çok yapılan filmi ve yankılarını yansıtmaya çalışacağım.

Nahid Sırrı Örik'in *Sultan Hamid Düşerken* isimli tarihî romanı TRT'nin desteğiyle *Abdülhamid Düşerken* ismiyle hem senaryoyu yazan hem de yönetmenliği üstlenen Ziya Öztan'ın çabasıyla "tarihî film" olarak toplumumuza sunuldu. Abdülhamid isminin de varlığıyla film olağanüstü bir ilgi gördü ve medyada yoğun yayın yapıldı. Ben alanımın dışına çıkmayarak, sadece eserin tarihî niteliği üzerinde duracağım.

Abdülhamid'in Nisan 1909'da tahttan indirilmesinden bir yıl öncesinden başlayan konunun esas kahramanları, iki kurmaca kişi: Abdülhamid'in en güvendiği paşalarından birinin kızı ve ona âşık olan, İttihatçıların önde gelenlerinden biri. Vezir hatta sadrazam kızı ya da karısı olma ihtirasıyla kıvranan genç kadının etkisiyle, yeminle bağlı olduğu ilkelere ihanet eden sabık Jön Türk, 31 Mart olaylarının sonucunda darağacına gider. *Aydınlık* dergisi yazarının "Devrimcinin ihtişamla sınandığı bir dönem" diye nitelediği olaylar, Abdülhamid'in tahttan indirilmesiyle sona eriyor. Aynı dönemi bir başka aşk öyküsüyle romana sokmuş olan Ahmet Altan'ın okumasında yarar bulunduğuna inandığım bir kurgu.

Aşk sahnelerinin ön planda görünmesine rağmen, konunun asıl ağırlığı, dönemin siyasal eğilimlerinin yansıtılmasında hissediliyor: İttihatçıların henüz devleti yönetecek tecrübeye sahip olmadıklarını fark etmeleri; ordunun kazanılan özgürlük aşamasını yitirmemedeki kararlılığı; Abdülhamid dönemi devlet adamlarının kesin karar vermekteki çekingenlikleri; aşırı tutucu kesimin, katkıları olmadan kazanılan özgürlük ortamından yararlanma taktikleri ve en önemlisi, Abdülhamid'in 31 Mart ortamında kışkırtıcı rol üstlenmekten kaçınmaktaki kararlılığı.

Romandan filme geçerken kaçınılmaz olan değiştirmeleri değerlendirmeye yardımcı olacağı için, Öztan'ın tarih anlayışı bakımından önemli iki yargısını peşinen aktarıyoruz: "Bizim amacımız tarihi yargılamak değil, insanın tarih içindeki yerini belirlemek" - "Resmî tarih tacirleri gibi gayrı resmî tarih tacirleri de var."

Her zamanki gibi, tanıtma yazısı yazanlarda inanılmaz bilgi hatalarına rastladık:

Mevlüt Tezel (*Hürriyet*): "Panislamist ideolojinin yılmaz bekçisi Abdülhamid" (oysa bu padişahın asla Panislâmcılık yapmadığı belgelerle kanıtlanmıştır).

Metin Sever (*Sabah*): "Refik Halid Karay biliyorsunuz 141'lerdendi" (150'likler demesi gerekirdi).

Nedim Odabaş (*Milli Gazete*): "Hükümdar olduğu 33 yıl boyunca Devleti Osmaniye'nin topraklarından bir karış bile kaptırmayan sultandır" (Balkanlar ve Doğu Anadolu'da kaybedilenler dışında, Tunus ve Mısır'ın kesin yabancı işgaline girişlerinin de onun zamanına rastladığından, Girit'in Yunan Prensi idaresindeki bir idare altına sokulduğundan, nasıl olur da bu yazarın haberi olmaz. Cahil bir yazar olduğu şu yargılarından da anlaşılıyor: "Jöntürk bozuntusu, aydın-entelektüel kalemlerinden Tevfik Fikret" ve "Maalesef Abdülhamid filminde yine bildik karelerle karşımıza çıkıyor... Yine sansürcü, baskıcı bir yönetici olarak tanıtılıyormuş." Filmin yansıttığının tam tersini yazabilen bu yazar, makalesini "Yalan söyleyen tarih utansın" diye bitirirken kendi kendini yalancılıkla suçlar duruma düştüğünü fark etmemesi gerçekten ilginç. Unutmamak gerekir ki tarihin kendisi asla yalan söylemez, onu yorumlayanlar söyletirler.

atv'de Hulki Cevizoğlu'nun düzenlediği ve 5 saat süren Abdülhamid programında da iki yanımda oturan katılımcıların şaşırtıcı tezlerini dinledim. İslâmcı gazeteci Hüseyin Üzmez, 300 bin kişinin katılacağı Girit mitinginden bahsetti. 600-700 bin nüfuslu İstanbul'da 300 bin mitingci ha-

yal olmaz mı? Ayrıca Hicaz Demiryolu'nu Almanlara ihale ettirdi. Solcu Erdoğan Aydın, 1876 Anayasası'nın neredeyse bir demokrasi işleyişi sağlayacağını sanıyordu. Babasının, amcasının yaptıkları borçları yarı yarıya indirerek Düyunu Umumiye formülüyle çözdüğü için Abdülhamid'i suçladı, hatta "ödememeliydi" de diyebildi.

Seveni, Yereni Bir Arada

Kitap Dağarcığı bölümünde tanıtmaya çalıştığım Abdülhamid ile ilgili yayınların dışında ancak bir ay önce piyasaya çıkmış olan bir kitabı bu vesileyle daha ayrıntılı sunmakta yarar gördüm. 'Hazırlayıcısı' akademisyen değil. Yazar ya da gazeteci gibi bir özelliği de yok. Buna karşılık tarihe özel bir tutkusu var. Ve bilhassa Abdülhamid'e. Ancak bir peşin yargıyla değerlendirmenin değil, gerçeği aramanın yanlısı olduğu için, geçimini sağlayan ticaret sahasının dışına taşıp, araştırıcılığa yönelmiş. Ve röportajları bizzat yürüttü. Daha önce de 1997 ve 2000 yıllarında iki toplantıda aynı konuda bilim adamlarını bir araya getirmiş olduğu için, edindiği tecrübeyle soru sorma yeteneğini kazanmış bir kimse: Mehmet Tosun. Yayın danışmanı olarak da Hayrettin Turan kendisine yardımcı olmuş.

Kitabın adı *21. Yüzyılda Sultan II. Abdülhamid'e Bakış*. 338 sayfalık kitap 41 kişiyle yapılmış söyleşilerden oluşuyor. Bunların seçiminde hem mesleki hem de yaklaşım açısından çeşitlilik ön planda tutulmuş.

Solcu Mete Tunçay, AKP'li Nevzat Yalçıntaş, Kemalist Sina Akşin, Milliyetçi Namık Kemal Zeybek, Sabetaycı olmakla övünen Ilgaz Zorlu, Osmanlı ailesinin son fertlerinden Harun Osmanoğlu, İslâmcı Ahmet Akgündüz, Cumhuriyetçi Toktamış Ateş, Osmanlı tutkunu Kadir Mısıroğlu, Michel de Grèce, görüş yansıtanlar arasında.

Karşıtları dızmem yanlış bir izlenim vermemeli. Abdülkadir Özcan, Ekmeleddin İhsanoğlu, İlber Ortaylı, Kemal Karpat, Mehmet İpşirli, Sina Akşin, Stanford Shaw ve acizâne Orhan Koloğlu gibi konunun uzmanları da var listede. Ayrıca konunun araştırmacıları olmasalar da kamuoyunu aydınlatmaktaki rolleri inkâr edilemeyecek olan Cengiz Çandar, Mehmet Barlas, Nazlı Ilıcak, Taha Akyol, Zülfü Livaneli gibi köşe yazarları da var listede.

İster istemez bir yabancı deyim kullanacağım: Bir tarih 'pot-pourri'si var karşımızda. Yani çeşitli, farklı anlayışların toplu şekilde sunulduğu bir eser. Kitabı tavsiyeye şayan bulmam bu yüzden. Abdülhamid'i tarihteki gerçek yerine oturtamazsak kısır tartışmalardan kurtulamayacağımıza inandığımdan, bunların hepsinin bir arada bulunmasının, bir sentez arayanlara büyük oranda yardımcı olacağına inanıyorum.

Kitabı hazırlayanlar kendileri yargılar üretmeye yönelmemiş, aksine akla gelebilecek her konuyu soru haline getirip, bunların yanıtlanmasını uzmanlardan ve de kamuoyu oluşturanlardan istemişler. Toplam 741 soruya bazen tek bir sözcük, bazen de dört sayfa yanıt almışlar. Soruların hepsi ayrı değil, aynı sorunun değişik kişilere sorulduğu da vaki. Dolayısıyla Abdulhamid konusundaki tartışmalarda yer almak isteyenlerin bunların hepsini okumaları, karşıt görüşleri anlamaları için yararlı bir derleme.

Bir yandan halkın nazarında o bir veliyullah'tı diyen var. Diğer yandan geleneksel eğitim yerine çağdaş eğitimi yerleştirişini şu şekilde anlatan:

"Onun zamanında rüşdiyelerin 250'den 600'e, idadilerin 5'ten 104'e, muallim mekteplerinin 4'ten 32'ye, ilk modern ilk mekteplerin 200'den 5000 civarına yükseldiği, on bin kadar sübyan mektebinin yeni usul eğitime çevrildiği söylenebilir. Günümüz birçok yüksekokul, fakülte ve üniversitesinin temeli de Abdülhamid zamanında atıldı."

Benim, Abdülhamid'in asla Panislâmcılık yapmamış olduğu yolundaki tezimin kabulünden sonra, şimdi "İttihadı İslâm" siyaseti uyguladığını iddia edenler var. Eylemci bir İslâmcılık (Panislâm) yapmadığı kabul edildiğine göre İslâm Birliği tezinin neler içerdiğini ortaya koyana rastlayamıyoruz. Oysa, İttihatçılar Birinci Dünya Savaşı'nın başında cihad ilan ettiklerinde "Eyvah yanacaklar" diyenin Abdülhamid olduğu da kabul ediliyor. Bu arada Derviş Vahdeti'yi artık "sağını solunu ayıramayan 31 Mart -yani şeriat- kışkırtıcısı" diye niteleyen sağcılara da rastlanıyor.

Uzmanlar kadar, sade vatandaşlarımızın da yararlanacakları bir eser. Destekçilerinin de, karşıtlarının da görüşlerini bu kitapta bulabilirsiniz.

KİTAP DAĞARCIĞI

Abdülhamid Üzerine

ORHAN KOLOĞLU

Hilafet Risaleleri II. Abdülhamid Devri

Hazırlayan: İSMAİL KARA

İstanbul, 2002, Klasik Yay. , 2 cilt (XIX-402 ve VII-431), ISBN 975-874-0-02-4 ve 975-8740-03-2

Toplam beş ya da altı cilt olması hesaplanan bir konunun ilk iki cildi. Hilafet sorununun yepyeni bir nitelik kazandığı Abdülhamid dönemine (1877-1908) ayrılmış bulunuyor. Üçüncü ve dördüncünün Saltanat'ın Hilafet'ten ayrıldığı 1922'ye ve son kısmın 1923-1927'ye ayrılacak olması, Türk toplumunun laikliğe yöneldiği süreçte konuya nasıl bakıldığını anlamaya yarayacak bir çalışma olduğunu gösteriyor. İlk iki cilt 25 risale ile 3 eki ihtiva etmektedir. Sunuşta Osmanlı Hilafeti'ne muhalefetin belirmesi ve İngiltere'de Hilafet tartışmaları konularına ait incelemeler de var. İslâm dünyasında hâlâ devam eden krizin anlaşılmasına katkıda bulunacak bir çalışma.

Abdülhamid Gerçeği

ORHAN KOLOĞLU

İstanbul, 2002, genişletilmiş 3. baskı, Eylül Yay., s.405, ISBN 975-6597-08-9

Abdülhamid'i sadece 1876-1909 olayları içinde değerlendirmenin doğurduğu yanlışlıkları bertaraf etmek için "tarihin uzun süre anlayışı" çerçevesinde incelemeyi hedef alan bu kitap, kalıplaşmış "Ulu Hakan ve Kızıl Sultan" damgalarını tamamen dışlamaya yöneliktir. Birinci bölüm Tanzimat'ın kökleşmesi çevresindeki hazırlık yıllarını kapsıyor. İkincide 1875-1876 yılları bunalımlarının etkisini inceleniyor. Üçüncüde devraldığı mirasın kapsamı bulunuyor. En uzun bölümü oluşturan dördüncüde, 33 saltanat yılının değerlendirilmesi var. Kitap "Abdülhamid'in Bıraktığı Miras" bölümüyle sona eriyor. Kalıplaşmış pek çok yargıyı düzelten bir eser.

Abdülhamid'in Son Günlerinde 'İstanbul'

PAUL FESCH

Çeviren: EROL ÜYEPAZARCI

İstanbul, 1999, Pera Turizm, s.XXV-697, ISBN 975-8065-17-3

1907 yılında, yani Abdülhamid'in İkinci Meşrutiyet'i ilânından bir yıl önce Paris'te yayımlanan bu eser, Osmanlı Devleti'ni paylaşmak isteyen Avrupalıların gözüyle, son aşamasına varan Hasta Adam'ın durumunu yansıtıyor. Gözlemleri İstanbul'da geçirdiği döneme bağlı olduğu gibi, Fransa'da sürgünde bulunan Jön Türklerle temasları da, gelecek konusunda tahminler yürütmesini kolaylaştırıyor. Özellikle Osmanlı Devleti'nin Alman etkisi altına girmesinin Fransa'ya kaybettirdiklerinin endişesiyle ekonomik açıdan ilginç tahliller yapıyor. Abdülhamid karşıtlığının yanı sıra Osmanlı siyasî sistemi ve Jön Türkler hakkında ilginç bilgiler veriyor.

Abdülhamid Gerçeği-1

İSMAİL MUTLU

İstanbul, 2002, Mutlu Yay., s.472, ISBN 975-8549-36-7

Birkaç ciltlik bir eserin ilk kitabı olarak yayımlanan bu eserin ikinci başlığında "Osmanlı'da ilk meclis denemesi ve baskı rejimine giden yol" kaydı bulunuyor. Osmanlı arşiv belgelerini pek kullanmamış olan yazar, konu üzerinde Türkçe yayımlanmış kitaplarla Osmanlı dönemi gazetelerinden yararlanmış. İsa, Hazreti Ali, Muhyiddin-i Arabi gibi kimileri tarafından yüceltilen kimilerince aşağılanan bir kişiliğe sahip olan Abdülhamid'in Ulus mu, Kızıl mı olduğunu ortaya koymak amaçlı olan çalışmasının başında 60 sayfalık bir bölümü Saîdi Nursi'nin görüşlerine ayırması, belli bir açıya sahip olduğunu gösteriyor.

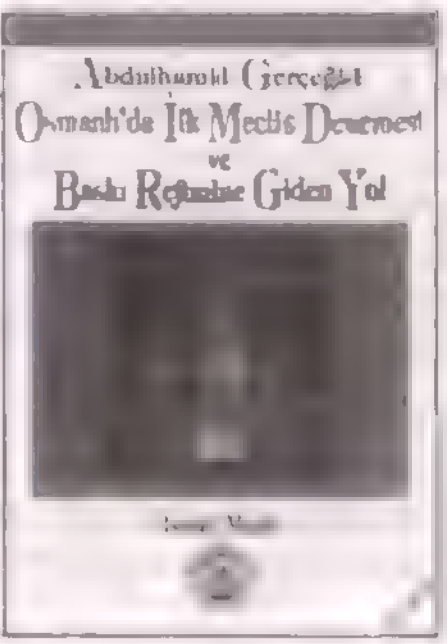

Avrupa'nın Kıskacında Abdülhamid

ORHAN KOLOĞLU

İstanbul, 1998, İletişim Yay., s.340, ISBN 975-470 602-6

Tahta çıkışının hemen arkasından 1877-78 savaşındaki yenilgiyle kendisinden önceki sultanlardan da daha kapsamlı şekilde Avrupalı güçlerin etkisi altına giren Abdülhamid'in dış politikası bu eserde ele alınıyor. Birinci bölüm 'Mücadele Yöntemi'ne ayrılmış. Burada, yeni açılmakta olan bir toplumu yönlendirmekte Batılıların etkenliği ve sultanın bunu sınırlandırmak için başvurduğu yöntemler açıklanıyor. İkinci bölüm Avrupalıların çeşitli cemaatleri kışkırtma ve ayaklandırma çabalarına ayrılmış. Son bölümde Avrupa'nın kıskacının Abdülhamid'i nasıl mağlup ettiği anlatılıyor. Ek olarak basın sansürünün yasakladığı haberler listesi var.

"Bir Devlet Adamının" Mehmet Tevfik Bey'in (Biren)

II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları

Yay. Haz.: F. REZAN HÜRMEN

İstanbul, 1993, Arma Yay., 2 cilt (s.LII-512 ve 536), ISBN 975-391-007-X

1867'de doğan, Yıldız Sarayı'nda, Kudüs mutasarrıflığı, Selanik, Konya, Yemen, Bursa valiliklerinde bulunan M. Tevfik, İkinci Meşrutiyet'te hem Darülfünun'da hocalık yapmış, hem de Yüksek İdare makamlar işgal etmiş, Mütareke döneminde Maliye ve Nafia nezaretlerinde bulunmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin son nefesini veriş döneminin en üstdüzey tanıklarından biri olmuştur. Kitabın birinci cildi tamamen Abdülhamid yönetimi altındaki devrede karşılaştığı olaylara ayrılmıştır. Yıldız ve Bâbıâli ile yazışmaların orijinallerini aktardığı için, önemli bir belge niteliği taşımaktadır.

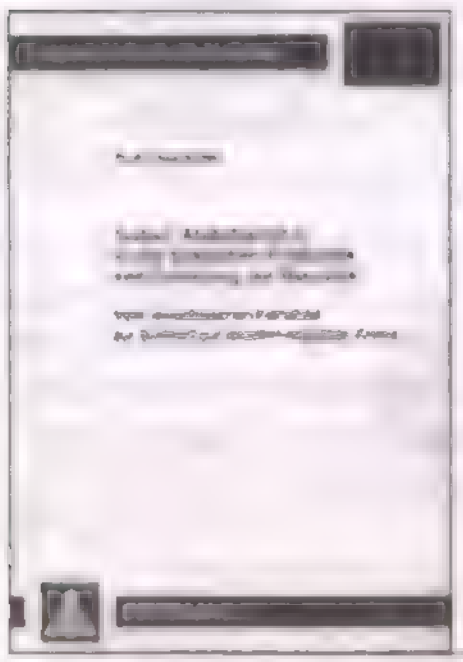

Sultan Abdülhamid II. in der türkischen Publizistik seit Gründung der Republik

RUTH HAERKOTTER

Frankfurt am Main 1996, Peter Lang, s.318, ISBN 3-631-30008-5

"Cumhuriyet'in kuruluşundan beri Türk yayınlarında II. Abdülhamid" başlığını taşıyan Almanca eserinin ikinci başlığında "Kemalistlerin düşman-imajından milliyetçi-dinci kesimin simge kişiliğine" kaydı buluyor. Abdülhamid'in tahttan indirilişinden sonra belirlenen ve Cumhuriyet'in ilk döneminde ısrarla tekrarlanan 'Resmî Tarih'te tekrarlanan negatif İmaj ilk bölümü oluşturuyor. İkinci bölüm 1945'te çok partili sisteme geçişten sonra ortaya konan Ulu Hakan imajının oluşumunu yansıtıyor. Son bölüm 1980'den itibaren ve hem Kızıl Sultan hem de Ulu Hakan'ı dışlayan, daha objektif yayınlara ayrılmış.

Sultan Abdülhamid Han'ın Harem Hayatı

ÖMER FARUK YILMAZ

İstanbul, 2002, Eylül Yay., s.240, ISBN 975-6597-15-1

Sultan Abdülmecid'in hanedanı saraya kapama uygulamasını sona erdirmesinden sonra bir ölçüde başıboş davranmaya yönelen Osmanlı ailesini II. Abdülhamid tekrar kontrol altına almıştır. Bu tam bir kapatma olmamakla birlikte skandalları önleme amaçlıydı. Yazar özellikle sultanın iki kızı Ayşe ve Şadiye Osmanoğlu'nun anılarına dayanarak haremdeki yaşamı gerçek niteliğiyle yansıtmaya çalışıyor. Bölümler şöyledir: - Sultan Abdülhamid Han'ın çocukluğu ve yetişmesi - Bütün tarihî hatıraları ile Yıldız Sarayı - İkinci Abdülhamid Han'ın harem hayatı, kadınları, çocukları, saray halkı - Sürgünde acı ve tatlı günler: Alatini Köşkü - Son günler: Beylerbeyi Sarayı.

KİTABİYAT

"Halide"

YAŞAR TOLGA CORA

Halide Edib Adıvar'ı Türk düşünce ve edebiyat tarihinin önemli bir köşe taşı olarak düşündüğümüzde, ona iki farklı açıdan yaklaşabiliriz. Bunlardan birincisi "Türk"ün iki asırdan uzun bir süredir hayal etmekte olduğu ve Cumhuriyet rejiminin de temel taşlarından birisi olan "Batılılaşmayı" belirli bir yönden başarabilmiş olmasıdır. Bununla beraber, bu başarının ancak belirli bir yönde olduğunun söylenebilmesi, Halide Edib'i inceleyebilmek için ikinci bir bakış açısının da varoluşuyla doğrudan ilintilidir. Bu bakış açısı, Halide Edib'in "Batılı bir Doğulu" olarak, Kurtuluş Savaşı yıllarındaki "Halide Onbaşı"dan, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanından sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar yurtdışında sürgünde bulunan "rejim muhalifi" Halide Edib'e doğru olan bir düşün yolculuğudur.

Halide Edib'in Türk siyasî tarihindeki yeri çoğu zaman incelenmemiş, daha doğrusu biraz göz ardı edilmiştir. Fakat, Ayşe Durakbaşa'nın da Halide Edib ile ilgili kitabında birçok kere belirtmiş olduğu gibi, Halide Edib'in Cumhuriyet öncesi ve sonrası yaşamı incelenirken, edebî kişiliğinden ziyade siyasî kimliği irdelenmelidir.[1] Ayrıca, Ayşe Durakbaşa'nın Halide Edib'in yaşamının alternatif bir Türk Devrim Tarihi yazımında ana kaynaklardan biri olarak kullanılması yolundaki görüşü de akademik çevrelerde ayrıntılarıyla tartışılması gereken bir görüştür.[2]

Halide Edib'in nasıl olup da "Doğululuğunu kaybetmeden Batılılaşmayı" başarabildiği, hem de bunu Osmanlı İmparatorluğu'nun en kötü günlerinin arifesinde, bir "istibdâd" yönetimi altında başarabilmesi, merak uyandırıcı bir hayat hikâyesinin başlangıcıdır. Bu çarpıcı hayat hikâyesi, yazarın kendi kaleminden iki kitap halinde ve İngilizce olarak yayımlanmıştır.[3] Halide Edib bu anı kitaplardan ilki olan **Memoirs of Halide Edib**'de (Türkçe'ye **Mor Salkımlı Ev** olarak çevrilmiştir), bu çarpıcı hayatın nasıl filizlendiği anlatılmaktadır. Halide'nin yazarı Frances Kazan, kitabın sonunda yer alan söyleşi bölümünde, Halide'yi yazarken bu ilginç hayat öyküsünün onu cezbettiğini söyler ve bunu belki de biraz oryantalist bir bakış açısıyla: "birbirinden büsbütün farklı iki dünya arasında parçalanmış bir kadındı ve yaşadığı çelişkiler beni büyülüyordu," diyerek açıklar.[4]

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, Halide biyografik bir romandan çok, biyografi üzerine kurgulanmış bir roman. Bütün roman boyunca 19. yüzyıl İstanbul'unu etkileyici bir biçimde betimleyen yazarın asıl amacı ise, Halide Edib'i "kadın" ve "Türk" kimliklerinin kesişimindeki bir aydın olarak ele almaktır. Kitap, Halide Edib'in Türk feminizminin önemli kadın öncülerinden biri olduğunu belirtmek ve daha da önemlisi, Halide Edib'in Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu durumun küçük bir yansıması olarak, "Doğu-Batı" sorununu kendi içinde de yaşadığını okurlara göstermek amacıyla yazılmıştır.[5]

"Doğu-Batı sendromu," "Türk Devrimi'nin feminist değerleri" ve "doğululuğunu kaybetmeden Batılılaşmayı becerebilen aydın" terimleri, karşımıza her zaman çıkan sorunsal ve kavramlardır. Halide Edib, Türk Devrimi'nde bütün bu kavramların kesiştiği bir kavşak noktasıdır. Halide ise Ermeni asıllı ve Kayseri doğumlu Elia Kazan ile evli olmasından dolayı Türkiye ile organik bağları bulunan Amerikalı bir kadın yazarın, bu kesişim noktasına getirdiği çarpıcı bir yorumdur. Gelin bu ilginç romanın sayfalarını birlikte karıştıralım...

Halide romanı, Beşiktaş'ta 1889 yılında başlar. Yukarıda da belirtmiş olduğum gibi, roman Halide Edib'in **Mor Salkımlı Ev** isimli anılarının üzerine oturtulmuş bir kurgudur. Romanın karakterleri de kurmacadır. Romanda "doğru" olan sadece isimlerdir, çünkü yazarın da belirttiği gibi, gerçek hayatta Halide Edib ile birlikte yaşamış bütün insanlar bu romanda aynı adı taşıyan karakterlerden oldukça farklıdır. Ne "Haminne" Fatma Hanım gerçek hayatta romandaki kadar mutaassıp, ne romanın isyankâr karakteri Mahmure'nin gerçek hayattaki Mahmure ile ilgisi var, ne de Halide'nin, güzelliği ve bilgisiyle övdüğü Fikriye Hanım gerçek hayattaki Fikriye Hanım. Romanda, Mahmure'nin, dolayısıyla da Halide'nin, hayatına Rıza adında bir genç ekleniyor; "riyazîyeci" Salih Zeki Bey'e Fransa'daki Jön Türkler ile ilişki kurduruluyor; Peyker Hanım da bir güzel büyücülük yapıyor. Bunların her ne kadar gerçeğe uygun ve "doğru" olmadığını söylesek de, bunlar aslında Halide Edib'in kişiliğini oluştu-

1 Ayşe Durakbaşa. **Halide Edib: Türk Modernleşmesi ve Feminizm.** (İstanbul: İletişim Yayınları, [2. baskı] 2002).

2 A.g.e., s. 22 ve 144.

3 Halide Edib [Adıvar]. **Memoirs of Halide Edib**, (New York: The Century Co., 1926); Halide Edib [Adıvar]. **The Turkish Ordeal: Being the further Memoirs of Halide Edib**, (New York: The Century Co., 1928).

4 Frances Kazan. **Halide**, s.397

5 Şenf Mardin. "Tanzimat'dan Sonra Aşırı Batılılaşma," E. Tümertekin ve F. Mansur (ed.). **Türkiye: Coğrafi ve Sosyal Araştırmalar.** (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, 1971), içinde: s. 419.

ran önemli özellikler olmaları dolayısıyla, aslında, Halide Edib'in kendi "gerçekleri"dir.

Frances Kazan, Halide'de romanın edebî yanından ödün vermeksizin, dönemin tarihini de anlatmaya çalışıyor. Bazen yaşam öyküsü ve tarih arasındaki diyalektik ilişkiyi sanatsal bir üslupla dile getiriyor, bazen de açık açık sayfalarca tarih dersi veriyor.

Siyasi tarih için de, Frances Kazan kendisi devreye giriyor ve romanın geçtiği dönemi, bir tarih kitabı gibi (ss.133-140) ana hatlarıyla anlatıyor. Burada artık okuyucuya düşen, yazarın uzun İstanbul tasvirleri içinde pek kaybolmadan, bir eline romanın karakterlerinin dünya görüşlerini, diğer eline de bir Osmanlı siyasî tarihi kitabını alarak, anlatılan dönemi ve bütün bu ayrıntıların Halide Edib'in üzerinde yarattığı etkileri anlamak. Aslında, Frances Kazan, bu çıkarımı okuyucunun anlayışına bile bırakmadan kendisi tüm yalınlığıyla dile getiriyor: "olmak istediği gibi bir Halide portresi; hem eski, hem de yeni; her iki dünyaya ait bir kadın" (s. 278). Bu cümlede iki tema oldukça dikkat çekicidir: Birincisi, tabii ki Halide Edib'in düşünce yapısının merkezini oluşturan "eski-yeni" ve "Doğu-Batı" sorunsalı; diğeri ise, doğrudan doğruya, yalnızca "kadın" olması.

Bu ikinci tema, yani özelde Halide Edib'in "kadın" olması ve genelde de "kadının Osmanlı toplumundaki yeri," yazarın kaleminden birçok defa dile geliyor. Halide'nin büyükbabası olan Ali Paşa'nın haremiyle ilgili ayrıntılı tasvirler; bu haremde bir arada yaşayan kadınların kendi aralarındaki rekabet ve dış dünyayla olan ilişkileri; Edib Bey'in "modern" yeni eşleriyle "geleneksel" Osmanlı harem anlayışının çatışması, **Hallde** romanında "Osmanlı haremi" merkezli bir kadın anlayışı şeklinde karşımıza çıkıyor. Ayrıca, Fikriye Hanım'ın dönemin padişahı II. Abdülhamit'in haremiyle ilgili ayrıntılı bilgiler verdiği bir paragraf da romanın içinde kendisine yer buluyor (s. 68).

Frances Kazan'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın konusuna yaklaşımı "harem merkezci" bir anlayışın yanısıra, "taaddüd-i zevcât" (polygyny) konusunda da bir yoğunluk kazanmış. Yazarın hayat görüşlerine mi aykırı geldiği, yoksa Halide Edib'in Salih Zeki'den ayrılmasının nedeni olduğu için mi bilinmez, belki de her ikisi yüzünden, erkeğin çokeşliliği konusu kendisini çoğu zaman romanın atmosferinde hissettiriyor. Hatta, bazen de açık açık dile geliyor. Edib Bey'in Fikriye ile evliyken bir başka kadınla daha evlenmesi (ss.188190) ve aynı şekilde, Salih Zeki Bey'in parasal sebepler öne sürerek ikinci bir evlilik daha yapmak istemesi (ss. 378-379), bunun başlıca örnekleri. Halide Edib "modern" bir Osmanlı kadını olarak "taaddüd-i zevcât"a karşı dururken, genelde ilerici ve "terakkî-perver" görüşlere sahip olan Edib ve Salih Zeki Beyler ikinci evliliklerini yapmaktan da geri kalmıyorlar. Bu tezat karşısında yazarın konumu ilk ağızda tarafsızlığını korumak gibi gözükmektedir. Bununla beraber, Frances Kazan, Beşiktaş'taki evin haremini uzun ve ayrıntılı bir şekilde tasvir ettikten sonra, yine araya girerek kendi görüşünü dile getiriyor: "yaşam kadınlar kısmında nesillerden beridir olduğu gibi sürüp gidiyordu" (s. 89).

Bu noktalardan hareketle, Halide'yi anlamak için biyografi ve tarihten oluşan genel düzlemin yetersizliği bir kez daha su yüzüne çıkıyor. Burada ihtiyaç duyulan üçüncü boyutu ise Halide Edib'in "kadın" olması sağlıyor. Bir kadının, hatta bir erkeğin bile asla göremeyeceği bir öğrenimi gören, genç bir Osmanlı "kadın aydın" portresi çizilmeye başlanıyor. Makaleler, hikâyeler birbirini izliyor, "İttihatçı" gazetelere yollanan olumlu ya da olumsuz eleştiri mektupları bitip tükenmek bilmiyor. Halide Edib'in bu açıdan, kadın sorunlarıyla ilgilenen "kadın aydın" olduğunun bilinmesine rağmen, Frances Kazan tarafından yazılara kendi imzası attırılmıyor (s. 316). Yazar, belki de kendi romanının kurgusunu sağlamlaştırmak için bu noktada kendi inisiyatifini kullanıyor ve Halide Edib'in gerçek hayatta bütün yazılarını kendi adıyla ve "Halide Zeki" imzasıyla yazdığını görmezden geliyor. Hatta, biraz daha fazla "kurgulayarak," "Kanûn-i Esâsî" ve "Hürriyet" kavramları üzerine yapılan bir sohbette, Salih Zeki'nin ağzından Halide'ye "sen güzel kafanı bunlarla yorma, seni hasta edebilir," dedirtiyor (s. 341).

Yazının başında, Halide Edib'in nasıl olup da "Doğululuğunu kaybetmeden Batılılaşmayı" başardığının merak uyandıran bir konu olduğunu belirtmiştim. **Hallde**'nin son sayfalarında Frances Kazan yine araya girerek onun bu sırrını, hatta belki de sır olmaktan çok evrensel bir gerçeği, şöyle açıklıyor: "onun hayatını asıl değiştiren gördüğü tahsil olmuştu: Doğu ve Batı'nın bilgeliğini birleştiren bir tahsil. Bu, onu, atalarının geleneğinin ötesine taşımış, ama yine de, sevdiği bu topraklardaki köklerini de korumuştu" (s. 392).

Toparlamak gerekirse; bence, Halide Edib Adıvar sıradan bir yazar olmaktan daha çok bir başrol oyuncusudur. Hayatı boyunca Doğu ve Batı sorununu, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kadın kimliğiyle yaşadığı toplumsal sıkıntıları, Türk toplumunun aydınlanmasını düşündü ve Türk Devrim Tarihi'nde üzerine düşen önemli "rol"ü sonu "istekli sürgün"e kadar varan onurlu bir dikbaşlılıkla, hiç değiştirmeden ve hiç boyun eğmeden sonuna kadar oynadı. Frances Kazan, kendi Halide'sinde Osmanlı üst tabakasının toplumsal değerleriyle eğitilmiş ve hem Doğulu hem de Batılı bir öğrenim tarzını benimsemiş bir Türk aydın kadınının bu müthiş oyununun ilk perdesini, tüm karakterleri ve dekorlarıyla birlikte önümüze sunuyor.

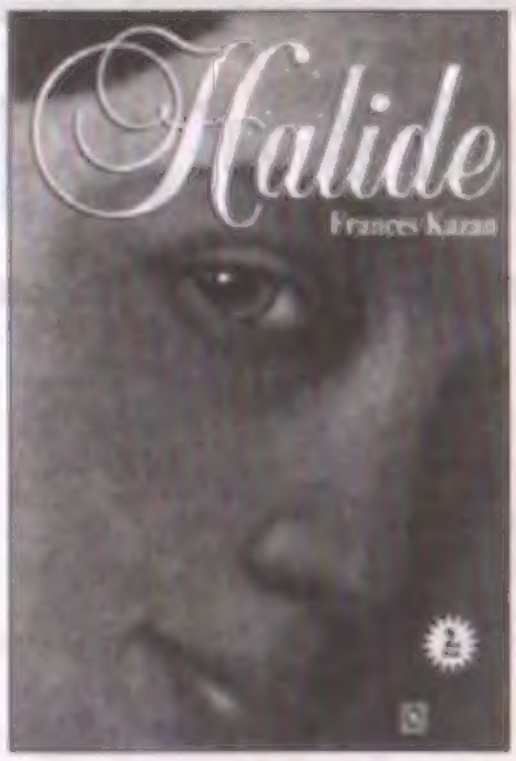

Frances Kazan

Halide

Çev: Gül Çağalı Güven

Sistem Yayıncılık, 2. Baskı, 418 sayfa. 2001 İstanbul.

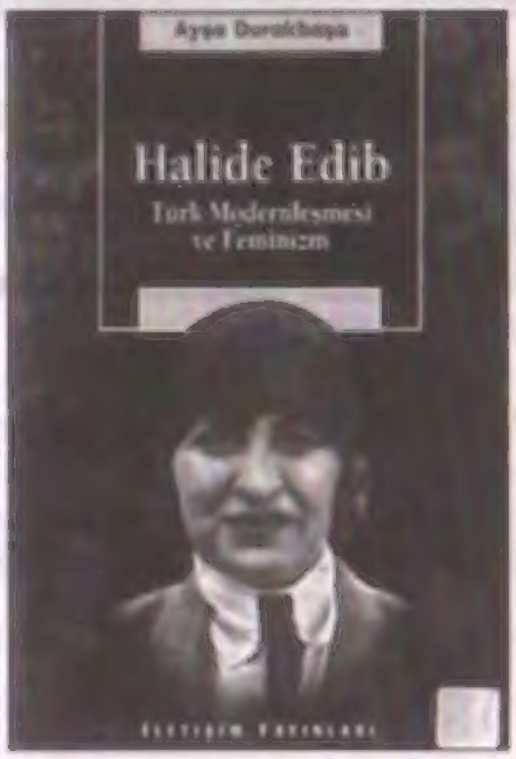

Ayşe Durakbaşa

Halide Edib

Türk Modernleşmesi ve Feminizm

İletişim Yayınları, 262 sayfa, 2000, İstanbul.

tarihten bilimkurguya
şiirden arkeolojiye

önemli yazarların
önemli kitaplara bakışı

zengin bir
düşünce platformu

unutulmuş
kitaplar

yeni
yazarlar

yeni
kitaplar

yeni sayısıyla
her ay bayilerde

eski sayılarıyla
her an internette

virgül,

AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

PUSULA yayıncılık
AKYOL SOKAK EVEN APARTMANI NO: 55/3 CİHANGİR / İSTANBUL
TEL: 0212. 252 42 80 • FAKS: 293 15 44 E-POSTA: pusula@pusula.com • WEB: www.pusula.com

نومرو ۱ — سنه ۱۳۲۶ شعبان ۱ — پازار ایرتەسی — سنه ۱۳۰۴ اغستوس ۱۸ — سنه ۱

نکره‌گو

مؤسسلری
شوکت رضا ـ مدحت ربیی

اداره خانه‌سی
ابوالسعود جاده‌سنده نمره ۱۰ مطبعه‌سنده‌در

الی قطعه‌سی چوقه ایرتەیه براور هر پرانجون (۲۰) غروشدر.

محرری
طاس صفوت ـ ابراهیم عارف

مسلکنده موافق اوراق وتصاویر قبول ایدیلیر ـ درج اولنمایانلر اعاده ایدیلمز.

چوقه ایچون ورلەمه‌لی مکاتیب قبول اولنماز.

قطعه‌سی ۲۰ پاره — شمدیلک هفته‌ده بر دفعه اولەرق پنجشنبه گونلری نشر اولنور مصور مزاح غزته‌سیدر — قطعه‌سی ۲۰ پاره‌در

محاوره

ظریف جلبی — یمنه‌کار ـ شاطر افندی — شکره‌کو

ظریف — وای افندم اوغورلر اولسون.

شاطر — الله امانت اولسون ـ سزده اوغورلر اولسون.

— بوروق! طورك بالغم. آزیجق کوروشه‌لم ـ پولیسمیسکز؟

— یوقسه خفیه جنمیسکز؟

— (تلاشله) وکل افندم وکل! بنی طانیه‌مدیکزمی؟

— (دقه‌یاقوب النه‌کی شاقفالی کوده‌رك) شیم... طانیرکی اولدم. فالبا خفیه طوپلاپورسك! دیمك سوقاقلرده اوتلردن حالا یوقیمور؟

— قیپیده ـ کوشه‌ده یوقسه بیله اوتلری یاشقداری طوپلاپور ـ هم دیلمضایه وکل آیرمچه پرده پرده اسلیف ایدییورلر.

— ای... ؟

— بن او ـ طوپلایانلردن وکل ـ عنایت بیورلاده...

— (کندی کندینه) دیلمچی اولمالی! (جهری) عنایت اوله آبول ـ غالبا هیزده سنك کبی جیقه‌جلر!

— افندم بنده‌کز سائده‌وکل!

— طیبی صابیلی بکلسکز ـ پاکلر مالیدن طفوز یوزه رسوماتدن، شهر اماننده ـ صارفدن هدایه‌دن ـ تافه‌دن ـ اورماندن پیلدم نه‌قدر کیشی آیچه‌جیقدی ساکیدن دمسور وایله طولاشیورلرمی، صایمیسی قالمیدی؟

— چام افندم! یوقدر مالم صایمچی آدملر آیچه‌لرینی پرالماز؟! البت پره‌پره‌ورلشدیریلیر.

— اوت! دارالسعاده‌نك اورمانلرنه شیطان پارمانی ایشمه‌سه، دیلمچی چاپاقلدن پاره چالاپه‌قالیه‌جقلمی اچی اوراه پرلشدیرورلرمی؟

— چام پوسوزلری پرانك ـ قاپرجلر ـ دارالصناعلر، آچیلیر، اوراده استخدام ایدیلیرلر.

— آچیلنجیه قدر غالبا ایزمارت قاپرجلرنه چالیشه‌میلر؟

— افندم بکزه لازم، البت ملتك رفاه وسعادتی یزدن ایی دوشونن جمیت عزمه او زوالیلره برپاره یوفور.

— هـا! منکره اوله اوله ـ الله اوآدملری ایکیك ایلهمین.

— امین. لکن برادر! پاکلش ذاهب اولیکز بنده‌کز دیشیمده وار.

— بکی‌لر یوقلسکده نهایتنه مسلطمیسك؟ پراقده پوله کیدیم.

— آه افندم! یوه قدر تفاوتی؟

میلانلی اوقدار دلیر بیلیر بیلمزمه‌یز

— لبی.

— یعنی کیسار کوزی پرده‌لی اولور دیرلر. منکر طوغرو ایمش!

— وقتیله آیچی کوزلیلری دیوارده‌ی، فقط پرده‌لی قالیردیلرده شیمدیکی مثلو قیماریلر.

Şevket Rıza ve Midhat Rebii tarafından çıkarılan haftalık **Nekregu** mizah gazetesinin 1 Eylül 1908 tarihli ilk sayısının birinci sayfasında, çok güzel bir kompozisyonla Meşrutiyet övülüyor. Hürriyet güneşinin üzerinde parlayan Müsavat-Adalet-Uhuvvet yıldızlarının patlayışı, Abdülhamid rejiminin hafiyelerini darmadağın ediyor.